

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima

Pravo na poštovanje privatnog i
obiteljskog života, doma i dopisivanja

Ažuriran 31. kolovoza 2018.

Izdavači ili organizacije koji žele prevesti i/ili reproducirati ovo izvješće ili dio ovog izvješća u tiskanom ili elektroničkom obliku trebaju se javiti na publishing@echr.coe.int za daljnje informacije o postupku odobravanja.

Ako želite provjeriti koji se prijevodi vodiča kroz sudsku praksu trenutno pripremaju, molimo pogledajte [Prijevodi u pripremi](#).

Ovaj vodič pripremio je Odjel za praćenje sudske prakse te on ne obvezuje Sud. Može biti podvrgnut uredničkim izmjenama.

Ovaj Vodič izvorno je sastavljen na engleskom jeziku. Tekst je dovršen 31. prosinca 2016. Redovito će se ažurirati kako se razvija sudska praksa. Ovo je ažuriranje dovršeno 31. kolovoza 2018. godine.

Vodiči kroz sudsku praksu dostupni su za preuzimanje na www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides). Za ažuriranje ove publikacije pratite račun Suda na Twitteru na <https://twitter.com/echrpublication>.

© Vijeće Europe / Europski sud za ljudska prava, 2018.

Sadržaj

Bilješka čitateljima.....	6
I. Struktura članka 8.	7
A. Područje primjene članka 8.	7
B. Treba li se predmet ocjenjivati sa stajališta negativne ili pozitivne obveze?	8
C. U slučaju negativne obveze, je li miješanje bilo „u skladu sa zakonom“?	9
D. Pridonosi li miješanje ostvarenju legitimnog cilja?	10
E. Je li miješanje „nužno u demokratskom društvu“?	11
F. Odnos između članka 8. i drugih odredbi Konvencije i njezinih Protokola	11
1. Privatni i obiteljski život	11
a. Članak 2. (pravo na život) i članak 3. (zabrana mučenja)	11
b. Članak 6. (pravo na pošteno suđenje)	12
c. Članak 9. (sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi)	13
d. Članak 10. (sloboda izražavanja)	13
e. Članak 14. (zabrana diskriminacije)	14
2. Dom i dopisivanje.....	15
a. Članak 2. (pravo na život)	15
b. Članak 10. (sloboda izražavanja)	15
c. Članak 13. (pravo na djelotvoran pravni lijek)	15
d. Članak 14. (zabrana diskriminacije)	16
e. Članak 34. (pojedinačni zahtjevi)	16
f. Članak 1. Protokola br. 1 (zaštita vlasništva).....	16
g. Članak 2. stavak 1. Protokola br. 4 (sloboda kretanja)	17
II. Privatni život.....	18
A. Sfera privatnog života i nedostatak definicije	18
B. Tjelesni, psihički i moralni integritet.....	18
a. Žrtve nasilja.....	19
b. Reproktivna prava	20
c. Prisilno liječenje i obvezni medicinski postupci	21
d. Duševna bolest	22
e. Zdravstvena skrb i liječenje.....	23
f. Pitanja prekida života	24
g. Pitanja invaliditeta	25
h. Pitanja u odnosu na pokop	25
i. Pitanja zaštite okoliša	26
j. Spolna orijentacija i seksualni život	27
k. Profesionalne ili poslovne djelatnosti	28
C. Privatnost	29
a. Pravo na vlastitu sliku i fotografije; objavljivanje fotografija, slika i članaka	30
b. Zaštita ugleda pojedinca; kleveta	31
c. Zaštita podataka.....	33
d. Pravo na pristup osobnim informacijama	35
e. Informacije o zdravlju	36

f. Prikupljanje datoteka ili podataka od strane sigurnosnih službi ili drugih državnih tijela ³⁷	
g. Policijski nadzor	38
h. Policijske ovlasti zaustavljanja i pretraživanja	39
i. Privatnost tijekom pritvora	39
D. Identitet i autonomija	39
a. Pravo na osobni razvoj i autonomiju	40
b. Pravo na otkrivanje vlastitog porijekla	40
c. Vjerska i filozofska uvjerenja	41
d. Željeni izgled	41
e. Pravo na ime / osobne dokumente	41
f. Rodni identitet	42
g. Pravo na etnički identitet	43
h. Nedostatak državljanstva, građanstvo i boravište	44
i. Bračni i roditeljski status	45
III. Obiteljski život	46
A. Definicija obiteljskog života i značenje obitelji	46
B. Postupovne obveze	47
C. Sloboda procjene u odnosu na obiteljski život	47
D. Područje primjene obiteljskog života	47
1. Parovi	47
a. Brakovi koji nisu u skladu s običajima, <i>de facto</i> suživot	47
b. Istospolni parovi	48
2. Roditelji	49
Medicinski potpomognuta oplodnja / pravo na postajanje genetskim roditeljem	49
3. Djeca	50
a. Međusobno uživanje	50
b. Veze između biološke majke i djece	51
c. Veze između biološkog oca i djece	51
d. Roditeljske potpore, skrbništvo/kontakt i prava na kontakt	52
e. Međunarodna otmica djece	54
f. Posvojenje	55
g. Udomiteljske obitelji	56
h. Roditeljska skrb i državna skrb	56
4. Drugi obiteljski odnosi	58
a. Između braće i sestara, djedova i baka	58
b. Prava zatvorenika na kontakt	58
5. Imigracija i protjerivanje	59
a. Djeca u prihvatnim centrima	60
b. Spajanje obitelji	60
c. Odluke o deportaciji i protjerivanju	61
d. Dozvole za boravak	62
6. Materijalni interesi	62
IV. Dom	62
A. Opća pitanja	62
1. Opseg pojma „doma”	62
2. Primjeri „miješanja”	64
3. Sloboda procjene	65

B. Stambeno zbrinjavanje	65
1. Vlasnici nekretnina.....	66
2. Stanari	66
3. Partneri stanara / neovlašteno korištenje	67
4. Manjine i ranjive osobe.....	67
5. Kućni posjeti, pretrage i oduzimanja	68
C. Poslovni prostori	71
D. Odvjetnička društva	71
E. Domovi novinara	72
F. Okruženje doma	73
1. Opći pristup.....	73
2. Buka, problemi sa susjedima i druge vrste uznemiravanja	75
3. Onečišćujuće tvari i potencijalno opasne aktivnosti.....	75
V. Dopisivanje	77
A. Opća pitanja.....	77
1. Opseg pojma „dopisivanja”.....	77
2. Pozitivne obveze	78
3. Opći pristup.....	78
B. Dopisivanje zatvorenika.....	79
1. Opća načela.....	79
2. Kada miješanje u dopisivanje zatvorenika može biti nužno	81
3. Pisana korespondencija	82
4. Telefonski razgovori.....	83
5. Dopisivanje između zatvorenika i njihovih odvjetnika	83
6. Dopisivanje sa Sudom	84
7. Dopisivanje s novinarima	86
8. Dopisivanje između zatvorenika i liječnika	86
9. Dopisivanje s bliskim srođnicima ili drugim osobama	87
10. Dopisivanje između zatvorenika i drugih primatelja	87
C. Dopisivanje odvjetnika.....	87
D. Nadzor telekomunikacija u kaznenom kontekstu	90
E. Dopisivanje privatnih osoba, stručnjaka i trgovačkih društava	91
F. Poseban tajni nadzor građana/organizacija.....	92
Popis citiranih predmeta.....	98

Bilješka čitateljima

Ovaj vodič jedan je u nizu vodiča kroz Konvenciju koje je objavio Europski sud za ljudska prava (u daljnjem tekstu „Sud“, „Europski sud“ ili „Strasburški sud“) kako bi informirao pravne praktičare o najvažnijim presudama i odlukama koje je donio Strasburški sud. U vodiču se analizira i sažima sudska praksa donesena temeljem članka 8. Europske konvencije o ljudskim pravima (u daljnjem tekstu: „Konvencija“ ili „Europska konvencija“) do 31. kolovoza 2018. godine. Čitatelji će u njemu naći ključna načela iz ovog područja kao i mjerodavne presedane.

Sudska je praksa citirana selektivno: riječ je o vodećim, značajnim i/ili nedavnim presudama i odlukama.*

Presude Suda ne služe samo za odlučivanje u predmetima pred Sudom već i općenitije, za pojašnjenje, čuvanje i razvoj pravila koja proizlaze iz Konvencije, čime doprinose tome da države poštuju obveze koje su preuzele kao Ugovorne stranke (*Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 154., 18. siječnja 1978., Serija A br. 25 i, nedavno, *Jeronovičs protiv Latvije* [VV], br. 44898/10, stavak 109., ECHR 2016).

Stoga je zadaća sustava ustanovljenog Konvencijom odlučivati, u općem interesu, o pitanjima javne politike, čime se podižu opći standardi zaštite ljudskih prava i širi poznavanje jurisprudencije iz područja ljudskih prava diljem zajednice država potpisnica Konvencije (*Konstantin Markin protiv Rusije* [VV], stavak 89., br. 30078/06, ECHR 2012). Doista, Sud je naglasio ulogu Konvencije kao „ustavnog instrumenta europskog javnog poretka“ u području ljudskih prava (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske* [VV], br. 45036/98, stavak 156., ECHR 2005-VI).

Ovaj vodič sadrži upućivanja na ključne riječi za svaki citirani članak Konvencije i njezinih Dodatnih protokola. Pravna pitanja koja se rješavaju u svakom predmetu sažeta su u *Popisu ključnih riječi*, odabranih iz tezaurusa pojmova (u većini slučajeva) izravno iz teksta Konvencije i njezinih Protokola.

Baza podataka HUDOC sudske prakse Suda omogućuje pretraživanje po ključnim riječima. Pretraživanje s tim ključnim riječima omogućuje pronalaženje skupine dokumenata sa sličnim pravnim sadržajem (obrazloženje i zaključci Suda u svakom predmetu sažeti su ključnim riječima). Ključne riječi za pojedinačne predmete mogu se pronaći klikom na oznaku Case Details na HUDOC-u. Za daljnje informacije o bazi podataka HUDOC i ključnim riječima, molimo pogledajte *HUDOC vodič za korisnike*.

* Citirana sudska praksa može biti na jednom ili oba službena jezika (engleskom ili francuskom) Suda i Europske komisije za ljudska prava. Ako nije drugačije naznačeno, sva upućivanja odnose se na presude o osnovanosti zahtjeva koje su donijeli vijeće ili Sud. Kratica „(odl.)“ znači da se citat odnosi na odluku Suda, a „[VV]“ da je predmet bio pred Velikim vijećem. Presude vijeća koje nisu postale konačne prije objavljivanja ovog ažuriranja označene su zvjezdicom (*).

I. Struktura članka 8.

Članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života

„1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

2. Javna vlast se neće miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.“

HUDOC ključne riječi

Protjerivanje (8) – Izručenje (8) – Pozitivne obveze (8)

Poštovanje privatnog života (8-1) – Poštovanje obiteljskog života (8-1) – Poštovanje doma (8-1) – Poštovanje dopisivanja (8-1)

Javna vlast (8-2) – Miješanje (8-2) – U skladu sa zakonom (8-2) – Dostupnost (8-2) – Predvidljivost (8-2) – Zaštitne mjere protiv zlorabotreb (8-2) – Nužno u demokratskom društvu (8-2) – Državna sigurnost (8-2) – Javni red i mir (8-2) – Gospodarska dobrobit zemlje (8-2) – Sprječavanje nereda (8-2) – Sprječavanje zločina (8-2) – Zaštita zdravlja (8-2) – Zaštita morala (8-2) – Zaštita prava i sloboda drugih (8-2)

1. Kako bi se pozvao na članak 8., podnositelj zahtjeva mora pokazati da je njegov prigovor obuhvaćen barem jednim od četiriju interesa navedenih u tom članku, odnosno: privatnim životom, obiteljskim životom, domom i dopisivanjem. Naravno, neka pitanja uključuju više interesa. Sud prvo utvrđuje ulazi li tužbeni zahtjev podnositelja u opseg članka 8. Zatim, Sud ispituje je li došlo do miješanja u to pravo ili jesu li uključene pozitivne obveze države da zaštiti to pravo. Uvjeti pod kojima se država može miješati u ostvarivanje zaštićenog prava navedeni su u stavku 2. članka 8., odnosno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ograničenja su dopuštena ako su „u skladu sa zakonom“ ili „propisana zakonom“ i „nužna u demokratskom društvu“ radi zaštite jednog od gore navedenih ciljeva. Pri ocjenjivanju testa nužnosti u demokratskom društvu, Sud često treba uspostaviti ravnotežu između interesa podnositelja zahtjeva zaštićenih člankom 8. i interesa treće strane zaštićenih drugim odredbama Konvencije i njezinih Protokola.

A. Područje primjene članka 8.

2. Sud je široko odredio područje primjene članka 8., čak i kada određeno pravo nije navedeno u članku. Međutim, njegovo područje primjene nije neograničeno. U slučaju pristupa privatnoj plaži osobi s invaliditetom, Sud je presudio da se pravo na koje se pozivalo odnosilo na međuljudske odnose toliko širokog i neodređenog opsega da nije mogla postojati nikakva zamisliva izravna veza između mjera koje je država bila pozvana poduzeti kako bi ispravila propuste privatnih objekata za kupanje i privatnog života podnositelja zahtjeva. Prema tome, članak 8. nije bio primjenjiv (*Botta protiv Italije*, stavak 35.). Nadalje, Sud je utvrdio da nije došlo do primjene članka 8. u predmetu koji se odnosio na osudu zbog povrede dužnosti jer predmetno kazneno djelo nije očigledno utjecalo na pravo na poštovanje „privatnog života“. Naprotiv, odnosilo se na djela i propuste javnih dužnosnika u obavljanju njihovih dužnosti. Isto tako, podnositelj zahtjeva nije ukazao ni na kakve konkretne posljedice za njegov privatni život koje su izravno i uzročno-posljedično povezane s osudom zbog tog konkretnog kaznenog djela (*Gillberg protiv Švedske* [VV], stavak 70.). Međutim, u predmetu policijskog istražitelja

koji je proglašen krivim zbog teške povrede dužnosti jer je tražio i primao mito u zamjenu za obustavu kaznenog postupka i koji je želio obavljati djelatnost odvjetničkog vježbenika nakon izdržavanja kazne, Sud je utvrdio da su ograničenja upisa kao član određene struke, koja su mogla u određenoj mjeri utjecati na sposobnost osobe da razvija odnose s vanjskim svijetom, ulazila u područje njegovog privatnog života (*Jankauskas protiv Litve (br. 2)*, stavci 57. - 58.).

B. Treba li se predmet ocjenjivati sa stajališta negativne ili pozitivne obveze?

3. Glavna svrha članka 8. jest zaštita od proizvoljnog miješanja u privatni i obiteljski život, dom i dopisivanje. To je klasična negativna obveza koju Sud opisuje kao osnovni cilj članka 8. (*Kroon i drugi protiv Nizozemske*, stavak 31.). Međutim, države članice također imaju pozitivne obveze osigurati poštovanje prava iz članka 8. čak i između privatnih stranaka. Konkretno, iako je cilj članka 8. u biti zaštita pojedinca od proizvoljnog miješanja od strane javnih vlasti, on ne prisiljava državu da se samo suzdrži od takvog miješanja: osim te prvenstveno negativne obveze, mogu postojati i pozitivne obveze svojstvene učinkovitom poštovanju privatnog života (*Lozovyye protiv Rusije*, stavak 36.). Te obveze mogu uključivati usvajanje mjera čiji je cilj osigurati poštovanje privatnog života čak i u području odnosa između pojedinaca (vidi, primjerice, predmet *Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 75., iako je to načelo prvi put izloženo u predmetu *Marckx protiv Belgije*).

4. Načela primjenjiva na ocjenjivanje pozitivnih i negativnih obveza države prema Konvenciji su slična. Potrebno je uzeti u obzir pravičnu ravnotežu koju je potrebno uspostaviti između suprotstavljenih interesa pojedinca i zajednice kao cjeline, pri čemu se određena važnost pridaje ciljevima navedenim u drugom stavku članka 8. (*Hämäläinen protiv Finske* [VV], stavak 65.; *Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 42.; *Roche protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 157.). Kada je riječ o negativnoj obvezi, Sud mora ocijeniti je li miješanje bilo u skladu sa zahtjevima članka 8. stavka 2., odnosno u skladu sa zakonom, je li težilo legitimnom cilju i je li bilo nužno u demokratskom društvu. Navedeno se detaljnije analizira u nastavku.

5. U slučaju pozitivne obveze, Sud razmatra zahtijeva li važnost interesa u pitanju nametanje pozitivne obveze koju je zatražio podnositelj zahtjeva. Određeni se čimbenici smatraju relevantnima za ocjenu sadržaja pozitivnih obveza država. Neki od njih odnose se na podnositelja zahtjeva. Riječ je o važnosti interesa u pitanju te činjenici je li riječ o „temeljnim vrijednostima“ ili „bitnim aspektima“ privatnog života ili utjecaju nesklada između društvene stvarnosti i zakona na podnositelja zahtjeva, pri čemu se usklađenost uprave i pravne prakse unutar domaćeg sustava smatra važnim čimbenikom pri ocjeni koja se provodi na temelju članka 8. Drugi se čimbenici odnose na utjecaj navodne pozitivne obveze u pitanju na dotičnu državu. Postavlja se pitanje je li navodna obveza uska i precizna ili široka i neodređena (*Hämäläinen protiv Finske* [VV], stavak 66.).

6. Kao i u slučaju negativnih obveza, pri provedbi svojih pozitivnih obveza na temelju članka 8., države uživaju određenu slobodu procjene. Pri utvrđivanju opsega te slobode procjene potrebno je uzeti u obzir brojne čimbenike. Kada je u pitanju osobito važan aspekt postojanja ili identiteta pojedinca, sloboda procjene dana državi bit će ograničena (primjerice, *X i Y protiv Nizozemske*, stavci 24. i 27.; *Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 90.; *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 71.). Međutim, kada u državama članicama Vijeća Europe ne postoji konsenzus, bilo o relativnoj važnosti interesa u pitanju ili o najboljem načinu zaštite tog interesa, posebice ako se u predmetu otvaraju osjetljiva moralna ili etička pitanja, sloboda procjene bit će šira (*X, Y i Z protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 44.; *Fretté protiv Francuske*, stavak 41.; *Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 85.). Sloboda procjene često će biti šira i ako je država dužna postići ravnotežu između suprotstavljenih privatnih i javnih interesa ili konvencijskih prava

(*Fretté protiv Francuske*, stavak 42.; *Odièvre protiv Francuske* [VV], stavci 44. - 49.; *Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 77.; *Dickson protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 78.; *S.H. i drugi protiv Austrije* [VV], stavak 94.).

7. Iako je odabir načina osiguravanja usklađenosti s člankom 8. u području zaštite od djela pojedinaca u načelu obuhvaćen slobodom procjene države, učinkovito odvracanje od težih djela (poput silovanja), kada su temeljne vrijednosti i bitni aspekti privatnog života dovedeni u pitanje, zahtijeva učinkovite kaznenopravne odredbe. Djeca i ostale ranjive osobe posebice imaju pravo na učinkovitu zaštitu (*X i Y protiv Nizozemske*, stavci 23. - 24. i 27.; *August protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *M.C. protiv Bugarske*). Nadalje, pozitivna obveza države na temelju članka 8. da zaštiti tjelesni integritet osobe može se proširiti i na pitanja koja se odnose na učinkovitost kaznene istrage (*Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 128.; *M.C. protiv Bugarske*, stavak 150.). Prema tome, države imaju pozitivnu obvezu sadržanu u članku 3. i u članku 8. Konvencije propisati kaznenopravne odredbe kojima se učinkovito kažnjava silovanje te ih primjenjivati u praksi kroz učinkovitu istragu i kazneni progon. Država ima obvezu zaštititi maloljetnika od zlonamjernog lažnog predstavljanja (*K.U. protiv Finske*, stavci 45. - 49.). U pogledu manje teških djela između pojedinaca, koja mogu dovesti do povrede tjelesnog integriteta, obveza države na temelju članka 8. da uspostavi i primijeni u praksi odgovarajući pravni okvir kojim se pruža zaštita ne zahtijeva uvijek usvajanje neke učinkovite kaznenopravne odredbe koja obuhvaća određeno djelo. Pravni se okvir može sastojati i od građanskopravnih sredstava koja mogu pružiti dovoljnu zaštitu (*ibid.*, stavak 47.; *X i Y protiv Nizozemske*, stavci 24. i 27.; *Söderman protiv Švedske* [VV], stavak 85.). Štoviše, kada je riječ o pravu na zdravlje, države članice imaju niz pozitivnih obveza u tom pogledu na temelju članaka 2. i 8. (*Vasileva protiv Bugarske*, stavci 63. - 69.; *İbrahim Keskin protiv Turske*, stavak 61.).

8. Sud je također istaknuo postupovne obveze države na temelju članka 8., koje su posebno važne za utvrđivanje slobode procjene dane državi članici. Analiza Suda obuhvaća sljedeća razmatranja: kad god nacionalne vlasti uživaju slobodu procjene koja može dovesti do miješanja u ostvarivanje nekog konvencijskog prava, postupovne zaštitne mjere dostupne pojedincu imat će poseban značaj pri određivanju je li tužena država, prilikom utvrđivanja regulatornog okvira, ostala u granicama svoje slobode procjene. Ustaljena je sudska praksa da, iako članak 8. ne sadrži izričite postupovne zahtjeve, proces donošenja odluka koji dovodi do mjera miješanja mora biti pošten i mora osigurati dužno poštovanje interesa pojedinca zaštićenih člankom 8. (*Buckley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 76.; *Tanda-Muzinga protiv Francuske*, stavak 68.; *M.S. protiv Ukrajine*, stavak 70.). To posebice zahtijeva odgovarajuće uključivanje pojedinca u taj proces (*Lazoriva protiv Ukrajine*, stavak 63.).

C. U slučaju negativne obveze, je li miješanje bilo „u skladu sa zakonom“?

9. Sud je u više navrata potvrdio da svako miješanje javne vlasti u pravo pojedinca na poštovanje privatnog života i dopisivanja mora biti u skladu sa zakonom. Tim se izrazom ne podrazumijeva samo nužnost usklađenosti s domaćim pravom već se on također odnosi na kvalitetu tog prava koje mora biti u skladu s vladavinom prava (*Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 49.).

10. Nacionalno pravo mora biti jasno, predvidljivo i dovoljno dostupno (*Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 87.). To uključuje dovoljnu predvidljivost kako bi pojedinci mogli postupati u skladu sa zakonom, kao i jasno razgraničenje opsega diskrecijske ovlasti za javne vlasti. Kao što je Sud istaknuo, primjerice, u kontekstu nadzora, odredbe zakona moraju biti dovoljno jasne kako bi se građanima na odgovarajući način naznačilo u kojim su okolnostima i pod kojim uvjetima vlasti ovlaštene pribjeći mjerama tajnog nadzora i prikupljanja podataka (*Shimovolos protiv Rusije*, stavak 68.). U predmetu *Vukota-Bojić protiv Švicarske* Sud je utvrdio povredu članka 8. zbog nedovoljno jasnih i nedovoljno preciznih domaćih pravnih odredbi koje su predstavljale pravnu osnovu za nadzor podnositeljice zahtjeva od strane osiguravajućeg društva nakon nesreće.

11. Pretpostavka jasnoće primjenjuje se na opseg diskrecijske ovlasti koju izvršavaju javne vlasti. U domaćem pravu potrebno je razumno jasno naznačiti opseg i način izvršavanja relevantnih diskrecijskih ovlasti dodijeljenih javnim tijelima kako bi se pojedincima osigurala minimalna razina zaštite na koju imaju pravo u skladu s vladavinom prava u demokratskom društvu (*Piechowicz protiv Poljske*, stavak 212.). Činjenica da je predmet podnositelja zahtjeva prvi predmet te vrste prema primjenjivom zakonodavstvu i da je sud zatražio smjernice od Suda pravde Europske unije u pogledu tumačenja mjerodavnog europskog prava ne čini tumačenje i primjenu zakonodavstva od strane domaćih sudova proizvoljnim ili nepredvidljivim (*Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy protiv Finske* [VV], stavak 150.).

12. U pogledu predvidljivosti, izraz „u skladu sa zakonom“ podrazumijeva, *inter alia*, da odredbe domaćeg zakona moraju biti dovoljno predvidljive kako bi se pojedincima na odgovarajući način naznačilo u kojim okolnostima i pod kojim uvjetima vlasti imaju pravo pribjeći mjerama koje utječu na njihova prava iz Konvencije (*Fernández Martínez protiv Španjolske* [VV], stavak 117.). Predvidljivost ne treba biti sigurna. U predmetu *Slivenko protiv Latvije* [VV], podnositeljice zahtjeva morale su moći u razumnoj mjeri predvidjeti, barem uz savjete pravnih stručnjaka, da će se smatrati da je zakon primjenjiv na njih (vidi također *Dubská i Krejzová protiv Češke Republike* [VV], stavak 171.). U tom pitanju nije se mogla očekivati potpuna sigurnost (stavak 107.). Također treba napomenuti da struka podnositelja zahtjeva može biti čimbenik koji je potrebno uzeti u obzir jer pruža naznaku njegove sposobnosti da predvidi pravne posljedice svojih postupaka (*Versini-Campinchi i Crasnianski protiv Francuske*, stavak 55.).

13. Zakonitost također zahtijeva da postoje odgovarajuće zaštitne mjere kako bi se osiguralo poštovanje prava pojedinca iz članka 8. Odgovornost države da zaštiti privatni i obiteljski život često uključuje pozitivne obveze koje osiguravaju odgovarajuće poštovanje prava iz članka 8. na nacionalnoj razini. Sud je, primjerice, utvrdio povredu prava na privatni život zbog nepostojanja jasnih zakonskih odredbi kojima se kriminalizira čin tajnog snimanja golog djeteta (*Söderman protiv Švedske* [VV], stavak 117.).

14. Utvrđenje da predmetna mjera nije „u skladu sa zakonom“ dovoljna je da Sud presudi da je došlo do povrede članka 8. Konvencije. Stoga nije potrebno ispitivati je li predmetno miješanje težilo „legitimnom cilju“ ili je li bilo „nužno u demokratskom društvu“ (*M.M. protiv Nizozemske*, stavak 46.).

D. Pridonosi li miješanje ostvarenju legitimnog cilja?

15. U članku 8. stavku 2. nabrojani su ciljevi kojima je moguće opravdati miješanje u prava zaštićena člankom 8.: „radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih“. Sud je nedavno primijetio da je njegova praksa da jezgrovito provjerava postojanje legitimnog cilja u smislu drugih stavaka članaka 8. do 11. Konvencije (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], stavak 114.).

16. Sud je, primjerice, utvrdio da se mjere koje se odnose na useljavanje mogu opravdati očuvanjem gospodarske dobrobiti zemlje u smislu stavka 2. članka 8., a ne sprječavanjem nereda, ako je cilj vlade, zbog gustoće naseljenosti, bio regulirati tržište rada (*Berrehab protiv Nizozemske*, stavak 26.). Sud je također utvrdio da i gospodarska dobrobit i zaštita prava i slobode drugih predstavljaju legitiman cilj projekata vlada, kao što je širenje zračne luke (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 121.).

17. Sud je utvrdio da je zabrana nošenja burke na javnim mjestima pridonosila ostvarenju legitimnog cilja, uzimajući u obzir tvrdnju tužene države da lice ima važnu ulogu u društvenoj interakciji. Stoga je mogao prihvatiti da je tužena država barijeru koju predstavlja burka smatrala povredom prava drugih da žive na prostoru socijalizacije koji olakšava suživot (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], stavak 122.).

18. Međutim, u predmetu *Toma protiv Rumunjske*, Sud je utvrdio da vlada nije pružila nikakvo legitimno opravdanje zašto je dopustila novinarima objavljivanje slika osobe pritvorene prije suđenja u situaciji u kojoj nije bilo razloga javne sigurnosti za takvo postupanje (stavak 92.).

E. Je li miješanje „nužno u demokratskom društvu“

19. Kako bi utvrdio je li određeno miješanje u prava iz članka 8. „nužno u demokratskom društvu“, Sud uspostavlja ravnotežu između interesa države članice i prava podnositelja zahtjeva. U ranijem vodećem predmetu o članku 8., Sud je pojasnio da izraz „nužno“ u ovom kontekstu nije fleksibilan kao izrazi „korisno“, „razumno“ ili „poželjno“, već podrazumijeva postojanje „prevladavajuće društvene potrebe“ za predmetnim miješanjem. Na nacionalnim je vlastima da provedu prvotnu ocjenu prevladavajuće društvene potrebe u svakom predmetu; prema tome, njima je prepuštena sloboda procjene. Međutim, njihova odluka i dalje je podložna preispitivanju od strane Suda. Ograničenje konvencijskog prava ne može se smatrati „nužnim u demokratskom društvu“ – čija su dva obilježja tolerancija i slobodoumnost – ako nije, između ostalog, razmjerno legitimnom cilju kojem se teži (*Dudgeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 51. - 53.).

20. Naknadno je Sud potvrdio da će, pri utvrđivanju jesu li osporene mjere bile „nužne u demokratskom društvu“, razmatrati jesu li, u svjetlu predmeta kao cjeline, razlozi navedeni kao njihovo obrazloženje bili relevantni i dostatni te jesu li mjere bile razmjerne legitimnim ciljevima kojima se težilo (*Z protiv Finske*, stavak 94.). Sud je dodatno pojasnio taj zahtjev, navodeći da pojam „nužnosti“ u smislu članka 8. znači da miješanje mora odgovarati prevladavajućoj društvenoj potrebi, a osobito mora biti razmjerno legitimnom cilju kojem se teži. Pri utvrđivanju je li miješanje bilo „nužno“, Sud će razmatrati slobodu procjene koju imaju državne vlasti, ali dužnost je tužene države da dokaže postojanje prevladavajuće društvene potrebe koja opravdava to miješanje (*Piechowicz protiv Poljske*, stavak 212.). Sud je ponovio vodeća načela o slobodi procjene u predmetu *Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavci 179. - 184.).

21. U pogledu općih mjera koje je poduzela nacionalna vlada, iz sudske prakse Suda proizlazi da, kako bi se utvrdila razmjernost opće mjere, Sud mora prvenstveno ocijeniti zakonodavne odluke na kojima se mjera temelji. Kvaliteta parlamentarnog i sudskog preispitivanja nužnosti mjere od posebne je važnosti u tom smislu, kao i rizik od zloupotrebe ako bi se opća mjera ublažila, a taj rizik prvenstveno ocjenjuje država (*Animal Defenders International protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 108.).

F. Odnos između članka 8. i drugih odredbi Konvencije i njezinih Protokola

1. Privatni i obiteljski život

a. Članak 2. (pravo na život) i članak 3. (zabrana mučenja)

22. U pogledu zaštite tjelesnog i psihičkog integriteta pojedinca od djela drugih osoba, Sud je presudio da pozitivne obveze vlasti – u nekim slučajevima na temelju članka 2. ili 3., a u drugim slučajevima na temelju članka 8. zasebno ili u vezi s člankom 3. Konvencije – mogu uključivati dužnost da u praksi održavaju i primjenjuju odgovarajući pravni okvir koji pruža zaštitu od čina nasilja od strane privatnih osoba (vidi, *inter alia*, predmet *Söderman protiv Švedske* [VV], stavak 80. i u njemu citirane reference).

23. Primjerice, u svojoj sudskoj praksi o člancima 3. i 8. Sud je naglasio važnost koristi od državne zaštite za djecu i ostale ranjive članove društva kada je ugrožena njihova tjelesna i psihička dobrobit (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavak 74., i *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 87.). U ta dva predmeta, Sud je ponovio da redovito

udaranje vlastite djece batinom može dosegnuti potreban stupanj težine da bude u suprotnosti s člankom 3. (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavak 76.; *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 89.). Sukladno tome, kako bi se spriječio bilo kakav rizik od zlostavljanja na temelju članka 3., Sud je smatrao pohvalnim ako države članice zakonom zabranjuju sve oblike tjelesnog kažnjavanja djece. Međutim, kako bi se osigurala usklađenost s člankom 8., takva zabrana trebala bi se provoditi putem razmjernih mjera kako bi bila praktična i učinkovita, a ne samo teoretska (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavci 77. - 78.; *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavci 90. - 91.).

24. Sud je naveo da, kada neka mjera nije dostatna da predstavlja postupanje iz članka 3., ona ipak može biti u suprotnosti s člankom 8. (predmet *Wainwright protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 43., u pogledu pretrage osobe uz potpuno svlačenje odjeće). Konkretno, uvjeti pritvora mogu dovesti do povrede članka 8. kada ne dostignu stupanj težine potreban za utvrđivanje povrede članka 3. (*Raninen protiv Finske*, stavak 63.). Sud je često utvrdio povredu članka 3. Konvencije zbog loših uvjeta pritvora kada je nedovoljna razdvojenost sanitarnih objekata i ostatka ćelije bila samo jedna od značajki tih uvjeta (*Szafrański protiv Poljske*, stavci 24. i 38.). U predmetu *Szafrański protiv Poljske*, Sud je utvrdio da domaće vlasti nisu ispunile svoju pozitivnu obvezu osiguravanja minimalne razine privatnosti za podnositelja zahtjeva te su stoga povrijedile članak 8. u slučaju kada je podnositelj zahtjeva morao koristiti zahod u prisutnosti drugih zatvorenika te je time bio lišen osnovne razine privatnosti u svojem svakodnevnom životu (stavci 39. - 41.).

25. Slično tome, iako pravo na zdravlje nije pravo zajamčeno Konvencijom i njezinim Protokolima, države članice imaju niz pozitivnih obveza u tom pogledu na temelju članka 2. i 8. Moraju, prije svega, donijeti propise na temelju kojih javne i privatne bolnice moraju usvojiti odgovarajuće mjere za zaštitu tjelesnog integriteta njihovih pacijenata, a kao drugo, moraju žrtvama nesavjesnog liječenja staviti na raspolaganje postupak koji im, ako je to potrebno, može osigurati naknadu štete. Te se obveze primjenjuju na temelju članka 8. u slučaju povrede koja nije dostatna da predstavlja prijetnju pravu na život koje je osigurano na temelju članka 2. (*Vasileva protiv Bugarske*, stavci 63. - 69.; *Ibrahim Keskin protiv Turske*, stavak 61.).

b. Članak 6. (pravo na pošteno suđenje)

26. Postupovni aspekt članka 8. usko je povezan s pravima i interesima zaštićenim člankom 6. Konvencije. Članak 6. pruža postupovnu zaštitu, odnosno „pravo na pristup sudu“ pri utvrđivanju „prava i obveza građanske naravi“, dok postupovna pretpostavka članka 8. ne obuhvaća samo upravne postupke i sudske postupke već je i povezana sa širom svrhom osiguravanja odgovarajućeg poštovanja, *inter alia*, obiteljskog života (*Tapia Gasca i D. protiv Španjolske*, stavci 111. - 113.; *Bianchi protiv Švicarske*, stavak 112.; *McMichael protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 91.; *B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 63. - 65.; *Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 36.). Razlika između svrhe kojoj teže zaštitne mjere koje pruža članak 6. i one kojoj teže zaštitne mjere članka 8. može, u svjetlu posebnih okolnosti, opravdati ispitivanje istog skupa činjenica na temelju oba članka (usporedi predmete *O. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 65. - 67.; *Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 41. - 45.; *Macready protiv Češke Republike*, stavak 41.; *Bianchi protiv Švicarske*, stavak 113.).

27. Sud je gospodar pravne karakterizacije koja se daje činjenicama predmeta i nije vezan onom karakterizacijom koju su dali podnositelj zahtjeva ili Vlada (*Soares de Melo protiv Portugala*, stavak 65.; *Mitovi protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije*, stavak 49.; *Macready protiv Češke Republike*, stavak 41.; *Havelka i drugi protiv Češke Republike*, stavak 35.). Stoga će Sud razmotriti na temelju kojeg članka je prigovore potrebno ispitati (*Radomilja i drugi protiv Hrvatske* [VV], stavak 114.).

28. U slučajevima u kojima je u pitanju obiteljski život, a podnositelji zahtjeva pozivaju se na članke 6. i 8., Sud može odlučiti ispitati činjenice isključivo na temelju članka 8. Nadalje, Sud je utvrdio da poštovanje obiteljskog života zahtijeva da se budući odnosi između roditelja i djeteta utvrde isključivo u svjetlu svih relevantnih razmatranja, a ne samo protekom vremena (*Macready protiv Češke Republike*, stavak 41.). Prema mišljenju Suda, postupovni aspekt članka 8. zahtijeva da proces donošenja odluka koji dovodi do mjera miješanja bude pošten i da uvažava interese zaštićene tim člankom (*Soares de Melo protiv Portugala*, stavak 65.; *Santos Nunes protiv Portugala*, stavak 56.;

47.; *Kutzner protiv Njemačke*, stavak 56.; *McMichael protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 87.). Stoga Sud također može, na temelju članka 8., uzeti u obzir oblik i duljinu procesa donošenja odluka (*Macready protiv Češke Republike*, stavak 41.). Također, država mora poduzeti sve odgovarajuće mjere za ponovno spajanje roditelja i djece (*Santos Nunes protiv Portugala*, stavak 56.).

29. Primjerice, procjena je li predmet ispitan u razumnom roku – kako to zahtijeva članak 6. stavak 1. Konvencije – također čini dio postupovnih pretpostavki sadržanih u članku 8. (*Ribić protiv Hrvatske*, stavak 92.). Također, Sud je samo na temelju članka 8. razmatrao prigovor zbog neizvršavanja odluke koja se odnosi na pravo podnositelja zahtjeva na kontakt (*Mitovi protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije*, stavak 49.). Isto tako, Sud je odlučio isključivo na temelju članka 8. ispitati neaktivnost i nedostatak revnosti države te prekomjerno trajanje postupka za izvršenje odluke kojom je podnositelju zahtjeva dodijeljeno skrbništvo nad djetetom (*Santos Nunes protiv Portugala*, stavci 54. - 56.).

30. Štoviše, u nekoliko predmeta u kojima je utvrđena uska veza između prigovora podnesenih na temelju članka 6. i članka 8., Sud je smatrao da je prigovor na temelju članka 6. dio prigovora na temelju članka 8. (*Anghel protiv Italije*, stavak 69.; *Diamante i Pelliccioni protiv San Marina*, stavak 151.; *Kutzner protiv Njemačke*, stavak 57.; *Labita protiv Italije* [VV], stavak 187.). U predmetu *G.B. protiv Litve*, Sud nije smatrao potrebnim zasebno ispitivati je li došlo do povrede članka 6. stavka 1. budući da je utvrdio da su postupovna prava podnositeljice zahtjeva bila poštovana kad je ispitivao njezine prigovore na temelju članka 8. (stavak 113.).

31. U predmetu *Y. protiv Slovenije*, Sud je ispitivao je li domaći raspravni sud uspostavio primjerenu ravnotežu između zaštite prava podnositeljice zahtjeva na poštovanje privatnog života i osobnog integriteta i prava obrane optuženika kada je podnositeljica bila podvrgnuta unakrsnom ispitivanju od strane optuženika tijekom kaznenog postupka u pogledu navodnog seksualnog zlostavljanja (stavci 114. - 116.).

32. U predmetima vezanim uz odnos osobe s njezinim djetetom postoji obveza primjene iznimne revnosti s obzirom na opasnost da s prolaskom vremena dođe do *de facto* odlučivanja o tom pitanju. Ta obveza, koja je odlučujuća pri procjeni je li predmet ispitan u razumnom roku u skladu s člankom 6. stavkom 1. Konvencije, također čini dio postupovnih pretpostavki sadržanih u članku 8. (*Süß protiv Njemačke*, stavak 100.; *Strömblad protiv Švedske*, stavak 80.; *Ribić protiv Hrvatske*, stavak 92.).

c. Članak 9. (sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi)

33. Iako članak 9. uređuje slobodu misli, savjesti i pitanja vjeroispovijedi, Sud je utvrdio da bi otkrivanje informacija o osobnim vjerskim i filozofskim uvjerenjima moglo dovesti i do primjene članka 8. budući da se ta uvjerenja odnose na neke od najintimnijih aspekata privatnog života (predmet *Folgerø i drugi protiv Norveške* [VV], stavak 98., u kojem se moglo smatrati da nametanje obveze roditeljima da školskim vlastima otkriju detaljne informacije o svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima predstavlja povredu članka 8. Konvencije iako u samom predmetu nije bilo obveze kao takve da roditelji otkriju vlastita uvjerenja).

d. Članak 10. (sloboda izražavanja)

34. U predmetima koji zahtijevaju uspostavljanje ravnoteže između prava na poštovanje privatnog života i prava na slobodu izražavanja, Sud smatra da se ishod ispitivanja zahtjeva, u teoriji, ne bi trebao razlikovati ovisno o tome je li zahtjev podnesen Sudu na temelju članka 8. Konvencije od strane osobe koja je bila tema vijesti ili na temelju članka 10. od strane izdavača. Doista, u načelu ta prava zaslužuju jednako poštovanje (*Couderc i Hachette Filipacchi Associés protiv Francuske* [VV], stavak 91.; *Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy protiv Finske* [VV], stavak 123.; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko i drugi protiv Bosne i Hercegovine* [VV], stavak 77.).

U skladu s tim, sloboda procjene trebala bi, u teoriji, biti ista u oba slučaja. Relevantni kriteriji utvrđeni sudskom praksom su sljedeći: doprinos raspravi od javnog interesa, koliko je poznata dotična osoba, tema vijesti, prethodno ponašanje dotične osobe, sadržaj, oblik i posljedice objavljivanja i, kada je primjereno, okolnosti u kojima su fotografije snimljene (*ibid.*, stavci 90. - 93.; *Von Hannover protiv Njemačke (br. 2)* [VV], stavci 108. - 113.; *Axel Springer AG protiv Njemačke* [VV], stavci 89. - 95.). Nadalje, u kontekstu zahtjeva podnesenog na temelju članka 10., Sud ispituje način na koji su informacije dobivene i njihovu istinitost te težinu kazne izrečene novinarima ili izdavačima (*Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy protiv Finske* [VV], stavak 165.). Neki od ovih kriterija mogu biti više ili manje relevantni s obzirom na posebne okolnosti predmeta (vidi, u pogledu predmeta koji se odnosi na prikupljanje, obradu i objavu poreznih podataka, *ibid.*, stavak 166.), a prema kontekstu mogu se primjenjivati i drugi kriteriji (*Medžlis Islamske Zajednice Brčko i drugi protiv Bosne i Hercegovine* [VV], stavak 88.).

35. Sud je odlučivao o opsegu prava na poštovanje privatnog života zaštićenog člankom 8. u odnosu na slobodu izražavanja osiguranu člankom 10. davateljima usluga informacijskog društva, kao što je Google Inc., u predmetu *Tamiz protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.) i internetskim arhivima kojima upravljaju mediji u predmetu *M.L. i W.W. protiv Njemačke*.

e. Članak 14. (zabrana diskriminacije)

36. Članak 8. često se tumači u vezi s člankom 14.

37. Primjerice, u odnosu na istospolne parove, Sud pridaje važnost kontinuiranim međunarodnim nastojanjima usmjerenim na pravno priznavanje istospolnih zajednica (*Oliari i drugi protiv Italije*, stavci 178. i 180. - 185.), ali ostavlja državama mogućnost da ograniče pravo na sklapanje braka na parove različitog spola (*Schalk i Kopf protiv Austrije*, stavak 108.).

38. U pogledu diskriminacije na temelju spola, Sud je napomenuo da je unapređivanje ravnopravnosti spolova danas jedan od glavnih ciljeva država članica Vijeća Europe i trebali bi se iznijeti vrlo važni razlozi kako bi se takva razlika u postupanju mogla smatrati spojivom s Konvencijom. Posebice, upućivanja na tradicije, opće pretpostavke ili prevladavajuće društvene stavove u određenoj zemlji nisu dovoljno opravdanje za razliku u postupanju na temelju spola. Primjerice, u predmetu koji se odnosio na zadržavanje djevojačkog prezimena nakon sklapanja braka, Sud je utvrdio da važnost koja se pridaje načelu zabrane diskriminacije sprječava države da nameću tradicije koje proizlaze iz primarne uloge muškarca i sekundarne uloge žene u obitelji (*Ünal Tekeli protiv Turske*, stavak 63.). Sud je također presudio da problem stereotipizacije određene skupine u društvu leži u činjenici da se time zabranjuje individualizirana procjena sposobnosti i potreba pojedinaca (*Carvalho Pinto de Sousa Morais protiv Portugala*, stavak 46. s daljnjim referencama).

39. U predmetu *Alexandru Enache protiv Rumunjske* podnositelj zahtjeva, koji je osuđen na kaznu zatvora u trajanju od sedam godina, htio se brinuti za svoje dijete koje imalo samo nekoliko mjeseci. Međutim, njegove zahtjeve za odgodu izvršenja kazne sudovi su odbili na temelju činjenice da se takva mjera, koja je bila dostupna osuđenim majkama do prvog rođendana djeteta, trebala tumačiti strogo i da podnositelj zahtjeva, kao muškarac, nije mogao zatražiti njezinu primjenu analogijom. Sud je utvrdio da podnositelj zahtjeva može tvrditi da je u sličnoj situaciji kao i zatvorenice (stavci 68. - 69.). Međutim, pozivajući se na međunarodno pravo, primijetio je da majčinstvo uživa posebnu zaštitu te je presudio da vlasti nisu povrijedile članak 14. u vezi s člankom 8. (stavak 77.).

40. U pogledu razlike u postupanju na temelju rođenja izvan braka ili u braku, Sud je naveo da bi se trebali iznijeti vrlo važni razlozi kako bi se takva razlika u postupanju mogla smatrati spojivom s Konvencijom (*Sahin protiv Njemačke* [VV], stavak 94.; *Mazurek protiv Francuske*, stavak 49.; *Camp i Bourimi protiv Nizozemske*, stavci 37. - 38.). Isto vrijedi i za razliku u postupanju prema ocu djeteta rođenog u vezi u kojoj su stranke živjele zajedno nevjenčane u odnosu na postupanje prema ocu djeteta rođenog u odnosu koji se temelji na braku (*Sahin protiv Njemačke* [VV], stavak 94.).

41. Sud je utvrdio povredu članka 14. u vezi s člankom 8. kao posljedicu diskriminirajućeg postupanja jer vlasti nisu dopustile da dvije osobe različitih nacionalnosti zadrže svoja prezimena nakon sklapanja braka (*Losonci Rose i Rose protiv Švicarske*, stavak 26.). Povreda je utvrđena i u odnosu na zabranu posvajanja djece iz Rusije od strane američkih državljana u predmetu *A.H. i drugi protiv Rusije*. U slučaju kada je država otišla izvan granica svojih obveza na temelju članka 8. i stvorila pravo na posvojenje u svojem domaćem pravu, nije mogla, prilikom primjene tog prava, poduzimati diskriminirajuće mjere u smislu članka 14. Prema mišljenju Suda, pravo podnositelja zahtjeva na podnošenje zahtjeva za posvojenje i na pošteno razmatranje njihovih zahtjeva ulazilo je u opći opseg privatnog života na temelju članka 8.

42. U slučaju kada se oduzimanje roditeljske skrbi temelji na razlici koja, u biti, proizlazi iz vjerskih razloga, Sud je utvrdio da je došlo do povrede članka 8. u vezi s člankom 14. (*Hoffmann protiv Austrije*, stavak 36., u pogledu oduzimanja roditeljskih prava od podnositeljice zahtjeva nakon što se razvela od oca njihovo dvoje djece jer je bila Jehovin svjedok).

2. Dom i dopisivanje

a. Članak 2. (pravo na život)

43. U pogledu miješanja u dom, Sud je utvrdio sličnosti između pozitivnih obveza države na temelju članka 8. Konvencije, članka 1. Protokola br. 1 i članka 2. Konvencije (*Kolyadenko i drugi protiv Rusije*, stavak 216.).

b. Članak 10. (sloboda izražavanja)

44. Iako se nadzor ili prisluškivanje telefona općenito ispituje samo na temelju članka 8., takva mjera može biti toliko usko povezana s nekim pitanjem obuhvaćenim člankom 10. – primjerice, ako su korištene posebne ovlasti kako bi se zaobišla zaštita novinarskog izvora – da Sud ispituje predmet istovremeno na temelju ta dva članka (*Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. i drugi protiv Nizozemske*). Sud je u citiranom predmetu utvrdio povredu oba članka. Presudio je da zakonom nisu bile osigurane odgovarajuće zaštitne mjere u odnosu na nadzor novinara usmjeren na otkrivanje njihovih izvora.

c. Članak 13. (pravo na djelotvoran pravni lijek)

45. U predmetu koji se odnosi na pretrage doma, Sud je utvrdio da puka mogućnost provođenja stegovnog postupka protiv policijskih službenika koji su izvršili pretrage nije predstavljala djelotvoran pravni lijek u svrhu Konvencije. U slučaju miješanja u pravo na poštovanje doma, pravni je lijek djelotvoran ako podnositelj zahtjeva ima pristup postupku koji mu omogućava osporavanje zakonitosti pretraga i oduzimanja te ishođenje zadovoljštine kada je to primjenjivo (*Posevini protiv Bugarske*, stavak 84.).

46. U pogledu prisluškivanja telefonskih razgovora, u presudi *İrfan Güzel protiv Turske* (stavci 94. - 99.), nakon što je utvrdio da nije došlo do povrede članka 8. zbog prisluškivanja telefonskih poziva podnositelja zahtjeva tijekom kaznenog postupka protiv njega, Sud je presudio da je došlo do povrede članka 13. u vezi s člankom 8. (vidi i upućivanja na presudu *Roman Zakharov protiv Rusije* [VV]). U području tajnog nadzora, gdje lako može doći do zloupotrebe i ona može imati štetne posljedice za demokratsko društvo u cjelini, u načelu je poželjno povjeriti nadzornu kontrolu sucu s obzirom na to da pravosudni nadzor pruža najbolja jamstva neovisnosti, nepristranosti i primjerenog postupka (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 233.; *İrfan Güzel protiv Turske*, stavak 96.). Preporučljivo je obavijestiti dotičnu osobu nakon prestanka mjera nadzora čim se obavijest može dostaviti bez ugrožavanja svrhe ograničenja (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], §§ stavci 287. et seq.; *İrfan Güzel protiv Turske*, stavak 98.). Kako bi se odluka koja predstavlja osnovu za prisluškivanje komunikacije

mogla osporiti, podnositelj zahtjeva mora primiti minimalnu količinu informacija o toj odluci, kao što su datum njezinog usvajanja i podaci o tijelu koje je donijelo odluku (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 291. et seq.; *İrfan Güzel protiv Turske*, stavak 105.). U konačnici, „djelotvoran pravni lijek“ u smislu članka 13. u kontekstu tajnog nadzora mora podrazumijevati „pravni lijek koji je učinkovit koliko je to moguće uzimajući u obzir ograničen opseg pravnih sredstava svojstven bilo kojem sustavu tajnog nadzora“ (*İrfan Güzel protiv Turske*, stavak 99.).

d. Članak 14. (zabrana diskriminacije)

47. U predmetu *Larkos protiv Cipra* [VV] Sud je ispitao nepovoljnu situaciju stanara koji unajmljuju imovinu u državnom vlasništvu u odnosu na stanare koji unajmljuju od privatnih vlasnika stanova u pogledu iseljenja. U predmetu *Strunjak i drugi protiv Hrvatske* (odl.), nije smatrao diskriminirajućom činjenicu da samo stanari koji koriste stanove u državnom vlasništvu imaju pravo kupiti te stanove dok stanari koji koriste stanove u privatnom vlasništvu to pravo nemaju. U predmetu *Bah protiv Ujedinjenog Kraljevstva* ispitao je uvjete pristupa socijalnom stanovanju. U predmetu *Karner protiv Austrije* razmatrao je pitanje prava na nasljeđivanje prava na najam stana u slučaju homoseksualnog para (vidi također predmet *Kozak protiv Poljske* i usporedi s predmetom *Korelc protiv Slovenije*, u kojem osoba koja se svakodnevno brinula o osobi s kojom je živjela nije mogla naslijediti pravo na najam stana nakon smrti potonje osobe). Drugi se predmeti odnose na članke 14. i 8. tumačene zajedno (*Gillow protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 64. - 67.; *Moldovan i drugi protiv Rumunjske (br. 2)*).

e. Članak 34. (pojedinačni zahtjevi)¹

48. U predmetima koji se odnose na presretanje pisma upućenog Sudu ili zaprimljenog od strane Suda, može se primijeniti i članak 34. Konvencije koji sprječava bilo kakvo ometanje učinkovitog ostvarivanja prava na pojedinačni zahtjev (*Yefimenko protiv Rusije*, stavci 152. - 165.; *Kornakovs protiv Latvije*, stavak 157.; *Chukayev protiv Rusije*, stavak 130.). Zapravo, kako bi funkcioniranje sustava podnošenja pojedinačnih zahtjeva temeljem članka 34. Konvencije bilo učinkovito, podnositelji zahtjeva ili potencijalni podnositelji zahtjeva moraju biti u mogućnosti slobodno komunicirati sa Sudom bez podvrgavanja bilo kakvom obliku pritiska vlasti da povuku ili preinače svoje zahtjeve (*Salman protiv Turske* [VV], stavak 130.). Odgoda zatvorskih vlasti pri slanju pisma Sudu predstavlja primjer sprječavanja zabranjenog drugom rečenicom članka 34. Konvencije (*Poleshchuk protiv Rusije*, stavak 28.), kao i odbijanje vlasti da Sudu pošalju prvotno pismo podnositelja u pritvoru (*Kornakovs protiv Latvije*, stavci 165. - 167.).

f. Članak 1. Protokola br. 1 (zaštita vlasništva)

49. Može doći do značajnog preklapanja između pojma „doma“ i „vlasništva“ na temelju članka 1. Protokola br. 1, ali postojanje „doma“ ne ovisi o postojanju prava ili interesa u odnosu na nekretninu (*Surugiu protiv Rumunjske*, stavak 63.). Pojedinaac može imati pravo vlasništva nad određenom zgradom ili zemljištem u smislu članka 1. Protokola br. 1, a da nema dovoljne veze s tom nekretninom da bi ona predstavljala njegov „dom“ u smislu članka 8. (*Khamidov protiv Rusije*, stavak 128.).

50. Uzimajući u obzir ključnu važnost prava pojedinca zajamčenih člankom 8. na identitet, samoodređenje te fizički i moralni integritet, sloboda procjene koju države imaju u pogledu stambenih pitanja uža je u odnosu na prava zajamčena člankom 8. nego u odnosu na prava zaštićena člankom 1. Protokola br. 1 (*Gladysheva protiv Rusije*, stavak 93.). Neke mjere koje predstavljaju

1. Vidi također poglavlje o Dopisivanju zatvorenika.

povredu članka 8. neće nužno dovesti do utvrđivanja povrede članka 1. Protokola br. 1 (*Ivanova i Cherkeзов protiv Bugarske*, stavci 62. - 76.). U presudi *Ivanova i Cherkeзов protiv Bugarske* istaknuta je razlika između interesa zaštićenih tim dvama člancima te stoga i razlika u opsegu zaštite koju pružaju, osobito kada je riječ o primjeni zahtjeva razmjernosti na činjenice konkretnog predmeta (stavak 74.).

51. Povreda članka 8. može proizaći iz utvrđivanja povrede članka 1. Protokola br. 1 (*Doğan i drugi protiv Turske* [VV], stavak 159.; *Chiragov i drugi protiv Armenije* [VV], stavak 207.; *Sargsyan protiv Azerbajdžana* [VV], stavci 259. - 260.), a Sud može utvrditi i povredu jednog od ta dva članka (*Cipar protiv Turske* [VV], stavci 175. i 189.; *Khamidov protiv Rusije*, stavci 139. i 146.; *Rousk protiv Švedske*, stavci 126. i 142.; *Kolyadenko i drugi protiv Rusije*, stavak 217.). Sud također može smatrati nepotrebnim da zasebno odlučuje o jednom od ta dva prigovora (*Öneryıldız protiv Turske* [VV], stavak 160.; *Surugiu protiv Rumunjske*, stavak 75.).

52. Međutim, neke mjere koje se tiču uživanja prava na dom trebaju se ispitivati na temelju članka 1. Protokola br. 1, osobito u standardnim slučajevima izvlaštenja (*Mehmet Salih i Abdülsamet Çakmak protiv Turske*, stavak 22.; *Mutlu protiv Turske*, stavak 23.).

g. Članak 2. stavak 1. Protokola br. 4 (sloboda kretanja)

53. Iako postoji određena međusobna povezanost između članka 2. stavka 1. Protokola br. 4, koji jamči pravo na slobodu kretanja na području neke države i slobodu izbora boravišta na tom području, i članka 8., isti se kriteriji ne primjenjuju u oba slučaja. Članak 8. ne može se tumačiti kao da dodjeljuje pravo na prebivanje na određenom mjestu (*Ward protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Codona protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)), dok bi članak 2. stavak 1. Protokola br. 4 bio lišen svakog značenja da u načelu ne zahtijeva da države ugovornice uzmu u obzir preferencije pojedinaca u toj sferi (*Garib protiv Nizozemske* [VV], stavci 140. - 141.).

II. Privatni život

A. Sfera privatnog života i nedostatak definicije

54. Privatni je život širok pojam koji se ne može iscrpno definirati (*Niemietz protiv Njemačke*, stavak 29.; *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 61.; *Peck protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 57.), a može „obuhvaćati više aspekata fizičkog i socijalnog identiteta osobe“ (*S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 66.). Međutim, u svojoj sudskoj praksi, Sud je pružio upute u pogledu značenja i opsega privatnog života u smislu članka 8. (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavak 159.). Štoviše, zahvaljujući otvorenom pristupu definiranju osobnih interesa, sudska praksa mogla se razvijati u skladu s društvenim i tehnološkim razvojem.

55. U nekim slučajevima Sud koristi i pojam privatnosti i pojam dopisivanja, a da ne spominje točno koji je pojedinačni interes u pitanju (*Klass i drugi protiv Njemačke*, stavak 41.; *Kopp protiv Švicarske*, stavak 91.).

56. Pojam privatnog života nije ograničen na „unutarnji krug“ u kojem pojedinac može živjeti svoj osobni život kako želi i isključiti vanjski svijet. Poštovanje privatnog života mora, u određenoj mjeri, podrazumijevati pravo na uspostavljanje i razvijanje odnosa s drugim ljudima (*Von Hannover protiv Njemačke (br. 2)* [VV], stavak 95.; *Niemietz protiv Njemačke*, stavak 29.; *Botta protiv Italije*, stavak 32.) te uključivati profesionalne djelatnosti (*Fernández Martínez protiv Španjolske* [VV], stavak 110.; *Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavak 71.; *Antović i Mirković protiv Crne Gore*, § 42) ili komercijalne djelatnosti (*Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy protiv Finske* [VV], stavak 130.).

57. Svaki kazneni postupak podrazumijeva određene posljedice za privatni život pojedinca koji je počinio zločin. One su spojive s člankom 8. Konvencije pod uvjetom da ne nadilaze normalne i neizbježne posljedice takve situacije (*Jankauskas protiv Litve (br. 2)*, stavak 76.).

58. S obzirom na vrlo širok raspon pitanja obuhvaćenih privatnim životom, slučajevi koji su obuhvaćeni tim pojmom grupirani su u tri široke kategorije (koje se ponekad preklapaju) kako bi se osigurao određeni način kategorizacije, odnosno: (i) tjelesni, psihički ili moralni integritet osobe, (ii) njezina privatnost i (iii) njezin identitet. Za svaku su kategoriju navedene podgrupe i primjeri predmeta.

B. Tjelesni, psihički i moralni integritet

59. Sud je prvi put naveo da pojam privatnog života obuhvaća tjelesni i moralni integritet osobe u predmetu *X i Y protiv Nizozemske*, stavak 22. Taj se predmet odnosio na seksualno zlostavljanje šesnaestogodišnje djevojke s mentalnim invaliditetom i nedostatak kaznenopravnih odredbi koje bi joj pružile učinkovitu i praktičnu zaštitu. U pogledu zaštite tjelesnog i psihičkog integriteta pojedinca od drugih osoba, Sud je presudio da pozitivne obveze vlasti – u nekim slučajevima na temelju članka 2. ili 3., a u drugim slučajevima na temelju članka 8. zasebno ili u vezi s člankom 3. Konvencije – mogu uključivati dužnost da u praksi održavaju i primjenjuju odgovarajući pravni okvir koji pruža zaštitu od čina nasilja od strane privatnih osoba (*Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 128. - 130.; *Bevacqua i S. protiv Bugarske*, stavak 65.; *Sandra Janković protiv Hrvatske*, stavak 45.; *A protiv Hrvatske*, stavak 60.; *Đorđević protiv Hrvatske*, stavci 141. - 143.; *Söderman protiv Švedske* [VV], stavak 80.).

60. Sud je utvrdio da članak 8. nameće državama pozitivnu obvezu da svojim građanima osiguraju pravo na učinkovito poštovanje njihovog tjelesnog i psihičkog integriteta (*Nitecki protiv Poljske* (odl.); *Sentges protiv Nizozemske* (odl.); *Odièvre protiv Francuske* [VV], stavak 42.; *Glass protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 74. - 83.; *Pentiacova i drugi protiv Moldavije*). Osim toga, ta obveza može uključivati usvajanje posebnih mjera, uključujući osiguranje djelotvornih i dostupnih sredstava za zaštitu prava

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog na poštovanje privatnog života (*Airey protiv Irske*, stavak 33.; *McGinley i Egan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 101.; *Roche protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 162.). Te mjere mogu

uključivati osiguranje regulatornog okvira pravosudnog i provedbenog sustava koji štiti prava pojedinaca, kao i provedbu tih mjera u različitim kontekstima kada je to prikladno (*A, B i C protiv Irske* [VV], stavak 245.). Primjerice, u predmetu *Hadzhieva protiv Bugarske*, vlasti su u prisutnosti podnositeljice zahtjeva uhitile njezine roditelje kad je imala četrnaest godina te je mlada podnositeljica bila prepuštena sama sebi. Iako je mjerodavno domaće pravo predviđalo donošenje zaštitnih mjera u takvim situacijama, Sud je napomenuo da vlasti nisu ispunile svoju pozitivnu obvezu da osiguraju da podnositeljica zahtjeva bude zaštićena i zbrinuta u odsutnosti svojih roditelja, imajući u vidu opasnosti za njezinu dobrobit (stavci 62. - 66.).

a. Žrtve nasilja

61. Sud je već i ranije presudio da država ima pozitivnu odgovornost zaštititi pojedince od nasilja od strane trećih osoba. To posebice vrijedi za slučajeve koji se odnose na djecu i žrtve nasilja u obitelji. Iako u takvim slučajevima često dolazi do povrede članka 2. i 3., članak 8. također se primjenjuje jer nasilje ugrožava tjelesni integritet i pravo na privatni život. Konkretno, na temelju članka 8. države imaju dužnost zaštititi tjelesni i moralni integritet pojedinca od drugih osoba. U tu svrhu trebaju u praksi održavati i primjenjivati odgovarajući pravni okvir koji pruža zaštitu od činova nasilja od strane privatnih osoba (*Sandra Janković protiv Hrvatske*, stavak 45.).

62. U odnosu na djecu, koja su posebno ranjiva, mjere koje država primjenjuje kako bi ih zaštitila od činova nasilja koji ulaze u opseg članka 8. moraju biti i učinkovite. To bi trebalo uključivati razumne korake poduzete kako bi se spriječilo zlostavljanje o kojem su vlasti imale, ili su trebale imati, saznanja te učinkovito odvrćanje od takvih teških povreda osobnog integriteta (*Z i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 73.; *M.P. i drugi protiv Bugarske*, stavak 108.). Te mjere moraju biti usmjerene na osiguranje poštovanja ljudskog dostojanstva i zaštitu najboljeg interesa djeteta (*Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 65.; *C.A.S. i C.S. protiv Rumunjske*, stavak 82.). U predmetu *Wetjen i drugi protiv Njemačke*, Sud je utvrdio da je rizik od sustavnog i redovitog udaranja batinom predstavljao relevantan razlog za oduzimanje dijela roditeljskih prava i stavljanje djece pod skrbništvo (stavak 78.) (vidi također predmet *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 91.).

63. U pogledu teških djela kao što su silovanje i seksualno zlostavljanje djece, kada su u pitanju temeljne vrijednosti i bitni aspekti privatnog života, na državama članicama je da osiguraju učinkovite kaznenopravne odredbe (*X i Y protiv Nizozemske*, stavak 27.; predmet *M.C. protiv Bugarske*, stavak 150., u kojem pristup istražitelja i tužitelja u tom predmetu nije ispunio pretpostavke svojstvene pozitivnim obvezama države; *M.G.C. protiv Rumunjske*, stavak 74.) kao i učinkovite kaznene istrage (*C.A.S. i C.S. protiv Rumunjske*, stavak 72.; *M.P. i drugi protiv Bugarske*, stavci 109. - 110.; *M.C. protiv Bugarske*, stavak 152.; *A, B i C protiv Latvije*, stavak 174.) i mogućnost ishođenja odštete i zadovoljštine (*C.A.S. i C.S. protiv Rumunjske*, stavak 72.). Međutim, ne postoji apsolutno pravo na ishođenje kaznenog progona ili osude neke određene osobe u slučajevima kada nije došlo do kažnjivih propusta prilikom nastojanja da se počiniteljima kaznenih djela utvrdi odgovornost (*Brecknell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 64.; *Szula protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)).

64. U slučajevima nasilja u obitelji, Sud također države smatra odgovornima za zaštitu žrtava, posebice kada su rizici od nasilja poznati državnim službenicima i kada službenici ne provode mjere usmjerene na zaštitu žrtava nasilja (*Bevacqua i S. protiv Bugarske*; *A protiv Hrvatske*; *Hajduová protiv Slovačke*; *Kalucza protiv Mađarske*; *B. protiv Moldavije*). Država također ima pozitivnu odgovornost zaštititi djecu od svjedočenja nasilju u obitelji u svojim domovima (*Eremia protiv Republike Moldavije*). Sud će također primjenjivati svoju sudsku praksu o skrbništvu i brizi o djeci (vidi u nastavku), uz posebno uvažavanje odluka o udaljenju koje se temelje na obrascima obiteljskog nasilja u domu (*Y.C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*).

65. U predmetu *Y. protiv Slovenije*, Sud je utvrdio da, u kaznenom postupku zbog navodnog seksualnog zlostavljanja podnositeljice zahtjeva, država nije pružila dovoljnu zaštitu njezinog prava na poštovanje privatnog života, a posebice njezinog osobnog integriteta kada ju je optuženik unakrsno

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog ispitivao (stavci 114. - 116.).

66. Države bi također trebale pružiti odgovarajuću zaštitu kod opasnih situacija, kao što je slučaj kada je žena napadnuta u vlastitom domu ili slučaj kada je ženi kiselina bačena u lice (*Sandra Janković protiv Hrvatske*; *Ebcin protiv Turske*). To posebice vrijedi u slučajevima kada je država trebala znati za određenu opasnost. Primjerice, Sud je utvrdio povredu u slučaju kada su ženu napali psi litalice na području gdje su te životinje predstavljale čest problem (*Georgel i Georgeta Stoicescu protiv Rumunjske*, stavak 62.).

67. Međutim, Sud zahtijeva vezu između države i pretrpljene štete. Ako ne postoji jasna veza između aktivnosti (ili neaktivnosti) države i navodne štete, kao što je tučnjava među školskom djecom, Sud može proglasiti predmet nedopuštenim (*Đurđević protiv Hrvatske*).

68. Uvjeti pritvora mogu dovesti do povrede članka 8., posebice kada ti uvjeti ne dostignu stupanj težine potreban za utvrđivanje povrede članka 3. (*Raninen protiv Finske*, stavak 63.; *Szafranski protiv Poljske*, stavak 39.). Također, zahtjev za podvrgavanjem pretrazi uz potpuno svlačenje odjeće općenito će predstavljati miješanje na temelju članka 8. (*Milka protiv Poljske*, stavak 45.).

b. Reproduktivna prava

69. Sud je utvrdio da zabrana pobačaja kada se pobačaj zatraži zbog zdravlja i/ili dobrobiti ulazi u opseg prava na poštovanje privatnog života i sukladno tome u opseg članka 8. (*A, B i C protiv Irske* [VV], stavci 214. i 245.). Konkretno, Sud je u tom kontekstu presudio da obveze države uključuju osiguranje regulatornog okvira pravosudnog i provedbenog sustava koji štiti prava pojedinaca, kao i provedbu određenih mjera kada je to prikladno (*ibid.*, stavak 245.; *Tysiqc protiv Poljske*, stavak 110.; *R.R. protiv Poljske*, stavak 184.). Doista, kada država, djelujući unutar granica svoje slobode procjene, usvoji zakonske propise koji dopuštaju pobačaj u nekim situacijama, pravni okvir osmišljen u tu svrhu treba se oblikovati na dosljedan način koji omogućuje uzimanje u obzir različitih uključenih legitimnih interesa na odgovarajući način i u skladu s obvezama koje proizlaze iz Konvencije (*A, B i C protiv Irske* [VV], stavak 249.; *R. R. protiv Poljske*, stavak 187.; *P. i S. protiv Poljske*, stavak 99.; *Tysiqc protiv Poljske*, stavak 116.).

70. U predmetu *P. i S. protiv Poljske*, Sud je ponovio da se pojam privatnog života u smislu članka 8. primjenjuje i na odluke o postojanju ili nepostojanju roditeljem (vidi također predmete *Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 71.; *R.R. protiv Poljske*, stavak 180.; *Dickson protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 66.; *Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavci 163. i 215.). Zapravo, pojam „privatnog života“ ne isključuje emocionalnu povezanost stvorenu i razvijenu između odrasle osobe i djeteta u situacijama koje ne uključuju klasične situacije postojanja srodstva. Ta vrsta povezanosti također se odnosi na život i socijalni identitet pojedinca. U određenim slučajevima koji uključuju odnos između odraslih osoba i djeteta bez bioloških ili pravnih veza, činjenice ipak mogu ulaziti u opseg „privatnog života“ (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavak 161.).

71. Okolnosti rađanja nesporno čine dio privatnog života osobe u smislu članka 8. (*Ternovszky protiv Mađarske*, stavak 22.). Sud je u tom predmetu utvrdio da podnositeljica zahtjeva nije bila u mogućnosti odlučiti da rodi kod kuće zbog trajne opasnosti od kaznenog progona s kojom su se suočavali zdravstveni djelatnici i zbog nepostojanja specifičnog i sveobuhvatnog zakonodavstva o tom pitanju. Međutim, nacionalne vlasti imaju dosta manevarskog prostora u slučajevima koji uključuju složena pitanja zdravstvene politike i raspodjele resursa. S obzirom na to da trenutačno ne postoji konsenzus među državama članicama Vijeća Europe o omogućavanju rađanja kod kuće, politika države da u praksi onemogućuje majkama primanje pomoći primalja prilikom rađanja nije dovela do povrede članka 8. (*Dubská i Krejzová protiv Češke Republike* [VV]).

72. Pravo nekog para da začne dijete i da se u tu svrhu koristi medicinski potpomognutom oplodnjom zaštićeno je člankom 8. jer taj odabir predstavlja oblik izražavanja privatnog i obiteljskog života (*S.H. i drugi protiv Austrije* [VV], stavak 82.; *Knecht protiv Rumunjske*, stavak 54.). Isto vrijedi i za preimplantacijsku dijagnostiku u slučajevima kada su umjetna oplodnja i prekid trudnoće dopušteni iz medicinskih razloga (*Costa i Pavan protiv Italije*). Potonji se predmet odnosio na par iz Italije u kojem su partneri bili zdravi nositelji cistične fibroze te su željeli izbjeći prenošenje bolesti na svoje potomstvo

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog putem medicinski potpomognute oplodnje i genetičkog probira. Pri utvrđivanju povrede članka 8., Sud je primijetio nedosljednost u talijanskom pravu prema kojem je paru bilo uskraćeno pravo na probir embrija, ali je bio dopušten medicinski potpomognut prekid trudnoće u slučajevima kada se kod fetusa javljaju simptomi te iste bolesti. Sud je zaključio da je miješanje u pravo podnositelja zahtjeva na poštovanje njihovog privatnog i obiteljskog života bilo nerazmjerno. U slučaju u kojem su podnositelji zahtjeva, postupajući izvan granica bilo kojeg standardnog postupka posvajanja, u Italiju doveli dijete iz inozemstva koje nije imalo nikakvu biološku vezu ni s jednim roditeljem i koje je bilo začeto – prema tvrdnjama domaćih sudova – s pomoću tehnika potpomognute oplodnje koje su bile nezakonite prema talijanskom pravu, Sud je utvrdio da ne postoji obiteljski život između podnositelja zahtjeva i djeteta. Međutim, smatrao je da su se osporene mjere odnosile na privatni život podnositelja zahtjeva, ali je zaključio da nije došlo do povrede članka 8., uzimajući u obzir činjenicu da je javni interes u pitanju znatno prevagnuo u ravnoteži, dok je Sud morao pridati usporedivo manju težinu interesu podnositelja zahtjeva za njihov osobni razvoj nastavkom njihova odnosa s djetetom (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavci 165. i 215.). Činjenice predmeta odnosile su se na etički osjetljiva pitanja – posvojenje, stavljanje djeteta pod skrbništvo, medicinski potpomognutu oplodnju i zamjensko majčinstvo – u odnosu na koja su države članice uživale široku slobodu procjene (stavci 182. - 184. i 194.).

73. U pogledu prenatalnih medicinskih testiranja, Sud je utvrdio povredu članka 8. u njegovom postupovnom aspektu u slučaju kada domaći sudovi nisu u potpunosti istražili tvrdnju podnositeljice zahtjeva da joj je uskraćena odgovarajuća i pravovremena medicinska njega u obliku prenatalnog probirnog testiranja koje bi ukazalo na opasnost od genetičkog poremećaja kod njezinog fetusa i koje bi joj omogućilo da odluči hoće li nastaviti trudnoću (*A.K. protiv Latvije*, stavci 93. - 94.).

74. Članak 8. također se primjenjuje na postupke sterilizacije. Budući da se odnosi na jednu od bitnih tjelesnih funkcija ljudi, sterilizacija utječe na mnoge aspekte osobnog integriteta pojedinca, uključujući njegovu tjelesnu i psihičku dobrobit i emocionalni, duhovni i obiteljski život (*V.C. protiv Slovačke*, stavak 106.). Sud je utvrdio da države imaju pozitivnu obvezu osigurati učinkovite pravne zaštitne mjere radi zaštite žena od nespornazumne sterilizacije, s posebnim naglaskom na zaštitu reproduktivnog zdravlja za žene romskog porijekla. U nekoliko predmeta, Sud je utvrdio da su Romkinje zahtijevale zaštitu od sterilizacije zbog povijesti nespornazumne sterilizacije te ranjive etničke manjine (*ibid.*, stavci 154. - 155.; *I.G. i drugi protiv Slovačke*, stavci 143. - 146.). Ta se sudska praksa odnosi i na nehotičnu sterilizaciju kada liječnik ne izvrši odgovarajuće provjere ili ne pribavi informirani pristanak tijekom postupka pobačaja (*Csoma protiv Rumunjske*, stavci 65. - 68.).

75. Sud je također utvrdio da se mogućnost podnositeljice zahtjeva da donese svjesnu i razmotrenu odluku u pogledu sudbine njezinih embrija odnosila na intimni aspekt njezina osobnog života, njezino pravo na samoodređenje, a time i njezin privatni život (*Parrillo protiv Italije* [VV], stavak 159.). Sloboda procjene država članica o tom pitanju je široka s obzirom na nepostojanje konsenzusa u Europi (stavci 180. - 183.). Stoga se zakonska zabrana doniranja istraživanju krioprezerviranih embrija stvorenih nakon postupka *in vitro* oplodnje podnositeljice nije smatrala povredom prava podnositeljice zahtjeva na privatni život.

c. Prisilno liječenje i obvezni medicinski postupci

76. Sud se također bavio utjecajem članka 8. na druge slučajeve koji uključuju prisilno liječenje ili medicinsku ozljedu (uz sterilizaciju). U nekim su slučajevima organi Konvencije utvrdili da manje medicinske pretrage koje su obvezne (*Acmanne i drugi protiv Belgije*, odluka Komisije; *Boffa i drugi protiv San Marina*, odluka Komisije; *Salveti protiv Italije* (odl.)) ili dopuštene na temelju sudske naloga (*X protiv Austrije*, odluka Komisije; *Peters protiv Nizozemske*, odluka Komisije) mogu predstavljati razmjerno miješanje u prava na temelju članka 8. čak i bez pristanka pacijenta.

77. Nasuprot tome, Sud je presudio da je odluka liječnika da dijete s teškim invaliditetom liječi suprotno izričitim željama roditelja, bez mogućnosti sudskog preispitivanja odluke, predstavljala povredu članka 8. (*Glass protiv Ujedinjenog Kraljevstva*). Sud je slično tome utvrdio da su liječnici koji su obavljali krvne pretrage i fotografirali dijete sa simptomima koji su ukazivali na zlostavljanje bez pristanka djetetovih roditelja povrijedili pravo djeteta na tjelesni integritet na temelju članka 8. (*M.A.K. i R.K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*). Sud je također utvrdio da odluka države da se žena u policijskom pritvoru podvrgne ginekološkom pregledu izvan zatvora nije provedena u skladu sa zakonom te je predstavljala povredu članka 8. (*Y.F. protiv Turske*, stavci 41. - 44.).

78. Sud je nadalje utvrdio da postoje povrede članka 8. u slučajevima kada država nije pružila odgovarajuće informacije rođiocima o zdravstvenim rizicima povezanim s dekompresijskim tablicama (*Vilnes i drugi protiv Norveške*, stavak 244.) kao i kada država nije pružila odgovarajuća sredstva za osiguranje naknade za ozljede uzrokovane medicinskim pogreškama države (*Codarcea protiv Rumunjske*). Međutim, Sud je odlučio da je zahtjev protiv Turske, jer nije isplatila naknadu pojedincima koji su pretrpjeli štetu zbog neobveznog cjepiva, nedopušten (*Baytüre i drugi protiv Turske* (odl.)).

79. U kontekstu izvođenja dokaza u kaznenom postupku, uzimanje uzorka krvi i sline protiv volje osumnjičenika predstavlja obvezni medicinski postupak koji se, iako je manjeg značaja, mora smatrati miješanjem u njegovo pravo na privatnost (*Jalloh protiv Njemačke* [VV], stavak 70.; *Schmidt protiv Njemačke*) (odl.). Međutim, Konvencija kao takva ne zabranjuje pribjegavanje takvom postupku kako bi se od njega pribavio dokaz o njegovoj umiješanosti u počinjenje kaznenog djela (*Jalloh protiv Njemačke* [VV], stavak 70.). U predmetu *Caruana protiv Malte* (odl.), Sud je smatrao da pribjegavanje takvim medicinskim postupcima, posebice kada je riječ o manjim postupcima, također nije bilo *a priori* zabranjeno u svrhu pribavljanja dokaza vezanog uz počinjenje kaznenog djela kada ispitanik nije bio počinitelj, već relevantan svjedok (stavak 32.).

d. Duševna bolest

80. U pogledu pozitivnih obveza država članica u odnosu na ranjive osobe koje boluju od duševne bolesti, Sud je potvrdio da se duševno zdravlje također mora smatrati ključnim dijelom privatnog života povezanim s aspektom moralnog integriteta. Očuvanje duševne stabilnosti u tom je kontekstu nužan preduvjet za učinkovito uživanje prava na poštovanje privatnog života (*Bensaid protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 47.).

81. Sud je već i ranije presudio da pravo pojedinca da odbije liječenje ulazi u opseg članka 8. (vidi gore). To uključuje prava duševnih bolesnika da odbiju psihijatrijske lijekove. Medicinska intervencija protiv volje pojedinca dovodi do miješanja u njegovo pravno na privatni život, a posebice pravo na tjelesni integritet (*X. protiv Finske*, stavak 212.). U nekim okolnostima prisilno davanje lijekova duševnom bolesniku može se opravdati u svrhu zaštite pacijenta i zaštite drugih. Međutim, takve se odluke moraju donositi u kontekstu jasnih pravnih smjernica te mora postojati mogućnost sudskog preispitivanja u odnosu na te odluke (*ibid.*, stavak 220.; *Storck protiv Njemačke*, stavci 164. - 169.; *Shopov protiv Bugarske*, stavak 47.).

82. Sud je također utvrdio da države imaju obvezu na temelju članka 8. osigurati zaštitu prava duševnog bolesnika na privatni i obiteljski život, osobito u slučajevima kada država preuzme skrb nad djecom duševnog bolesnika. Države moraju osigurati da duševni bolesnici ili osobe s invaliditetom mogu učinkovito sudjelovati u postupcima koji se odnose na smještaj njihove djece (*B. protiv Rumunjske* (br. 2), stavak 117.; *K. i T. protiv Finske* [VV]). Takvi su slučajevi također povezani s pravom na obiteljski život iz članka 8. (vidi u nastavku), osobito kada, primjerice, majka s mentalnim invaliditetom nije bila obaviještena o posvojenju svojeg sina te nije bila u mogućnosti sudjelovati u postupku posvojenja niti ga osporavati (*A.K. i L. protiv Hrvatske*).

83. U slučajevima kada države duševnim bolesnicima oduzmu poslovnu sposobnost, Sud je naveo postupovne pretpostavke potrebne za zaštitu prava iz članka 8. Sud se često bavi tim povredama članka 8. u vezi s člancima 5. i 6. Sud naglašava kvalitetu postupka donošenja odluka (*Salontaji-Drobnjak protiv Srbije*, stavci 144. - 145.). Sud je presudio da lišenje poslovne sposobnosti nedvojbeno predstavlja ozbiljno miješanje u pravo na poštovanje privatnog života osobe zaštićeno člankom 8.

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog

Odluka domaćeg suda kojom je podnositelj zahtjeva bio lišen sposobnosti da samostalno postupi u gotovo svim područjima svojeg života: u relevantno vrijeme više nije mogao samostalno prodavati ili kupovati bilo kakvu imovinu, raditi, birati boravište, oženiti se ili podnijeti sudsku tužbu u Litvi, predstavljala je miješanje u pravo na poštovanje njegova privatnog života (*A.N. protiv Litve*, stavak 111.). Kad je riječ o postupcima lišenja poslovne sposobnosti, odlukama o smještaju u siguran objekt, odlukama o raspolaganju imovinom i postupcima vezanim uz djecu (vidi gore), Sud je presudio da države moraju pružiti odgovarajuća jamstva kako bi osigurale da osobe s mentalnim invaliditetom mogu sudjelovati u procesu i da je proces dovoljno individualiziran kako bi se zadovoljile njihove jedinstvene potrebe (*Zehentner protiv Austrije*, stavak 65.; *Shtukaturv protiv Rusije*, stavci 94. - 96.; *Herczegfalvy protiv Austrije*, stavak 91.).

84. U pogledu odabira boravišta za osobe s intelektualnim teškoćama, Sud je ukazao na potrebu postizanja pravične ravnoteže između poštovanja dostojanstva i samoodređenja pojedinca i zaštite i očuvanja njegovih interesa, posebice u slučajevima kada sposobnosti ili situacija nekog pojedinca stavljaju tog pojedinca u osobito ranjiv položaj (*A.-M.V. protiv Finske*, stavak 90.). Sud je naglasio važnost postojećih postupovnih zaštitnih mjera (stavci 82. - 84.). U citiranom predmetu primijetio je da su u domaćim postupcima postojale učinkovite zaštitne mjere za sprječavanje zloupotrebe, kako to zahtijevaju standardi međunarodnog prava o ljudskim pravima. Te su zaštitne mjere osigurale uzimanje u obzir prava, volje i sklonosti podnositelja zahtjeva. Podnositelj zahtjeva bio je uključen u svim fazama postupka, bio je saslušan osobno i bio je u mogućnosti izraziti svoje želje. Utvrđeno je da činjenica da vlasti nisu postupile u skladu sa željama podnositelja zahtjeva, u interesu zaštite njegovog zdravlja i dobrobiti, nije predstavljala povredu članka 8.

e. Zdravstvena skrb i liječenje

85. Iako pravo na zdravlje nije kao takvo jedno od prava zajamčenih Konvencijom ili njezinim Protokolima, visoke ugovorne stranke imaju, usporedno s njihovim pozitivnim obvezama na temelju članka 2. Konvencije, pozitivnu obvezu na temelju članka 8. da, kao prvo, uvedu propise koji i javne i privatne bolnice obvezuju da usvoje odgovarajuće mjere za zaštitu tjelesnog integriteta njihovih pacijenata i, kao drugo, osiguraju žrtvama nesavjesnog liječenja pristup postupcima u kojima, u odgovarajućim slučajevima, mogu ishoditi naknadu štete (*Vasileva protiv Bugarske*, stavak 63.). Ta načela koja proizlaze iz sudske prakse Suda o članku 2. također se primjenjuju na temelju članka 8. u slučaju povrede koja nije dostatna da predstavlja prijetnju pravu na život koje je osigurano na temelju članka 2. (*Ibrahim Keskin protiv Turske*, stavak 61.).

86. Zadaća Suda je provjeriti učinkovitost pravnih lijekova koje koriste podnositelji zahtjeva i time utvrditi je li pravosudni sustav osigurao pravilnu provedbu zakonodavnog i zakonskog okvira namijenjenog zaštiti tjelesnog integriteta pacijenata (*Ibrahim Keskin protiv Turske*, stavak 68.). U kontekstu nesavjesnog liječenja postoji pretpostavka brzine i razumne revnosti (*Eryiğit protiv Turske*, stavak 49.). Primjerice, postupak koji traje gotovo sedam godina nespojiv je s člankom 8. (*Ibrahim Keskin protiv Turske*, stavci 69. - 70.).

87. Objektivnost mišljenja vještaka u slučajevima nesavjesnog liječenja ne može se automatski dovesti u sumnju zbog činjenice da su stručnjaci liječnici koji rade u domaćem zdravstvenom sustavu. Štoviše, sama činjenica da je vještak zaposlen u ustanovi javnog zdravstva, posebno određenoj za izradu nalaza i mišljenja vještaka o određenom pitanju i koju financira država, sama po sebi ne opravdava bojazan da ti vještaci neće moći djelovati neutralno i nepristrano pri izradi svojih nalaza i mišljenja. Ono što je važno u ovom kontekstu jest da sudjelovanje vještaka u postupku prate odgovarajuće postupovne zaštitne mjere koje osiguravaju njihovu formalnu i *de facto* neovisnost i nepristranost (*Jurica protiv Hrvatske*, stavak 93.).

88. Kad je riječ o pristupu zdravstvenim uslugama, Sud je oprezan pri proširenju dosega članka 8. tako da utječe na opsežne državne resurse jer su nacionalne vlasti, s obzirom na njihovo poznavanje zahtjeva zdravstvenog sustava i resursa koji su na raspolaganju za ispunjavanje tih zahtjeva, u boljem položaju za provedbu takvog ocjenjivanja nego međunarodni sud (*Pentiacova i drugi protiv Moldavije* (odl.)).

89. Sud je presudio da je zahtjev podnesen protiv odluke britanskih vlasti da ne provedu program za razmjenu igala za korisnike droge u zatvorima bio nedopušten (*Shelley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog (odl.). U tom je predmetu Sud presudio da nije postojala nikakva ovlast koja bi državi ugovornici nametnula obvezu na temelju članka 8. da provodi bilo kakvu preventivnu zdravstvenu politiku. Također je utvrdio da nije došlo do povrede članka 8. zbog odbijanja Bugarske da dopusti smrtno oboljelim pacijentima korištenje neodobrenih, eksperimentalnih lijekova (*Hristozov i drugi protiv Bugarske*; *Durissotto protiv Italije* (odl.)). Međutim, Sud je odbacio zahtjev kojim se osporavalo zakonodavstvo o propisivanju lijekova na bazi kanabisa (*A.M. i A.K. protiv Mađarske* (odl.)), upućujući na obveze države u tom području (stavci 46. - 47.).

90. U pogledu pristupa zdravstvenoj skrbi za osobe s invaliditetom, Sud je nedopuštenim proglasio predmet u kojem je osoba s teškim invaliditetom zatražila robotsku ruku radi povećanja pokretljivosti (*Sentges protiv Nizozemske* (odl.)). Međutim, Sud je utvrdio da je smanjenje razine skrbi za ženu s ograničenom pokretljivošću predstavljalo povredu članka 8., ali samo tijekom ograničenog razdoblja tijekom kojeg se Velika Britanija nije pridržavala vlastitih zakona (*McDonald protiv Ujedinjenog Kraljevstva*).

91. U predmetu *Gard i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.) Sud je odbacio tvrdnje koje su podnijeli roditelji teško bolesnog djeteta da pitanje liječenja njihovog sina nije pitanje o kojem bi trebali odlučivati sudovi te je nasuprot tome presudio da je bilo prikladno da se bolnica koja je obavljala liječenje obrati sudovima u slučaju sukoba (stavak 117.).

f. Pitanja prekida života

92. U predmetu *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Sud je prvo zaključio da je pravo na odlučivanje o načinu vlastite smrti element privatnog života na temelju članka 8. (stavak 67.). U kasnijoj je sudskoj praksi navedeno da pravo pojedinca da odlučuje o načinu i trenutku prekida svojeg života, pod uvjetom da je u stanju slobodno formirati vlastitu prosudbu i djelovati u skladu s njom, predstavlja jedan od aspekata prava na poštovanje privatnog života u smislu članka 8. Konvencije (*Haas protiv Švicarske*, stavak 51.).

93. Sud je utvrdio da države članice imaju široku slobodu procjene kod razmatranja pitanja potpomognutog samoubojstva. Trenutačno ne postoji konsenzus među državama članicama Vijeća Europe u korist odobravanja prekida liječenja kojim se osoba održava na životu (*Lambert i drugi protiv Francuske* [VV], stavak 148.). Zakonodavstva koja propisuju takvo odobrenje uključuju zahtjev da se lijekovi za prekid života izdaju samo na recept liječnika (*Haas protiv Švicarske*, stavak 52.). Sud je razlikovao predmet *Haas protiv Švicarske* od predmeta *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*. Za razliku od predmeta *Pretty*, Sud je u predmetu *Haas protiv Švicarske* primijetio da je podnositelj zahtjeva tvrdio ne samo da je njegov život težak i bolan već i da bi, ako ne primi predmetnu tvar, sam čin samoubojstva bio lišen dostojanstva. Osim toga, i opet nasuprot predmetu *Pretty*, podnositelj zahtjeva nije se zapravo mogao smatrati nemoćnim jer nije bolovao od neke neizlječive degenerativne bolesti u posljednjem stadiju zbog koje bi bio spriječen da sam sebi oduzme život.

94. U predmetu *Koch protiv Njemačke* podnositelj zahtjeva prigovorio je da je odbijanje domaćih sudova da ispituju osnovanost njegovog prigovora zbog odbijanja Saveznog zavoda da odobri njegovoj ženi nabavu smrtonosne doze pentobarbital natrija predstavljalo povredu njegovog prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života na temelju članka 8. Konvencije. Sud je utvrdio povredu članka 8. zbog odbijanja domaćih sudova da ispituju osnovanost njegovog podneska.

95. Sud smatra neprikladnim proširiti doseg članka 8. tako da državama ugovornicama nameće postupovnu obvezu da stave na raspolaganje pravno sredstvo koje obvezuje domaće sudove da odlučuju o osnovanosti tvrdnje da bi zabrana potpomognutog samoubojstva predstavljala povredu prava na privatni i obiteljski život (*Nicklinson i Lamb protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), stavak 84.).

96. U predmetu *Gard i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), liječnici su htjeli prekinuti liječenje koje je dijete koje boluje od smrtonosne genetske bolesti održavalo na životu. Nakon temeljitog ispitivanja postupka i razloga domaćih vlasti za njihove odluke, Sud nije utvrdio da ta odluka, donesena protiv želja roditelja, predstavlja proizvoljno ili nerazmjerno miješanje protivno članku 8. (stavci 118. - 124.).

g. Pitanja invaliditeta

97. U pogledu podnositeljice zahtjeva s invaliditetom, Sud je presudio da nedostatak pristupa javnim zgradama i zgradama otvorenim za javnost utječe na njezin život na takav način da predstavlja miješanje u njezino pravo na osobni razvoj i njezino pravo na uspostavljanje i razvijanje odnosa s drugim ljudima i vanjskim svijetom i da stoga države mogu imati obvezu osigurati pristup javnim zgradama. Međutim, Sud je u konačnici utvrdio da podnositeljica zahtjeva nije dokazala postojanje posebne veze između nedostatka pristupa predmetnim zgradama i posebnih potreba njezinog privatnog života (*Zehnalova i Zehnal protiv Češke Republike* (odl.); *Botta protiv Italije*; *Mółka protiv Poljske* (odl.)).

98. Sud je također utvrdio da odluka o udaljenju djece od dvoje slijepih roditelja zbog utvrđivanja neodgovarajuće skrbi nije bila opravdana okolnostima te je predstavljala povredu prava roditelja na obiteljski život iz članka 8. (*Saviny protiv Ukrajine*). S druge strane, Sud nije utvrdio povredu članka 8. u odnosu na zakonski sustav razvijen u Francuskoj radi pružanja naknada roditeljima za troškove djece s invaliditetom, čak ni u slučajevima kad bi roditelji odlučili da neće imati dijete da državna bolnica nije postavila pogrešnu dijagnozu u pogledu genetskog oštećenja (*Maurice protiv Francuske* [VV]; *Draon protiv Francuske* [VV]). Sud također ostavlja široku slobodu procjene državama za određivanje iznosa pomoći koja se daje roditeljima djece s invaliditetom (*La Parola i drugi protiv Italije* (odl.)) te je presudio da, kada država pruža odgovarajuće domaće pravne lijekove za slučajeve invaliditeta uzrokovanog neodgovarajućom skrbi pri rođenju djeteta, nema povrede članka 8. (*Spyra i Kranczkowski protiv Poljske*, stavci 99. - 100.).

h. Pitanja u odnosu na pokop

99. Sud je presudio da zaštita privatnog i obiteljskog života iz članka 8. obuhvaća pravo na pokop članova obitelji. Pojedinci su prigovarali propustu države da odobri pristup posmrtnim ostacima preminulih članova obitelji u različitim kontekstima.

100. Predmet *Lozovyye protiv Rusije*, primjerice, odnosio se na muškarca koji je bio žrtva ubojstva i koji je pokopan prije nego što su njegovi roditelji obaviješteni o njegovoj smrti. U tom je predmetu Sud ponovio da svatko ima pravo na pristup informacijama koje se odnose na njihov privatni i/ili obiteljski život (stavak 32.), te da pravo osobe da prisustvuje sprovodu člana svoje obitelji ulazi u opseg članka 8. U situacijama u kojima su državna tijela, no ne i drugi članovi obitelji, svjesna smrti, nadležne vlasti imaju obvezu barem poduzeti razumne korake kako bi osigurale da članovi obitelji budu obaviješteni (stavak 38.). Sud je smatrao da je u mjerodavnom domaćem pravu i praksi nedostajala jasnoća, ali da to samo po sebi nije bilo dovoljno da utvrdi povredu članka 8. (stavak 42.). S druge strane, zaključio je da vlasti nisu postupile s razumnom revnošću kako bi ispunile gore navedenu pozitivnu obvezu, s obzirom na informacije koje su bile dostupne domaćim vlastima, kako bi utvrdile identitet, pronašle i obavijestile roditelje pokojnika (stavak 46.).

101. U predmetu *Hadri-Vionnet protiv Švicarske*, Sud je utvrdio da propust općine da obavijesti majku o mjestu i vremenu pokopa njezinog mrtvorodenog sina nije bio dopušten zakonom te je predstavljao povredu njezinog prava na privatni i obiteljski život na temelju članka 8. (*Pannullo i Forte protiv Francuske*). Slično tome, u predmetu *Zorica Jovanović protiv Srbije*, Sud je presudio da su propust bolnice da pruži informacije podnositeljici zahtjeva o smrti njezinog novorođenog sina i kasniji nestanak njegovog tijela predstavljali povredu članka 8., iako je dijete umrlo 1983. godine, zbog stalnog propusta države da pruži informacije o tome što se dogodilo. Sud je također presudio da je odbijanje Rusije da dopusti davanje patronima i prezimena biološkog oca mrtvorodenom djetetu zbog zakonske pretpostavke da je majčin suprug otac predstavljalo povredu prava majke iz članka 8. da pokopa svoje dijete pod imenom njegova pravog oca (*Znamenskaya protiv Rusije*).

102. Članovi obitelji također su prigovarali duljini vremena između smrti i pokopa te postupanju s tijelom pokojnika prije nego što je vraćeno obitelji. Primjerice, Sud je utvrdio da je produljeno odlaganje vraćanja uzoraka koje je policija uzela s tijela kćeri podnositelja zahtjeva, što ih je spriječilo da ju pravovremeno pokopaju, predstavljalo povredu njihovog prava na privatni i obiteljski život iz članka 8. (*Girard protiv Francuske*). Sud je također utvrdio da uklanjanje organa pokojnika od strane bolnice bez obavješćavanja njegove majke i bez traženja njezine suglasnosti nije bilo u skladu sa zakonom te je predstavljalo povredu njezinog prava na privatni život na temelju članka 8. (*Petrova protiv Latvije*, stavci 97. - 98.). U skladu s tom sudskom praksom, Sud je utvrdio povredu članka 8. u

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog situaciji koja je uključivala uklanjanje tkiva s pokojnika bez znanja i suglasnosti njegove supruge zbog nedostatka jasnoće u domaćem pravu i nepostojanja pravnih zaštitnih mjera protiv proizvoljnosti (*Elberte protiv Latvije*, stavak 115.).

103. Međutim, u predmetu *Ellī Poluhas Dödsbo protiv Švedske*, iako je Sud priznao da je došlo do miješanja u pravo podnositeljice zahtjeva na privatni život iz članka 8., utvrdio je da odbijanje Švedske da prebaci urnu s jednog groblja na drugo kako bi posmrtni ostaci pokojnika bili u blizini njegove obitelji nije predstavljalo povredu članka 8. jer je ta odluka donesena vodeći računa o interesima supruge pokojnika te je ulazila u opseg široke slobode procjene dostupne u takvim slučajevima. Sud je također utvrdio da zastupnik preminule osobe, koji je nastojao spriječiti državu da koristi DNK pokojnika u tužbi za utvrđivanje očinstva, nije imao pravo koje je ulazilo u opseg privatnog života te nije mogao podnijeti tužbu u ime pokojnika (*Imovina Krestena Filtenborga Mortensena protiv Danske* (odl.)).

104. Sud se također bavio politikom države da odbija vratiti tijela optuženih terorista radi pokopa. Iako je priznao da država ima interes za zaštitu javne sigurnosti, osobito kada je uključena državna sigurnost, Sud je utvrdio da apsolutnom zabranom vraćanja tijela navodnih terorista nije uspostavljena odgovarajuća ravnoteža između države i prava članova obitelji pokojnika iz članka 8. (*Sabanchiyeva i drugi protiv Rusije*, stavak 146.).

i. Pitanja zaštite okoliša

105. Iako ne postoji izričito pravo na zdrav okoliš prema Konvenciji (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 96.), Sud je donosio odluke u različitim predmetima u kojima je u pitanje dovedena kvaliteta okoline pojedinca uz obrazloženje da bi nesigurni ekološki uvjeti ili uvjeti koji uzrokuju smetnje negativno utjecali na dobrobit pojedinca. Članak 8. može se primjenjivati u slučajevima koji uključuju zaštitu okoliša bilo kada je onečišćenje izravno prouzročila država bilo kada odgovornost države proizlazi iz propusta da pravilno regulira aktivnosti privatnog sektora. U obzir se mora uzeti pravična ravnoteža koju je potrebno uspostaviti između suprotstavljenih interesa pojedinca i zajednice kao cjeline; a u oba konteksta država uživa određenu slobodu procjene pri određivanju koraka koje je potrebno poduzeti kako bi se osigurala usklađenost s Konvencijom (*Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *López Ostra protiv Španjolske*, stavak 51.; *Giacomelli protiv Italije*, stavak 78.).

106. U predmetu *López Ostra protiv Španjolske*, stavak 51., Sud je presudio da bi ozbiljno onečišćenje okoliša moglo predstavljati miješanje u pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života (i doma)² potencijalno utječući na dobrobit pojedinaca i sprječavajući ih da uživaju u svojim domovima i tako štetno utječući na njihov privatni i obiteljski život. Podnositeljica zahtjeva tvrdila je da je obiteljski dom izložen ozbiljnom onečišćenju iz privatnog postrojenja za preradu kože, izgrađenog uz državne subvencije na općinskom zemljištu 12 metara od stana podnositeljice zahtjeva. U predmetu *Giacomelli protiv Italije*, stavci 97. - 98., utvrđeno je da onečišćenje iz privatnog postrojenja za obradu otrovnog otpada, udaljenog 30 metara od kuće podnositeljice zahtjeva, predstavlja povredu članka 8., kao i u predmetu *Fadeyeva protiv Rusije*, stavci 133. - 134., u kojem su domaće vlasti povrijedile pravo jedne žene na dom i privatni život jer joj nisu ponudile nikakvo učinkovito rješenje kako bi joj pomogle da se odseli iz opasne „sanitarne sigurnosne zone“ u blizini najveće ruske talionice željeza u kojoj je dolazilo do visoke razine onečišćenja i emisije opasnih kemikalija.

107. U nekoliko je predmeta utvrđeno da propust u pružanju informacija o rizicima ili opasnostima za okoliš predstavlja povredu članka 8. (predmet *Tătar protiv Rumunjske*, stavak 97., u kojem vlasti nisu provele odgovarajuću ocjenu rizika u odnosu na opasnosti za okoliš koje predstavlja rudarska tvrtka; predmet *Guerra i drugi protiv Italije*, u kojem lokalni stanovnici nije primili bitne informacije koje bi im omogućile da procijene rizike koje bi oni i njihove obitelji mogli preuzeti ako bi nastave živjeti u blizini tvornice kemikalija sve do prestanka proizvodnje umjetnih gnojiva 1994. godine).

108. Sud je također utvrdio da miješanje u pravo na privatni i obiteljski život predstavljaju neugodni mirisi s odlagališta otpada u blizini zatvora koji su dopirali do ćelije zatvorenika koja se smatrala

2. Vidi također poglavlje o Domu.

njegovim jedinom „životnim prostorom“ koji mu je bio na raspolaganju nekoliko godina (*Brândușe protiv Rumunjske*, stavci 64. - 67.), kao i dugotrajan propust vlasti da osiguraju prikupljanje, obradu i odlaganje smeća (*Di Sarno i drugi protiv Italije*, stavak 112.).

109. Sud je utvrdio da proces donošenja odluka koji dovodi do mjera miješanja mora biti pošten te mora voditi računa o interesima pojedinca zaštićenim člankom 8. (predmet *Taşkın i drugi protiv Turske*, stavak 118., u kojem upravne vlasti nisu pružile podnositeljima zahtjeva učinkovitu postupovnu zaštitu koja se odnosi na rad rudnika zlata; *Hardy i Maile protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 217.).

110. Sud je proglasio članak 8. primjenjivim u slučajevima kada su negativni ekološki uvjeti bili posljedica života ispod putanja letova zrakoplova s Heathrowa jer je u svakom slučaju, iako u vrlo različitoj mjeri, na kvalitetu privatnog života podnositelja zahtjeva i opseg uživanja u domu štetno utjecala buka zrakoplova koji koriste Zračnu luku Heathrow, zbog čega su tužbe za zaštitu okoliša, u odgovarajućim okolnostima, mogle spadati u domašaj članka 8. (*Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 40.). Međutim, u konačnici je Sud zaključio da propust vlade da smanji noćne letove iz Zračne luke Heathrow, u interesu gospodarske dobrobiti zemlje, nije predstavljao povredu prava iz članka 8. osoba koje žive pod putanjama letova, uzimajući u obzir mali broj ljudi koji su imali problema s poremećajem sna (vidi također *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavci 129. - 130.).

111. U nekoliko predmeta koji su se odnosili na onečišćenje bukom, Sud je utvrdio da tužena država nije ispunila svoju pozitivnu obvezu da podnositelju zahtjeva jamči pravo na poštovanje njegovog doma i privatnog života. Primjerice, propust u reguliranju razine buke noćnog kluba u blizini kuće podnositeljice zahtjeva u Valenciji predstavljao je povredu članka 8. Konvencije (*Moreno Gómez protiv Španjolske*, stavci 62. - 63.) kao i propust u rješavanju problema prekomjerne buke od velikog prometa na ulici podnositelja zahtjeva koja je bila rezultat prometnih promjena (*Deés protiv Mađarske*, stavak 23.), ili propust u vezi s bukom koju je stvarao računalni klub u stambenom bloku (*Mileva i drugi protiv Bugarske*, stavak 97.).

j. Spolna orijentacija i seksualni život

112. Sud je presudio da su elementi poput rodne identifikacije, imena i spolne orijentacije i seksualnog života važni elementi osobne sfere zaštićene člankom 8. (*B. protiv Francuske*, stavak 63.; *Burghartz protiv Švicarske*, stavak 24.; *Dudgeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 41.; *Laskey, Jaggard i Brown protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 36.; *P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*). Utvrđeno je da je zakonodavstvo u kojem su sporazumni spolni odnosi između homoseksualnih osoba kriminalizirani protivno članku 8. (*A.D.T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 36. - 39.; *Dudgeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 41.). Štoviše, odnos istospolnih parova obuhvaćen je pojmom „privatnog života“ u smislu članka 8. (*Orlandi i drugi protiv Italije*, stavak 143.). Međutim, člankom 8. nije zabranjena kriminalizacija svih privatnih seksualnih aktivnosti, kao što su incest (*Stübing protiv Njemačke*) ili sadomazohističke seksualne aktivnosti (*Laskey, Jaggard i Brown protiv Ujedinjenog Kraljevstva*).

113. Sud je u nizu predmeta presudio da svaka zabrana zapošljavanja homoseksualnih osoba u vojsci predstavlja povredu prava na poštovanje privatnog života kako je zaštićeno člankom 8. (*Lustig-Prean i Beckett protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *Smith i Grady protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *Perkins i R. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *Beck i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*).

k. Profesionalne ili poslovne djelatnosti

114. Pojam „privatnog života“, u načelu, ne isključuje djelatnosti profesionalne ili poslovne prirode (*Jankauskas protiv Litve (br. 2)*, stavci 56. - 57.). Zapravo, privatni život obuhvaća pravo pojedinca da uspostavlja i razvija odnose s drugim ljudima, uključujući odnose profesionalne ili poslovne prirode (*C. protiv Belgije*, stavak 25.; *Oleksandr Volkov protiv Ukrajine*, stavak 165.). Većina ljudi ipak značajnu priliku za razvoj odnosa s vanjskim svijetom ima upravo u profesionalnom životu (*Niemietz protiv Njemačke*, stavak 29.; *Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavak 71. i u njemu citirane reference; *Antović i Mirković protiv Crne Gore*, stavak 42.).

115. Stoga je utvrđeno da ograničenja pristupa profesiji utječu na „privatni život“ (*Sidabras i Džiautas*

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog
protiv Litve, stavak 47.; *Bigaeva protiv Grčke*, stavci 22. - 25.; vidi također predmete *Jankauskas protiv Litve (br. 2)*, stavak 56. i *Lekavičienė protiv Litve* stavak 36., u pogledu ograničenja upisa kod Odvjetničke komore zbog osuđujuće kaznene presude). Isto tako, utvrđeno je da otpuštanje s dužnosti predstavlja miješanje u pravo na poštovanje privatnog života (*Özpınar protiv Turske*, stavci 43. - 48.). U predmetu *Oleksandr Volkov protiv Ukrajine*, Sud je utvrdio da takvo otpuštanje zbog profesionalne greške predstavlja miješanje u pravo podnositelja na poštovanje „privatnog života“ u smislu članka 8. (stavci 165. - 167.). Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada je podnositelj zahtjeva prebačen na manje važan položaj u grad manje značajan u upravnom smislu nakon što je pripremljeno izvješće u kojem je navedeno da podnositelj ima određena vjerska uvjerenja i da njegova supruga nosi muslimanski veo (*Sodan protiv Turske*, stavci 57. - 60.). Povreda je utvrđena i u slučaju kada je podnositelj zahtjeva udaljen s nastavničkog mjesta nakon promjene koja je utjecala na istovjetnost njegove diplome stečene u inozemstvu (*Şahin Kuş protiv Turske*, stavci 51. - 52.).

116. Sud je također napomenuo da, iako podnositelj zahtjeva nije mogao dokazati da je došlo do miješanja, članak 8., u načelu, obuhvaća privatnu komunikaciju u vezi s radnim mjestom osobe (*Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*). U predmetu *Fernández Martínez protiv Španjolske* [VV], Sud je napomenuo da je međudjelovanje privatnog života *stricto sensu* i profesionalnog života naročito uočljivo budući da su priroda profesionalnih djelatnosti podnositelja zahtjeva i njegovo otpuštanje izravno utjecali na njegovo ponašanje u privatnom životu (stavak 111.).

117. Komunikacija iz poslovnih prostora može biti obuhvaćena pojmovima „privatnog života“ i „dopisivanja“ u smislu članka 8. (*Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavak 73. *Libert protiv Francuske*, stavak 25.). Kako bi utvrdio jesu li ti pojmovi primjenjivi, Sud je u više navrata ispitivao jesu li pojedinci razumno očekivali da će njihova privatnost biti poštovana i zaštićena. U tom je kontekstu naveo da razumno očekivanje privatnosti predstavlja značajan iako ne nužno i odlučujući čimbenik. Zanimljivo je da je u predmetu *Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV] Sud odlučio ostaviti otvorenim pitanje je li podnositelj zahtjeva razumno očekivao privatnost jer, u svakom slučaju, „upute poslodavca ne mogu u potpunosti isključiti privatni društveni život na radnom mjestu. Poštovanje privatnog života i privatnosti dopisivanja i dalje postoji, čak i ako su oni ograničeni onoliko koliko je potrebno“. Članak 8. stoga je bio primjenjiv. Ukratko, bez obzira na to je li pojedinac razumno očekivao privatnost, komunikacija na radnom mjestu obuhvaćena je pojmovima privatnog života i dopisivanja (stavak 80.). U tom je predmetu Sud izložio detaljan popis čimbenika koji se odnose na pozitivnu obvezu države na temelju članka 8. Konvencije kada je riječ o komunikaciji neprofesionalne prirode na radnom mjestu (stavci 121. - 122.)³.

118. U predmetu *Antović i Mirković protiv Crne Gore* Sud je naglasio da video nadzor zaposlenika na radnom mjestu, bez obzira na to je li tajna ili ne, predstavlja značajno zadiranje u zaposlenikov privatni život (stavak 44.). U tom je predmetu riječ bila o postavljanju opreme za video nadzor u predavaonice na sveučilištu.

C. Privatnost

119. Kao što je Sud dosljedno smatrao, pojam privatnog života obuhvaća aspekte vezane uz osobni identitet, kao što su ime osobe, njezina fotografija ili tjelesni i moralni integritet; jamstvo koje pruža članak 8. Konvencije prvenstveno je namijenjeno osiguranju razvoja osobnosti svakog pojedinca u njegovim odnosima s drugim ljudima bez vanjskog miješanja. Stoga čak i u javnom kontekstu postoji određena zona interakcije jedne osobe s drugima koja može ulaziti u opseg privatnog života (*Von Hannover protiv Njemačke (br. 2)* [VV], stavak 95.). Nadalje, pojam „privatnog života“ širok je pojam koji se ne može iscrpno definirati, a koji obuhvaća tjelesni i psihički integritet osobe te stoga može uključivati više aspekata identiteta osobe, kao što su rodna identifikacija i spolna orijentacija, ime ili elementi koji se odnose na pravo osobe na vlastitu sliku. Taj pojam obuhvaća osobne informacije za koje pojedinci mogu legitimno očekivati da se ne smiju objaviti bez njihovog pristanka (*Axel Springer AG protiv Njemačke* [VV], stavak 83.).

120. U pogledu nadzora i prikupljanja privatnih podataka od strane državnih vlasti, takve informacije, kada se sustavno prikupljaju i pohranjuju u spis koji vode državne vlasti, ulaze u opseg „privatnog života“ u smislu članka 8. stavka 1. Konvencije. To je pogotovo vrijedilo u slučaju kada su neke informacije bile proglašene netočnima te su mogle nanijeti štetu ugledu podnositelja zahtjeva (*Rotaru*

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog *protiv Rumunjske* [VV], stavak 44.). Primjenjujući to načelo, Sud je objasnio da postoji niz elemenata relevantnih za razmatranje pitanja odnose li se mjere koje se provode izvan doma ili privatnog prostora osobe na privatni život osobe. Budući da postoje slučajevi kada se ljudi svjesno ili namjerno uključuju u aktivnosti koje se snimaju ili javno objavljuju ili se mogu snimati ili javno objavljivati, razumna očekivanja osobe koja se odnose na privatnost mogu predstavljati značajan iako ne nužno i odlučujući čimbenik (*Benedik protiv Slovenije*, stavak 101.). Osoba koja hoda ulicom neizbježno će biti vidljiva svim pripadnicima javnosti koji su također prisutni. Slične je prirode i nadzor istog javnog prizora putem tehnoloških sredstava (primjerice, zaštitar koji promatra prizor putem televizijskih kamera zatvorenog kruga). Međutim, pitanja privatnog života mogu se otvoriti kada nastane sustavan ili trajan zapis takvog materijala iz javne domene. Iz tog su razloga datoteke koje sigurnosne službe prikupljaju o određenoj osobi obuhvaćene člankom 8. čak i ako informacije nisu prikupljene nikakvom nametljivom ili tajnom metodom (*P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 57.).

121. U pogledu internetskih aktivnosti, informacije povezane s određenim dinamičnim IP adresama koje olakšavaju utvrđivanje identiteta autora takvih aktivnosti, u načelu, predstavljaju osobne podatke koji nisu dostupni javnosti. Korištenje takvih podataka može, stoga, ulaziti u opseg članka 8. (*Benedik protiv Slovenije*, stavci 107. - 108.). U tom pogledu, činjenica da podnositelj zahtjeva nije skrivao svoju dinamičnu IP adresu nije bila odlučujući čimbenik za ocjenu toga je li njegovo očekivanje privatnosti bilo razumno (stavak 116.). S druge strane, anonimnost vezana uz internetske aktivnosti važan je čimbenik koji se mora uzeti u obzir (stavak 117.).

a. Pravo na vlastitu sliku i fotografije; objavljivanje fotografija, slika i članaka

122. U pogledu fotografija, Sud je naveo da slika osobe predstavlja jedno od glavnih obilježja njezine osobnosti jer otkriva jedinstvene osobine osobe, a na temelju vlastite slike osoba se razlikuje od drugih osoba. Pravo na zaštitu vlastite slike stoga je jedan od bitnih elemenata osobnog razvoja. Iako sloboda izražavanja uključuje objavljivanje fotografija, Sud je ipak utvrdio da zaštita prava i ugleda drugih ima osobitu važnost u tom području jer fotografije mogu sadržavati vrlo osobne ili čak intimne informacije o osobi ili njezinoj obitelji (*Von Hannover protiv Njemačke (br. 2)* [VV], stavak 103.). Sud je naveo ključne čimbenike koje je potrebno razmotriti prilikom uspostavljanja ravnoteže između prava na ugled na temelju članka 8. i slobode izražavanja na temelju članka 10. kako slijedi: doprinos raspravi od općeg interesa; koliko je poznata dotična osoba i koja je tema izvješća?; prethodno ponašanje dotične osobe; sadržaj, oblik i posljedice objavljivanja; okolnosti u kojima su fotografije snimljene; i težina izrečene sankcije (*ibid.*, stavci 108. - 113.; *Axel Springer AG protiv Njemačke* [VV], stavci 89. - 95.; *Couderc i Hachette Filipacchi Associés protiv Francuske* [VV], stavci 90. - 93.).

123. Prema tome, svatko, uključujući osobe poznate javnosti, ima legitimno očekivanje da će njegov privatni život biti zaštićen (*Von Hannover protiv Njemačke (br. 2)* [VV], stavci 50. - 53. i 95. - 99.; *Sciaccia protiv Italije*, stavak 29.; *Reklos i Davourlis protiv Grčke*, stavak 40.; *Alkaya protiv Turske*, u pogledu zaštite privatne adrese poznate glumice). Međutim, to nije nužno odlučujući čimbenik (*Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavak 73.). Sudska praksa Suda uglavnom podrazumijeva pravo pojedinca da kontrolira upotrebu svoje slike, uključujući i pravo da odbije njezino objavljivanje (predmet *Reklos i Davourlis protiv Grčke*, stavci 40. i 43., u kojem su snimljene fotografije novorođenog djeteta u privatnoj klinici bez prethodnog dopuštenja roditelja, a negativni su zadržani; *Von Hannover protiv Njemačke (br. 2)* [VV], stavak 96.).

124. Država ima pozitivne obveze osigurati uspostavljanje učinkovitih kaznenopravnih odredbi o zabrani snimanja bez pristanka, osobito u slučaju kad je žrtva maloljetna, a incident se događa kod kuće (predmet *Söderman protiv Švedske* [VV], stavak 117., u pogledu pokušaja tajnog snimanja četrnaestogodišnje djevojke od strane njezinog očuha i njezinog prigovora da ju švedski pravni sustav, koji u to vrijeme nije branio snimanje osobe bez njezinog pristanka, nije zaštitio od povrede njezinog osobnog integriteta).

125. Sud je utvrdio da je video nadzor nad javnim mjestima u slučajevima kada se vizualni podaci snimaju, pohranjuju i otkrivaju javnosti obuhvaćen člankom 8. (*Peck protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 57. - 63.). Posebice je utvrđeno da je otkrivanje videozapisa podnositelja zahtjeva, čiji je pokušaj samoubojstva snimljen nadzornim televizijskim kamerama, medijima radi emitiranja predstavljalo ozbiljno miješanje u privatni život podnositelja zahtjeva, bez obzira na činjenicu da se u tom trenutku

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog nalazio na javnom mjestu (*Ibid.*, stavak 87.).

126. U slučaju uhićenih ili kazneno gonjenih osoba, Sud je u više navrata presudio da je snimanje videozapisa u kontekstu izvršavanja zakonodavstva ili izdavanje fotografija podnositelja zahtjeva od strane policijskih vlasti medijima predstavljalo miješanje u njihovo pravo na poštovanje privatnog života. Sud je utvrdio povrede članka 8. u slučajevima u kojima je policija fotografije podnositelja zahtjeva iz službenog spisa stavila na raspolaganje medijima bez pristanka podnositelja (*Khuzhin i drugi protiv Rusije*, stavci 115. - 118.; *Sciacca protiv Italije*, stavci 29. - 31.; *Khmel protiv Rusije*, stavak 40.; *Toma protiv Rumunjske*, stavci 90. - 93.) i u slučajevima u kojima objavljivanje fotografije podnositelja zahtjeva na ploči s traženim osobama nije bilo u skladu s domaćim pravom (*Giorgi Nikolaishvili protiv Gruzije*, stavci 129. - 131.).

3. Vidi također poglavlje o Dopisivanju.

127. Međutim, Sud je utvrdio da snimanje i zadržavanje fotografije osobe osumnjičene za terorizam bez njezinog pristanka nije bilo nerazmjerno legitimnim ciljevima demokratskog društva u pogledu sprječavanja terorizma (*Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 93.).

128. Članak 8. ne zahtijeva nužno pružanje novčane naknade žrtvi ako su uspostavljeni drugi mehanizmi za pružanje zadovoljštine (*Kahn protiv Njemačke*, stavak 75.). U tom predmetu, nije dodijeljena nikakva naknada štete protiv izdavača zbog kršenja zabrane objavljivanja fotografija dvoje djece bivšeg vratara njemačke nogometne reprezentacije (vidi također predmet *Egill Einarsson protiv Islanda (br. 2)*, stavci 36. - 37., i stavak 39. i u njemu citirane reference).

a. Zaštita ugleda pojedinca; kleveta

129. Pravo na zaštitu ugleda zaštićeno je člankom 8. Konvencije kao dio prava na poštovanje privatnog života (*Axel Springer AG protiv Njemačke* [VV], stavak 83.; *Chauvy i drugi protiv Francuske*, stavak 70.; *Pfeifer protiv Austrije*, stavak 35.; *Petrina protiv Rumunjske*, stavak 28.; *Polanco Torres i Movilla Polanco protiv Španjolske*, stavak 40.).

130. Kako bi došlo do primjene članka 8., napad na ugled osobe mora postići određenu razinu ozbiljnosti i to na način kojim se dovodi u pitanje osobno uživanje prava na poštovanje privatnog života (*Axel Springer AG protiv Njemačke* [VV], stavak 83.; *Bédat protiv Švicarske* [VV], stavak 72.; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko i drugi protiv Bosne i Hercegovine* [VV], stavak 76.). Također mora postojati dovoljna veza između podnositelja zahtjeva i navodnog napada na ugled (*Putistin protiv Ukrajine*, stavak 40.). Sud nije utvrdio povredu članka 8. u slučaju koji se odnosio na audiovizualnu snimku koja je djelomično emitirana bez pristanka podnositelja zahtjeva jer se, između ostalog, na snimci kritizirala poslovna praksa u određenoj industriji, a ne sam podnositelj zahtjeva (*Haldimann i drugi protiv Švicarske*, stavak 52.). Televizijsko izvješće u kojem je podnositelj zahtjeva opisan kao „strani prodavač religije“ predstavljalo je povredu članka 8. (*Bremner protiv Turske*, stavci 72. i 84.).

131. U predmetu *Egill Einarsson protiv Islanda*, poznata osoba na Islandu bila je predmet uvredljivog komentara na Instagramu, internetskoj aplikaciji za razmjenu slika, u kojem je nazvana „silovateljem“ uz objavljenu fotografiju. Sud je presudio da je takav komentar mogao predstavljati miješanje u privatni život podnositelja zahtjeva u onoj mjeri u kojoj je postigao određenu razinu ozbiljnosti (stavak 52.). Istaknuo je da se članak 8. treba tumačiti tako da znači da javne osobe, čak i kada potaknu žestoku raspravu zbog svojeg ponašanja i javnih komentara, ne bi trebale tolerirati javno optuživanje za nasilna kaznena djela, a da se takve izjave ne temelje na činjenicama (stavak 52.).

132. U kontekstu interneta, Sud je naglasio da je test razine ozbiljnosti važan (*Tamiz protiv* Europski sud za ljudska prava 30/114 Zadnje ažuriranje: 31.08.2018

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog [Ujedinjenog Kraljevstva](#) (odl.), stavci 80. - 81.). Uostalom, milijuni korisnika interneta svakodnevno objavljuju komentare na internetu, a mnogi od tih korisnika izražavaju se na način koji bi se mogao smatrati uvredljivim ili čak klevetničkim. Međutim, veća je vjerojatnost da je većina komentara pretrivijalna i/ili je doseg njihovog objavljivanja preograničen da bi nanijeli značajnu štetu ugledu neke osobe. U tom konkretnom predmetu, podnositelj zahtjeva prigovorio je da je njegovom ugledu nanesena šteta zbog komentara na blogu. Odlučujući je li taj prag postignut, Sud je bio sklon složiti se s nacionalnim sudovima da, iako je većina komentara kojima je podnositelj zahtjeva prigovorio nesumnjivo bila uvredljiva, ti su komentari u velikoj mjeri bili tek nešto ozbiljniji od „vulgarnog vrijeđanja“ kakvo – iako pripada niskom stilskom registru – nije bilo neuobičajeno u komunikaciji na mnogim internetskim portalima. Nadalje, mnogi komentari kojima je prigovorio, a koji su sadržavali konkretnije – i potencijalno štetne – navode bi, u kontekstu u kojem su napisani, čitatelji vjerojatno shvatili kao nagađanja koja se ne bi trebala shvaćati ozbiljno.

133. Osoba se ne može pozvati na članak 8. kako bi prigovorila gubitku ugleda koji je predvidljiva posljedica njezinih vlastitih postupaka. U predmetu [Gillberg protiv Švedske](#) [VV], stavak 67., podnositelj zahtjeva tvrdio je da je osuđujuća kaznena presuda sama po sebi utjecala na uživanje u njegovu „privatnom životu“ jer su zbog nje njegovi čast i ugled dovedeni u pitanje. Međutim, Sud nije prihvatio to obrazloženje (vidi također, *inter alia*, [Sidabras i Džiautas protiv Litve](#), stavak 49.; [Mikolajová protiv Slovačke](#), stavak 57.; [Medžlis Islamske Zajednice Brčko i drugi protiv Bosne i Hercegovine](#) [VV], stavak 76.).

134. Prilikom ispitivanja nužnosti miješanja u demokratskom društvu u interesu „zaštite ugleda ili prava drugih“, Sud može biti obavezan provjeriti jesu li domaće vlasti uspostavile pravičnu ravnotežu kada su štitile dvije vrijednosti zajamčene Konvencijom koje u nekim slučajevima mogu biti međusobno suprotstavljene, primjerice slobodu izražavanja zaštićenu člankom 10. i pravo na poštovanje privatnog života sadržano u članku 8. (*Hachette Filipacchi Associés protiv Francuske*, stavak 43.; *MGN Limited protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 142.).

135. Iako tisak ne smije prijeći određene granice, posebice u pogledu zaštite ugleda i prava drugih, njegova je dužnost, međutim, pružiti – na način koji je u skladu s njegovim obvezama i odgovornostima – informacije i ideje o svim pitanjima od javnog interesa koje javnost ima pravo primiti, uključujući izvještavanje i komentiranje sudskih postupaka (*Axel Springer AG protiv Njemačke* [VV], stavak 79.). Sud je također naglasio važnost proaktivne uloge tiska, koja uključuje otkrivanje i privlačenje pozornosti javnosti na informacije koje mogu izazvati takav interes i dovesti do takve rasprave u društvu (*Couderc i Hachette Filipacchi Associés protiv Francuske* [VV], stavak 114.). Prilikom izvještavanja o određenim događajima, novinari imaju dužnost pokazati razboritost i oprez (*Ibid.*, stavak 140.).

136. Uspostavljajući ravnotežu između prava na privatnost na temelju članka 8. i drugih konvencijskih prava, Sud je utvrdio da je država pozvana jamčiti oba prava, a ako zaštita jednog prava dovodi do miješanja u drugo pravo, dužna je odabrati odgovarajuća sredstva kako bi to miješanje bilo razmjerno cilju kojem se teži (*Fernández Martínez protiv Španjolske* [VV], stavak 123.). U tom predmetu Sud nije utvrdio povredu članka 8. zbog odbijanja produljenja ugovora nastavnika katoličkog vjeronauka i etike nakon što je javno obznanio svoj status „oženjenog svećenika“ (stavak 89.). S druge strane, u pogledu klevete, Sud je utvrdio da je propust da se na odgovarajući način istraži neovlašteno otkrivanje povjerljivih informacija ili da se zaštiti ugled i pravo podnositelja zahtjeva da se smatra nevinim (roditelj osumnjičen za zlostavljanje djece) doveo do povrede članka 8. (*Ageyevy protiv Rusije*, stavak 155.).

137. U predmetu *Tamiz protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.) Sud je odlučivao o opsegu prava na poštovanje privatnog života zaštićenog člankom 8. u odnosu na slobodu izražavanja osiguranu člankom 10. davateljima usluga informacijskog društva kao što je Google Inc. (stavci 83. - 84.). Utvrdio je da dotična država ima veliku slobodu procjene te je naglasio važnu ulogu koju takvi pružatelji usluga imaju na internetu u pogledu omogućavanja pristupa informacijama i raspravama o širokom rasponu političkih, društvenih i kulturnih tema (stavak 90.). U pogledu komentara trećih strana na blogu, Sud je naglasio da članak 8. obuhvaća pozitivnu obvezu država ugovornica da osiguraju učinkovitu zaštitu prava na poštovanje ugleda osobama u njihovoj nadležnosti (*Pihl protiv Švedske* (odl.), stavak 28.). U predmetu *Egill Einarsson protiv Islanda (br. 2)*, domaći su sudovi klevetničke izjave na Facebooku proglasili ništavnima, ali su, s obzirom na okolnosti predmeta, odbili dodijeliti naknadu štete ili troškova podnositelju zahtjeva. Prema mišljenju Suda, odluka da se ne dodijeli naknada štete ne predstavlja sama po sebi povredu članka 8. Među ostalim čimbenicima, činjenica da su izjave objavljene u obliku komentara na stranici na Facebooku među stotinama ili tisućama drugih komentara i činjenica da ih je njihov autor uklonio čim je podnositelj zahtjeva to zatražio uzete su u obzir pri ispitivanju dostatnosti zaštite prava podnositelja zahtjeva na ugled (stavci 38. - 39.).

138. U predmetu *Sousa Goucha protiv Portugala*, Sud je uputio na kriterij „razumnog čitatelja“ pri rješavanju pitanja koja se odnose na satirički materijal (stavak 50.; vidi također *Nikowitz i Verlagsgruppe News GmbH protiv Austrije*, stavci 24. - 26.). Također, osobito široka sloboda procjene treba se primijeniti u slučaju parodije u kontekstu slobode izražavanja (*Sousa Goucha protiv Portugala*, stavak 50.). U tom predmetu, podnositelj zahtjeva, koji je poznata slavna osoba, naveo je da je oklevetan tijekom televizijske emisije ubrzo nakon što je javno obznanio svoju spolnu orijentaciju. Sud je smatrao da je, budući da šala nije bila izrečena u kontekstu rasprave o pitanjima od javnog interesa (vidi, *a contrario*, *Alves da Silva protiv Portugala* i *Welsh i Silva Canha protiv Portugala*), mogla nastati obveza države na temelju članka 8. da zaštiti ugled osobe u situaciji kada je izjava prešla granice onoga što je prihvatljivo na temelju članka 10. (*Sousa Goucha protiv Portugala*, stavak 51.). U predmetu koji se odnosio na

nesporazumno korištenje imena slavne osobe u svrhu kampanje promidžbe cigareta, Sud je utvrdio da humoristična i komercijalna priroda i prošlo ponašanje podnositelja zahtjeva prevaguju nad njegovim argumentima na temelju članka 8. (*Bohlen protiv Njemačke*, stavci 58. - 60.; vidi također *Ernst August von Hannover protiv Njemačke*, stavak 57.).

b. Zaštita podataka

139. Pohranjivanje informacija koje se odnose na privatni život pojedinca od strane javne vlasti predstavlja miješanje u smislu članka 8., osobito ako se takve informacije odnose na daleku prošlost osobe (*Rotaru protiv Rumunjske* [VV], stavci 43. - 44.). Naknadno korištenje pohranjenih podataka nema utjecaja na taj zaključak (*Amann protiv Švicarske* [VV], stavci 65. - 67.; *Leander protiv Švedske*, stavak 48.; *Kopp protiv Švicarske*, stavak 53.). Prilikom utvrđivanja uključuju li osobni podaci koje su vlasti zadržale bilo koji od aspekata privatnog života, Sud će voditi računa o određenom kontekstu u kojem su sporne informacije zabilježene i zadržane, prirodi evidencije, načinu na koji se ta evidencija koristi i obrađuje te rezultatima koji se mogu dobiti (*S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 67.). Profil DNK-a sadrži značajne količine jedinstvenih osobnih podataka (*Ibid.*, stavak 75.). Bankovni dokumenti nedvojbeno predstavljaju osobne podatke o pojedincu, bez obzira na to sadrže li osjetljive podatke ili ne (*M.N. i drugi protiv San Marina*, stavak 51.). Međutim, Sud će uzeti u obzir prirodu dotičnih informacija kako bi odredio slobodu procjene države (*G.S.B. protiv Švicarske*, stavak 93.).

140. Sud je utvrdio da do primjene članka 8. može doći u slučajevima kada sigurnosne službe ili druge državne vlasti prikupljaju i pohranjuju datoteke ili podatke osobne ili javne prirode (primjerice informacije o političkim aktivnostima neke osobe) (*Rotaru protiv Rumunjske* [VV], stavci 43. - 44.; *Udruga „21. prosinca 1989.“ i drugi protiv Rumunjske*, stavak 115.); kao i u pogledu upisa u nacionalnu bazu podataka seksualnih prijestupnika (*Gardel protiv Francuske*, stavak 58.) i nedostatka zaštitnih mjera za prikupljanje, čuvanje i brisanje evidencije otisaka prstiju osoba osumnjičenih, ali ne i osuđenih za kaznena djela (*M.K. protiv Francuske*, stavak 26.). Sud je također odlučio da je članak 8. primjenjiv kada država od profesionalnih sportaša zahtijeva da, u razmacima od tri mjeseca, pružaju cjelovite informacije o svojem mjestu boravka i dnevnim aktivnostima, uključujući i vikende, te da ažuriraju te informacije u sklopu napora u borbi protiv dopinga u sportu (*Nacionalni savez sportskih udruga i saveza (FNASS) i drugi protiv Francuske*, stavci 155. - 159.).

141. Sud također uzima u obzir specifičan kontekst u kojem se informacije dobivaju i pohranjuju te prirodu informacija. U slučajevima koji uključuju osobe osumnjičene za terorizam, Sud je utvrdio da države uživaju širu slobodu procjene, osobito u pogledu pohrane informacija pojedinaca umiješanih u prošle terorističke aktivnosti (*Segerstedt-Wiberg i drugi protiv Švedske*, stavak 88.). Sud je utvrdio da je bilježenje i zadržavanje od strane nadležnih tijela osnovnih osobnih podataka o uhićenoj osobi ili čak o drugim osobama prisutnim u vrijeme i na mjestu uhićenja unutar legitimnih granica procesa istrage terorističkog zločina (*Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 93.).

142. U pogledu uporabe suvremenih znanstvenih tehnika u kaznenopravnom sustavu, Sud je utvrdio da bi zaštita koju pruža članak 8. Konvencije bila neprihvatljivo oslabljena kad bi takve tehnike bile dopuštene pod svaku cijenu i bez pažljivog uspostavljanja ravnoteže između potencijalnih koristi od opsežne uporabe takvih tehnika i važnih interesa privatnog života (*S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 112.).

143. Neselektivno i neograničeno prikupljanje podataka iz kaznenih evidencija vjerojatno neće biti u skladu sa zahtjevima članka 8. u nedostatku jasnih i detaljnih zakonskih propisa kojima se pojašnjavaju primjenjive zaštitne mjere i utvrđuju pravila koja, između ostalog, uređuju okolnosti u kojima se podaci mogu prikupljati, trajanje njihovog čuvanja, uporabe za koje se mogu koristiti i okolnosti u kojima se mogu uništiti (*M.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 199.).

144. Uzimanje i zadržavanje staničnog materijala, kao i određivanje i zadržavanje profila DNK-a ekstrahiranog iz uzoraka stanica predstavljalo je miješanje u pravo na poštovanje privatnog života u smislu članka 8. stavka 1. Konvencije (*S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavci 71. - 77.; *Van der Velden protiv Nizozemske* (odl.); *W. protiv Nizozemske* (odl.)) iako to ne vrijedi nužno i za uzimanje i zadržavanje profila DNK-a osuđenih kriminalaca radi korištenja u potencijalnim budućim kaznenim postupcima (*Peruzzo i Martens protiv Njemačke* (odl.), stavci 42. i 49.). Takvo miješanje bit će protivno članku 8. Konvencije osim ako se može opravdati na temelju stavka 2. tog članka činjenicom da je „u skladu sa zakonom“, da teži jednom legitimnom cilju ili više njih iz tog stavka i da je „nužno u demokratskom društvu“ kako bi se postigao predmetni cilj ili ciljevi (*Peruzzo i Martens protiv Njemačke* (odl.)). Sud je utvrdio povredu u predmetu *Aycaguer protiv Francuske* u pogledu pohranjivanja profila DNK-a osuđenih prijestupnika bez ikakve razlike u trajanju prema težini kaznenog djela i bez ikakvog pristupa postupku brisanja (stavci 34., 38., 44. i 45.).

145. Povlastica nesvjedočenja supružnika – za razliku od iskaza – ne odnosi se na uzimanje fizičkih dokaza, poput staničnog materijala (*Caruana protiv Malte* (odl.), stavak 35.). Iako uzimanje brisa iz usta predstavlja miješanje u prava na temelju članka 8., ono obično ne uzrokuje tjelesnu ozljedu ni bilo kakvu tjelesnu ili mentalnu patnju te je stoga od manjeg značaja. Prema tome, u slučaju kada je uzimanje uzorka bilo nužno radi istrage ubojstva, Sud je utvrdio da je predmetna mjera bila razmjerna (*Ibid.*, stavak 41.).

146. Zaštita osobnih podataka od temeljne je važnosti za uživanje prava osobe na poštovanje privatnog i obiteljskog života zajamčenog člankom 8. Konvencije (*Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy protiv Finske* [VV], stavak 133.). Prema tome, uporaba i objavljivanje informacija koje se odnose na privatni život pojedinca, a koje se pohranjuju u tajnom registru ulaze u opseg članka 8. stavka 1. (*Leander protiv Švedske*, stavak 48.; *Rotaru protiv Rumunjske* [VV], stavak 46.).

147. Domaći zakon mora osigurati odgovarajuće zaštitne mjere kako bi se spriječila svaka uporaba osobnih podataka koja nije u skladu s jamstvima ovog članka (*Z protiv Finske*, stavak 95.). U skladu sa svojim zaključcima u predmetu *S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 103., Sud je utvrdio da je potreba za takvim zaštitnim mjerama tim veća u slučajevima kada je riječ o zaštiti osobnih podataka koji se automatski obrađuju, uključujući i kad se takvi podaci koriste u policijske svrhe. Domaći zakon poglavito treba osigurati da su ti podaci relevantni i da su učinkovito zaštićeni od pogrešne obrade i zloupotrebe (*Gardel protiv Francuske*, stavak 62.). Sud je ipak zaključio da unos u nacionalnu bazu podataka seksualnih prijestupnika nije predstavljao povredu članka 8. (*B.B. protiv Francuske*, stavak 60.; *Gardel protiv Francuske*, stavak 71.; *M.B. protiv Francuske*, stavak 62.).

148. Sud je utvrdio da su čuvanje podataka o opomeni podnositeljice zahtjeva neodređeno vrijeme i njihovo otkrivanje te utjecaj takvog postupanja na njezine izgleda za zapošljavanje predstavljali povredu članka 8. (*M.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 207.).

149. Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju u kojem je prošlo zaposlenje podnositelja zahtjeva kao vozača KGB-a javno objavljeno 13 godina kasnije (*Sõro protiv Estonije*, stavci 56. - 64.). Isto tako, postupak lustracije u kojem je otkriveno da je podnositelj zahtjeva bio suradnik tajne policije bivšeg režima i da, stoga, nije ispunjavao dodatni zahtjev za obnašanje javne dužnosti predstavljao je povredu članka 8. (*Ivanovski protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije*, stavak 176.). Sud je naglasio da države ugovornice koje su nastale iz nedemokratskih režima trebaju imati široku slobodu procjene pri odabiru načina rješavanja pitanja naslijeđa takvih režima. U predmetu *Anchev protiv Bugarske* (odl.), presudio je da je sustav otkrivanja samo imena osoba koje obnašaju javne dužnosti, a za koje se smatralo da su surađivale s komunističkim režimom, kako je prikazano u registru bivše službe sigurnosti, bio u granicama slobode procjene bugarskih vlasti (stavci 103. - 111., stavak 113.).

150. Kada je riječ o zaštiti osobnih podataka koji su u javnoj domeni, činjenica da su informacije već u javnoj domeni neće ih nužno isključiti iz zaštite na temelju članka 8. (*Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy protiv Finske* [VV], stavak 134.). U slučaju prikupljanja podataka o određenoj osobi, obrade ili korištenja osobnih podataka ili objavljivanja dotičnog materijala na način ili u mjeri koji nadilaze one koji su obično predvidljivi, otvaraju se pitanja privatnog života (stavak 136.). U tom je predmetu Sud utvrdio da su se podaci koje su novine prikupile, obradile i objavile, a koji su uključivali

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog pojedinosti o oporezivom dohotku i oporezivoj imovini velikog broja pojedinaca, očito odnosili na njihov privatni život, bez obzira na činjenicu da je prema domaćem zakonu javnost imala mogućnost pristupa tim podacima u skladu s određenim pravilima (stavak 138.). Domaći zakon mora osigurati odgovarajuće zaštitne mjere kako bi se spriječilo svako korištenje osobnih podataka koje je u suprotnosti s jamstvima iz članka 8. Značajno je da je Sud napomenuo da je člankom 8. predviđeno pravo na određeni oblik informacijskog samoodređenja, što omogućuje pojedincima da se pozivaju na svoje pravo na privatnost u pogledu podataka koji se, iako su neutralni, prikupljaju, obrađuju i šire zajedno i u takvom obliku ili na takav način da dolazi do miješanja u prava pojedinca na temelju članka 8. (stavak 137., vidi također stavak 198.).

151. U predmetu *M.L. i W.W. protiv Njemačke** prvi je put riječ bila o novinskim arhivima na internetu koji sadrže vijesti koje su prethodno objavljene (stavak 90. i stavak 102.) te o odbijanju zahtjeva podnositelja da se medijskim organizacijama odredi obveza anonimiziranja internetskog arhivskog materijala koji se odnosi na njihovo kazneno suđenje i osudu (stavak 116.). Tu je situaciju potrebno razlikovati od slučajeva u kojima pojedinci ostvaruju svoja prava na zaštitu podataka u odnosu na svoje osobne informacije koje su objavljene na internetu i kojima, putem tražilica (stavak 91.), mogu pristupiti i koje mogu preuzeti treće strane i koristiti ih u svrhu izrade profila (stavak 97.).

c. Pravo na pristup osobnim informacijama

152. Pitanja od značaja za osobni razvoj uključuju pojedinosti o identitetu osobe kao ljudskog bića i vitalan interes, koji je zaštićen Konvencijom, za primanje informacija potrebnih kako bi se otkrila istina o nekom važnom aspektu njezinog osobnog identiteta, kao što su identitet vlastitih roditelja, porijeklo i aspekti djetinjstva i ranog razvoja osobe (*Mikulić protiv Hrvatske*, stavci 54. i 64.; *Odièvre protiv Francuske* [VV], stavci 42. i 44.). Rođenje, a posebice okolnosti u kojima je dijete rođeno, dio su privatnog života djeteta, a potom i odrasle osobe, zajamčenog člankom 8. Konvencije (*Ibid.*, stavak 29.).

153. Sud smatra da se interesi pojedinca koji traži pristup evidenciji koja se odnosi na njegov privatni i obiteljski život moraju osigurati kada osoba koja je unijela podatak u evidenciju ili nije dostupna ili je nepropisno odbila dati suglasnost. Takav je sustav u skladu s načelom razmjernosti samo ako propisuje da neovisno tijelo konačno odlučuje treba li se odobriti pristup u slučajevima kada osoba koja je unijela podatak u evidenciju ne odgovori ili uskratiti pristanak (*Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 49.; *M.G. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 27.).

154. Pitanje pristupa informacijama o vlastitom porijeklu i identitetu vlastitih bioloških roditelja nije iste prirode kao pitanje pristupa zapisniku koji se odnosi na dijete pod skrbništvom ili dokazima o navodnom očinstvu (*Odièvre protiv Francuske* [VV], stavak 43.).

155. U pogledu pristupa osobnim podacima koje čuvaju sigurnosne službe, Sud je presudio da prepreke pristupu mogu predstavljati povredu članka 8. (*Haralambie protiv Rumunjske*, stavak 96.; *Joanna Szulc protiv Poljske*, stavak 87.). Međutim, u predmetima koji se odnose na osobe osumnjičene za terorizam, Sud je također presudio da interesi državne sigurnosti i borbe protiv terorizma prevladavaju nad interesom podnositelja zahtjeva da imaju pristup informacijama o njima u dosjeima državne sigurnosne službe (*Segerstedt-Wiberg i drugi protiv Švedske*, stavak 91.). Iako je Sud priznao da, posebice u postupcima vezanim uz rad državnih sigurnosnih agencija, mogu postojati opravdani razlozi za ograničavanje pristupa određenim dokumentima i drugim materijalima, utvrdio je da ti razlozi uglavnom prestaju važiti kada je riječ o postupcima lustracije (*Turek protiv Slovačke*, stavak 115.).

156. Zakon mora osigurati učinkovit i dostupan postupak kojim je podnositeljima zahtjeva omogućen pristup svim važnim informacijama koje se na njih odnose (*Yonchev protiv Bugarske*, stavci 49. - 53.). U tom konkretnom predmetu, podnositelj zahtjeva, policijski službenik, prijavio se za radno mjesto u međunarodnoj misiji, ali nakon dvije psihološke procjene, proglašen je neprikladnim za predmetno radno mjesto. Prigovorio je da mu je odbijen pristup njegovom dosjeu u Ministarstvu unutarnjih poslova, a posebice procjenama, uz obrazloženje da su neki dokumenti bili povjerljivi.

d. Informacije o zdravlju

157. Poštovanje povjerljivosti zdravstvenih podataka bitno je načelo u pravnim sustavima svih ugovornih stranaka Konvencije. Ključno je ne samo poštovati osjećaj privatnosti pacijenta već i očuvati

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog njegovo povjerenje u medicinsku struku i zdravstvene usluge općenito. Nedostatak takve zaštite mogao bi odvratiti osobe kojima je potrebna medicinska pomoć od otkrivanja podataka osobne i intimne prirode potrebnih za primjereno liječenje, pa čak i od traženja takve pomoći. Na taj način mogu ugroziti svoje zdravlje i, u slučaju prenosivih bolesti, zdravlje zajednice. Domaći zakon stoga mora osigurati odgovarajuće zaštitne mjere kako bi se spriječio svaki prijenos ili otkrivanje osobnih podataka koji nisu u skladu s jamstvima članka 8. Konvencije (*Z protiv Finske*, stavak 95.; *Mockutė protiv Litve*, stavci 93. - 94.).

158. Pravo na privatnost i druga razmatranja također se primjenjuju posebice kada je riječ o zaštiti povjerljivosti informacija vezanih uz HIV budući da otkrivanje takvih informacija može imati razorne posljedice za privatni i obiteljski život pojedinca i njegovu društvenu i profesionalnu situaciju, uključujući izlaganje stigmati i moguću isključenost (*Z protiv Finske*, stavak 96.; *C.C. protiv Španjolske*, stavak 33.; *Y protiv Turske* (odl.), stavak 68.). Interes za zaštitu povjerljivosti takvih informacija stoga će znatno prevagnuti u ravnoteži pri određivanju je li miješanje bilo razmjerno legitimnom cilju kojem se teži. Takvo miješanje ne može biti u skladu s člankom 8. osim ako je opravdano prevladavajućim zahtjevom u javnom interesu (*Z protiv Finske*, stavak 96.; *Y protiv Turske* (odl.), stavak 78.), u interesu samog podnositelja zahtjeva ili u interesu sigurnosti bolničkog osoblja (*Ibid.*, stavci 77. - 78.). Otkrivanje medicinske dokumentacije Jehovinih svjedoka od strane državnih bolnica tužiteljstvu nakon što su oni odbili transfuziju krvi predstavljalo je miješanje u pravo podnositelja zahtjeva na poštovanje njihova privatnog života (*Avilkina i drugi protiv Rusije*, stavak 54.). Međutim, objavljivanje članka o mentalnom zdravstvenom stanju psihološkog vještaka nije predstavljalo povredu članka 8. zbog doprinosa raspravi od općeg interesa (*Fürst-Pfeifer protiv Austrije*, stavak 45.).

159. Sud je utvrdio da prikupljanje i pohranjivanje zdravstvenih podataka neke osobe tijekom vrlo dugog razdoblja, zajedno s otkrivanjem i korištenjem tih podataka u svrhe koje nisu povezane s prvobitnim razlozima njihovog prikupljanja, predstavljaju nerazmjerno miješanje u pravo na poštovanje privatnog života (*Surikov protiv Ukrajine*, stavci 70. i 89., u pogledu otkrivanja poslodavcu medicinskih razloga za otpuštanje pojedinca iz vojne službe).

160. Otkrivanje – bez pristanka pacijenata – medicinske evidencije, uključujući informacije o pobačaju, od strane klinike Uredu za socijalno osiguranje, a time i širem krugu državnih službenika, predstavljalo je miješanje u pravo pacijenta na poštovanje privatnog života (*M.S. protiv Švedske*, stavak 35.). Također se smatralo da otkrivanje medicinskih podataka od strane zdravstvenih ustanova novinarima i tužiteljstvu te prikupljanje medicinskih podataka pacijenta od strane ustanove odgovorne za praćenje kvalitete zdravstvene skrbi predstavljaju miješanje u pravo na poštovanje privatnog života (*Mockutė protiv Litve*, stavak 95.). U tom je predmetu također došlo do miješanja u članak 8. u pogledu informacija koje su otkrivene majci podnositeljice zahtjeva, a s obzirom na napete odnose između nje i njezine kćeri (stavak 100.).

161. Pravo na učinkovit pristup informacijama o zdravstvenim i reproduktivnim pravima ulazi u opseg privatnog i obiteljskog života u smislu članka 8. (*K.H. i drugi protiv Slovačke*, stavak 44.). Mogu postojati pozitivne obveze koje su svojstvene učinkovitom poštovanju privatnog ili obiteljskog života koje obvezuju državu da pravovremeno pruži bitne informacije o rizicima za zdravlje osobe (*Guerra i drugi protiv Italije*, stavci 58. i 60.). Konkretno, kada se država bavi opasnim aktivnostima koje bi mogle imati skrivene štetne posljedice za zdravlje osoba uključenih u takve aktivnosti, poštovanje privatnog i obiteljskog života na temelju članka 8. zahtijeva uspostavljanje učinkovitog i dostupnog postupka koji tim osobama omogućuje da zatraže sve relevantne i odgovarajuće informacije (*McGinley i Egan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 97. i 101.; *Roche protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 167.).

e. Prikupljanje datoteka ili podataka od strane sigurnosnih službi ili drugih državnih tijela⁴

162. Sud je presudio da, kada država pokrene tajni nadzor kojeg osoba pod nadzorom nije svjesna te se taj nadzor ne može osporiti, pojedinci mogu biti lišeni svojih prava iz članka 8., a da toga nisu svjesni te ne mogu iskoristiti pravni lijek bilo na nacionalnoj razini bilo pred ustanovama Konvencije (*Klass i drugi protiv Njemačke*, stavak 36.).

4. Vidi također poglavlje o Dopisivanju (Nadzor telekomunikacija u kaznenom kontekstu i Poseban tajni nadzor građana/organizacija).

To posebice vrijedi u situaciji kada su tehnološkim razvojem unaprijeđena sredstva za špijunažu i nadzor te kada država može imati legitimne interese za sprječavanje nereda, kriminala ili terorizma (*ibid.*, stavak 48.). Podnositelj zahtjeva može tvrditi da je žrtva povrede zbog pukog postojanja mjera tajnog nadzora ili zakona koji dopušta takve mjere ako su zadovoljeni određeni uvjeti (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 171. - 172.). U tom je predmetu Sud utvrdio da je pristup iz predmeta *Kennedy* najprikladniji za osiguravanje da tajnost mjera nadzora ne rezultira mjerama koje se ne mogu učinkovito osporiti i koje su izvan nadzora nacionalnih sudbenih vlasti i Suda (*Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 124.; vidi također *Centrum För Rättvisa protiv Švedske**, stavci 90. - 95.).

163. Samo postojanje zakonodavstva koje dopušta sustav tajnog praćenja komunikacije podrazumijeva prijetnju nadzorom svim osobama na koje se to zakonodavstvo može primijeniti (*Weber i Saravia protiv Njemačke* (odl.), stavak 78.). Iako domaće zakonodavne i nacionalne vlasti imaju određenu slobodu procjene pri ocjenjivanju toga koja bi politika bila najbolja u tom području, države ugovornice ne uživaju neograničenu diskrecijsku ovlast da na osobe u svojoj nadležnosti primjenjuju tajni nadzor. Sud je potvrdio da države ugovornice ne mogu, u ime borbe protiv špijunaže i terorizma, usvajati bilo koje mjere koje smatraju prikladnima; umjesto toga, bez obzira na to koji se sustav nadzora usvoji, moraju postojati odgovarajuća i učinkovita jamstva protiv zloupotrebe (*ibid.*, stavci 49. - 50.). Ovlasti za tajni nadzor nad građanima prihvatljive su samo u onoj mjeri u kojoj su nužne za zaštitu demokratskih institucija (*ibid.*, stavak 42.; *Rotaru protiv Rumunjske* [VV], stavak 47.). Takvo miješanje mora biti potkrijepljeno relevantnim i dostatnim razlozima te mora biti razmjerno legitimnom cilju ili ciljevima kojima se teži (*Segerstedt-Wiberg i drugi protiv Švedske*, stavak 88.).

164. Primjerice, Sud je utvrdio da presretanje i snimanje razgovora putem daljinskog radio-odašiljača tijekom tajne policijske operacije bez postupovnih zaštitnih mjera predstavlja povredu (*Bykov protiv Rusije* [VV], stavci 81. i 83.; *Oleynik protiv Rusije*, stavci 75. - 79.). Slično tome, sustavno prikupljanje i pohranjivanje podataka o određenim pojedincima od strane sigurnosnih službi predstavljalo je miješanje u privatne živote tih osoba čak i ako su ti podaci prikupljeni na javnom mjestu (*Peck protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 59.; *P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 57. - 59.) ili su se odnosili isključivo na profesionalne ili javne aktivnosti osobe (*Amann protiv Švicarske* [VV], stavci 65. - 67.; *Rotaru protiv Rumunjske* [VV], stavci 43. - 44.). Također je utvrđeno da prikupljanje, putem GPS uređaja pričvršćenog na osobni automobil, i pohranjivanje podataka o mjestu i kretanju osobe u javnoj sferi predstavlja miješanje u privatni život (*Uzun protiv Njemačke*, stavci 51. - 53.). Ako u domaćem pravu nisu dovoljno jasno navedeni opseg i način izvršavanja diskrecijske ovlasti dane domaćim vlastima da prikupljaju i pohranjuju informacije o privatnim životima osoba u bazu podataka o nadzoru – posebice ako nisu navedene minimalne zaštitne mjere protiv zloupotrebe u obliku dostupnom javnosti – dolazi do miješanja u privatni život koji je zaštićen člankom 8. stavkom 1. Konvencije (predmet *Shimovolos protiv Rusije*, stavak 66., u kojem je ime podnositelja zahtjeva bilo upisano u Bazi podataka o nadzoru u koju su se prikupljale informacije o njegovim kretanjima vlakom ili zrakoplovom unutar Rusije). Domaće zakonodavstvo treba osigurati dovoljno precizne, učinkovite i sveobuhvatne zaštitne mjere u pogledu određivanja, izvršavanja i eventualnog naknađivanja mjera nadzora (*Szabó i Vissy protiv Mađarske*). U tom predmetu, potreba da miješanje bude „nužno u demokratskom društvu“ morala se tumačiti kao da zahtijeva da sve poduzete mjere budu nužne i u općem smislu radi zaštite demokratskih institucija i u posebnom smislu radi pribavljanja bitnih informacija u pojedinim operacijama. Bilo koja mjera tajnog nadzora koja nije ispunila kriterij nužnosti bila bi podložna zloupotrebi od strane vlasti (stavci 72. - 73.).

165. Sud je također utvrdio da je uvid u bankovne izvratke odvjetnice predstavljao miješanje u njezino pravo na poštovanje obveze čuvanja poslovne tajne koja je ulazila u opseg privatnog života (*Brito Ferrinho Bexiga Villa-Nova protiv Portugala*, stavak 59.).

f. Policijski nadzor⁵

166. Sud je presudio da GPS nadzor nad osobom osumnjičenom za terorizam i obrada i upotreba tako dobivenih podataka nisu predstavljali povredu članka 8. (*Uzun protiv Njemačke*, stavak 81.).

167. Međutim, Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju u kojem je policija unijela podatke o kretanju pojedinca u sigurnosnu bazu podataka o tajnom nadzoru te pratila njegova kretanja zbog njegovog članstva u organizaciji za ljudska prava (*Shimovolos protiv Rusije*, stavak 66., baza podataka u koju je upisan podnositelj zahtjeva bila je stvorena na temelju ministarske odluke koja nije bila objavljena i nije bila dostupna javnosti. Stoga javnost nije mogla znati zašto su u njoj upisani pojedinci, koja je vrsta informacija uključena i koliko dugo, kako su pohranjene i korištene ili tko ima kontrolu nad njima).

168. Sud je utvrdio da je nadzor komunikacija i telefonskih razgovora (uključujući pozive iz poslovnih prostora, kao i iz doma) obuhvaćen pojmom privatnog života i dopisivanja na temelju članka 8. (*Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 44.; *Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 64.; *Weber i Saravia protiv Njemačke* (odl.), stavci 76. - 79.). To se ne odnosi nužno na korištenje tajnih agenata (*Lüdi protiv Švicarske*, stavak 40.).

169. Prisluškivanje i drugi oblici presretanja telefonskih razgovora predstavljaju ozbiljno miješanje u privatni život i dopisivanje te se stoga moraju temeljiti na preciznom zakonu. Bitno je uspostaviti jasna, detaljna pravila o toj temi, posebice s obzirom na to kako dostupna tehnologija neprestano postaje sve sofisticiranija (*Kruslin protiv Francuske*, stavak 33.). Pri uspostavljanju ravnoteže između interesa tužene države da zaštiti svoju državnu sigurnost putem mjera tajnog nadzora i težine miješanja u pravo podnositelja zahtjeva na poštovanje privatnog života, nacionalne vlasti uživaju određenu slobodu procjene pri izboru sredstava za postizanje legitimnog cilja zaštite državne sigurnosti. Međutim, moraju postojati odgovarajuće i učinkovite mjere zaštite od zloupotrebe. Sud stoga uzima u obzir okolnosti predmeta, kao što su priroda, opseg i trajanje mogućih mjera, osnove za njihovo određivanje, tijela nadležna za njihovo odobravanje, izvršavanje i nadziranje te vrstu pravnog lijeka propisanog nacionalnim pravom (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 232.; *İrfan Güzel protiv Turske*, stavak 85.; vidi također rekapitulaciju sudske prakse, uključujući i o masovnom presretanju komunikacija, u predmetu *Centrum För Rättvisa protiv Švedske*^{*}, stavci 99. - 110.).

170. Sud je utvrdio povrede članka 8. u slučajevima kada su se telefonski razgovori podnositelja zahtjeva vezani uz progon za kaznena djela presretali, kada su se bilježili birani brojevi ili su se razgovori slušali protivno zakonu (*Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*). Izraz „u skladu sa zakonom“ ne podrazumijeva samo nužnost usklađenosti s domaćim pravom već se on također odnosi na kvalitetu prava koje mora biti sukladno vladavini prava (*Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 49.). U kontekstu tajnog nadzora od strane javnih vlasti, domaće pravo mora osigurati zaštitu od proizvoljnog miješanja u pravo pojedinca na temelju članka 8. (*Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 26. - 28.). Štoviše, odredbe zakona moraju biti dovoljno jasne kako bi se pojedincima na odgovarajući način naznačilo u kojim okolnostima i pod kojim uvjetima javne vlasti imaju pravo pribjeći takvim tajnim mjerama (*ibid.*). Ako ne postoji zakonski sustav kojim se uređuje uporaba tajnih uređaja za prisluškivanje, a smjernice koje se na njih odnose nisu pravno obvezujuće niti izravno dostupne javnosti, miješanje nije „u skladu sa zakonom“ kako to zahtijeva članak 8. stavak 2. Konvencije te stoga predstavlja povredu članka 8. (*ibid.*, stavci 27. - 28.).

5. Ovo se poglavlje treba čitati zajedno s poglavljem o Dopisivanju (Nadzor telekomunikacija u kaznenom kontekstu i Poseban tajni nadzor građana/organizacija).

171. Snimanje privatnih (telefonskih) razgovora od strane sugovornika i privatno korištenje takvih snimaka ne predstavlja samo po sebi povredu članka 8. ako se obavlja privatnim sredstvima. Međutim, ono se mora razlikovati od tajnog praćenja i snimanja komunikacije od strane privatne osobe u kontekstu i za potrebe službene istrage – kaznene ili neke druge – te uz pristanak i tehničku pomoć javnih tijela odgovornih za istrage (*Van Vondel protiv Nizozemske*, stavak 49.). Otkrivanje sadržaja određenih razgovora pribavljenih telefonskim prisluškivanjem medijima može predstavljati povredu članka 8. ovisno o okolnostima predmeta (*Drakšas protiv Litve*, stavak 62.).

172. Sud smatra da je nadzor nad pravnim savjetovanjem koje se odvija u policijskoj postaji analogan presretanju telefonskog poziva između odvjetnika i klijenta s obzirom na potrebu osiguravanja pojačanog stupnja zaštite tog odnosa, a posebice povjerljivosti komunikacije koja ga karakterizira (*R.E. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 131.).

g. Policijske ovlasti zaustavljanja i pretraživanja

173. Sud je presudio da, čak i u javnom kontekstu, postoji određena zona interakcije jedne osobe s drugima koja može ulaziti u opseg privatnog života (*Gillan i Quinton protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 61.). Sud je utvrdio da zaustavljanje i pretraživanje osobe na javnom mjestu bez osnovane sumnje u počinjenje prijestupa predstavlja povredu članka 8. (*Ibid.*, stavak 87.).

174. Sud je također utvrdio da je ulazak policijskih službenika u dom u kojem podnositeljica zahtjeva nije bila prisutna, a postojao je mali ili nikakav rizik od nereda ili zločina, bio nerazmjern legimitnom cilju kojem se težilo te je stoga predstavljao povredu članka 8. (*McLeod protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 58.; *Funke protiv Francuske*, stavak 48.).

175. U pogledu osoba osumnjičenih za kaznena djela vezana uz terorizam, vlade moraju uspostaviti pravičnu ravnotežu između ostvarivanja prava pojedinca koje mu je zajamčeno na temelju stavka 1. članka 8. i nužnosti na temelju stavka 2. da država poduzme učinkovite mjere za sprječavanje terorističkih zločina (*Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 90. - 91.).

i. Privatnost tijekom pritvora

176. U predmetu *Szafrański protiv Poljske*, Sud je utvrdio da domaće vlasti nisu ispunile svoju pozitivnu obvezu osiguravanja minimalne razine privatnosti za podnositelja zahtjeva te su stoga povrijedile članak 8. u slučaju kada je podnositelj zahtjeva morao koristiti zahod u prisutnosti drugih zatvorenika te je time bio lišen osnovne razine privatnosti u svojem svakodnevnom životu (stavci 39. - 41.).

D. Identitet i autonomija

177. Članak 8. osigurava pojedincima uvjete unutar kojih se mogu slobodno razvijati i izgrađivati vlastitu osobnost (*A.-M.V. protiv Finske*, stavak 76.; *Brüggemann i Scheuten protiv Njemačke*, odluka Komisije; *Nacionalni savez sportskih udruga i saveza (FNASS) i drugi protiv Francuske*, stavak 153.

a. Pravo na osobni razvoj i autonomiju

178. Članak 8. štiti pravo na osobni razvoj i pravo na uspostavljanje i razvijanje odnosa s drugim ljudima i s vanjskim svijetom (*Niemietz protiv Njemačke*, stavak 29.; *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 61. i 67.; *Oleksandr Volkov protiv Ukrajine*, stavci 165. - 167.; *El Masri protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije* [VV], stavci 248. - 250., u pogledu tajne i izvansudske otmice i proizvoljnog pritvaranja podnositelja zahtjeva).

179. Pravo na podnošenje zahtjeva za posvojenje i na pošteno razmatranje takvog zahtjeva ulazi u opseg „privatnog života“, uzimajući u obzir odluku parova da postanu roditeljima (*A.H. i drugi protiv Rusije*, stavak 383.). U predmetu *Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV] Sud je ispitao neposredno i nepovratno odvajanje para od djeteta rođenog u inozemstvu na temelju dogovora o zamjenskom majčinstvu i utjecaj tog odvajanja na njihovo pravo na poštovanje njihova privatnog života. Sud je uspostavljao ravnotežu između općeg interesa u pitanju i interesa podnositelja zahtjeva

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog
za osiguravanje njihovog osobnog razvoja daljnjim održavanjem odnosa s djetetom (stavak 215.). U predmetu *Lazoriva protiv Ukrajine*, Sud je presudio da je želja podnositeljice zahtjeva da održava i razvija odnos sa svojim petogodišnjim nećakom tako da postane njegovom skrbnicom, a koja želja ima odgovarajuću pravnu i činjeničnu osnovu, također pitanje privatnog života (stavak 66.). Slijedom toga, posvojenje djeteta od strane trećih osoba, koje je dovelo do prekidanja pravnih veza između dječaka i podnositeljice zahtjeva i koje je spriječilo podnositeljicu u podnošenju zahtjeva za preuzimanjem skrbi nad dječakom, predstavljalo je miješanje u njezino pravo na poštovanje njezina privatnog života (stavak 68.).

180. Pravo na osobni razvoj i osobnu autonomiju ne obuhvaća svaku javnu aktivnost kojom se osoba može baviti s drugim ljudima (primjerice, lov sa psima na divlje životinje u predmetu *Friend i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), stavci 40. - 43.). Naime, ne ulazi svaka vrsta odnosa u sferu privatnog života. Prema tome, pravo na držanje psa ne ulazi u opseg zaštite članka 8. (*X. protiv Islanda*, odluka Komisije).

b. Pravo na otkrivanje vlastitog porijekla

181. Sud je priznao pravo na pribavljanje informacija radi otkrivanja vlastitog porijekla i identiteta roditelja kao integralnog dijela identiteta zaštićenog u okviru prava na privatni i obiteljski život (*Odièvre protiv Francuske* [VV], stavak 42.; *Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 39.).

182. Sud je presudio da države nisu obvezne testirati DNK navodnih očeva, ali pravni sustav mora osigurati alternativna sredstva koja neovisnom tijelu omogućuju da brzo odluči o tužbenom zahtjevu za utvrđivanje očinstva. Primjerice, u predmetu *Mikulić protiv Hrvatske*, stavci 52. - 55., podnositeljica zahtjeva rođena je u izvanbračnom odnosu te je prigovorila da je hrvatski pravosudni sustav bio neučinkovit pri odlučivanju o pitanju očinstva te ju je ostavio u neizvjesnosti u pogledu njezinog osobnog identiteta. U tom je predmetu Sud presudio da je neučinkovitost domaćih sudova ostavila podnositeljicu zahtjeva u stanju produljene neizvjesnosti u pogledu njezinog osobnog identiteta. Hrvatske su vlasti, dakle, podnositeljici zahtjeva propustile osigurati „poštovanje“ njezina privatnog života na što ima pravo na temelju Konvencije (*Ibid.*, stavak 68.). Sud je također presudio da moraju postojati postupci koji omogućuju posebno ranjivoj djeci, kao što su djeca s invaliditetom, pristup informacijama o njihovom očinstvu (*A.M.M. protiv Rumunjske*, stavci 58. - 65.).

183. Sud je presudio da nema povrede članka 8. u slučaju kada država uspostavi pravičnu ravnotežu između javnog interesa, osobnog razvoja djeteta i njegovog prava na poznavanje svojeg porijekla, majčinog prava na zaštitu vlastitog zdravlja rađanjem u odgovarajućim medicinskim uvjetima i zaštite ostalih članova različitih uključenih obitelji – posebice u slučaju kada je podnositeljica zahtjeva mogla zatražiti otkrivanje identiteta svoje majke uz njezin pristanak, kada je mogla steći nasljedstvo od svojih posvojitelja i kada nije bila u istom položaju kao i druga biološka djeca njezine majke (*Odièvre protiv Francuske* [VV], stavak 29.). Podnositeljica zahtjeva, koja je bila posvojena, zatražila je pristup informacijama radi utvrđivanja identiteta njezina tri biološka brata, ali je njezin zahtjev odbačen u posebnom postupku kojim je majkama omogućeno da ostanu anonimne; osim toga, nije mogla steći nasljedstvo od svoje biološke majke.

184. Međutim, u slučajevima kada se u nacionalnom pravu nije nastojala uspostaviti ravnoteža između suprotstavljenih prava i interesa u pitanju, nemogućnost djeteta napuštenog nakon rođenja da dobije pristup informacijama o vlastitom porijeklu koje ne omogućuju identifikaciju ili da mu se odobri otkrivanje identiteta majke predstavljala je povredu članka 8. (*Godelli protiv Italije*, stavci 57. - 58.).

c. Vjerska i filozofska uvjerenja

185. Iako članak 9. uređuje većinu pitanja u pogledu slobode misli, savjesti i vjeroispovijedi, Sud je utvrdio da bi otkrivanje informacija o osobnim vjerskim i filozofskim uvjerenjima moglo dovesti i do primjene članka 8. budući da se ta uvjerenja odnose na neke od najintimnijih aspekata privatnog života (predmet *Folgerø i drugi protiv Norveške* [VV], stavak 98., u kojem se moglo smatrati da nametanje obveze roditeljima da školskim vlastima otkriju detaljne informacije o svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima predstavlja povredu članka 8. Konvencije).

d. Željeni izgled

186. Sud je utvrdio da se osobne odluke u pogledu željenog izgleda pojedinca, bilo u javnosti bilo privatno, odnose na izražavanje njegove osobnosti te su stoga obuhvaćene pojmom privatnog života. Tako je prethodno utvrdio i u pogledu frizure (*Popa protiv Rumunjske* (odl.), stavci 32. - 33.), uskraćivanja pristupa sveučilištu zbog nošenja brade (*Tiğ protiv Turske* (odl.)), zabrane nošenja odjeće namijenjene pokrivanju lica na javnim mjestima za žene koje žele nositi burku iz razloga koji se odnose na njihova uvjerenja (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], stavci 106. - 107.), i pojavljivanja na javnim mjestima bez odjeće (*Gough protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 182. - 184.). Međutim, važno je napomenuti da je u svakom od tih predmeta Sud utvrdio da su ograničenja u odnosu na osobni izgled bila razmjerna. Potpuna zabrana puštanja brade u zatvoru smatrala se povredom članka 8. Konvencije jer Vlada nije dokazala postojanje prevladavajuće društvene potrebe koja bi opravdala potpunu zabranu (*Biržietis protiv Litve*, stavci 54 i 57. - 58.).

e. Pravo na ime / osobne dokumente

187. Sud je utvrdio da su pitanja koja se odnose na ime i prezime pojedinca obuhvaćena pravom na privatni život (*Mentzen protiv Latvije* (odl.); *Henry Kismoun protiv Francuske*). Sud je presudio da se, kao sredstvo osobne identifikacije i povezivanja s obitelji, ime osobe odnosi na njezin privatni i obiteljski život te je utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada su vlasti odbile dodati prezime podnositelja zahtjeva nakon što je prezime njegove supruge bilo upisano kao njegovo prezime (*Burghartz protiv Švicarske*, stavak 24.).

188. Sud je presudio da imena također ulaze u opseg „privatnog života“ (*Guillot protiv Francuske*, stavci 21. - 22.; *Güzel Erdagöz protiv Turske*, stavak 43.; *Garnaga protiv Ukrajine*, stavak 36.). Međutim, Sud je utvrdio da je u nekim zakonima koji se odnose na upis imena uspostavljena pravilna ravnoteža, dok u nekim drugima nije (usporedi predmet *Guillot protiv Francuske* i *Johansson protiv Finske*).

189. Sud je presudio da tradicija dokazivanja obiteljskog jedinstva obvezivanjem žena da preuzmu prezime svojih muževa više nije sukladna Konvenciji (*Ünal Tekeli protiv Turske*, stavci 67. - 68.). Sud je utvrdio povredu članka 14. (zabrana diskriminacije) u vezi s člankom 8. kao posljedicu diskriminirajućeg postupanja jer vlasti nisu dopustile da dvije osobe različitih nacionalnosti zadrže svoja prezimena nakon sklapanja braka (*Losonci Rose i Rose protiv Švicarske*, stavak 26.). Puka činjenica da ime može imati negativne konotacije ne predstavlja povredu članka 8. (*Stjerna protiv Finske*, stavak 42.; *Siskina i Siskins protiv Latvije* (odl.); *Macalin Moxamed Sed Dahir protiv Švicarske* (odl.), stavak 31.).

190. U pogledu oduzimanja dokumenata potrebnih za dokazivanje identiteta, Sud je utvrdio da je došlo do miješanja u privatni život zbog zadržavanja osobnih isprava od strane domaćeg suda nakon puštanja podnositeljice zahtjeva iz pritvora jer su isprave često bile potrebne u svakodnevnom životu za dokazivanje identiteta (*Smirnova protiv Rusije*, stavci 95. - 97.). Međutim, Sud je također presudio da vlada može odbiti izdati novu putovnicu građaninu koji živi u inozemstvu ako je takva odluka donesena radi javne sigurnosti, čak i ako će propuštanje izdavanja nove putovnice negativno utjecati na privatni i obiteljski život podnositelja zahtjeva (*M. protiv Švicarske*, stavak 67.).

f. Rodni identitet

191. Članak 8. primjenjuje se na pitanje pravnog priznavanja rodnog identiteta transseksualnih osoba koje su se podvrgnule operaciji promjene spola (*Hämäläinen protiv Finske* [VV]), uvjeta za pristup takvoj operaciji (*Schlumpf protiv Švicarske*; *L. protiv Litve*; *Y.Y. protiv Turske*) i pravnog priznavanja rodnog identiteta transrodnih osoba koje se nisu podvrgnule, ili se ne žele podvrgnuti, tretmanima promjene spola (*A.P., Garçon i Nicot protiv Francuske*, stavci 95. - 96.).

192. Sud se bavio nizom predmeta koji se odnose na službeno priznavanje transseksualnih osoba nakon operacije promjene spola u Ujedinjenom Kraljevstvu (*Rees protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *Cossey protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *X, Y i Z protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *Sheffield i Horsham protiv Ujedinjenog Kraljevstva*; *Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV]; *I. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV]). U predmetima *Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV] i *I. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], Sud je utvrdio povredu članka 8. na temelju činjenice da postoji europski i međunarodni konsenzus koji podržava pravno priznavanje stečenog spola transseksualne osobe. U dvadesetom prvom stoljeću, pravo transseksualnih osoba na osobni razvoj i na fizičku i moralnu sigurnost u punom smislu koje uživaju drugi pripadnici društva ne može se smatrati spornim pitanjem

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog koje zahtijeva protek vremena kako bi se dodatno razjasnilo. Ukratko, nezadovoljavajuća situacija u kojoj su transseksualne osobe nakon operacije živjele u međupodručju kao osobe koje ne pripadaju posve ni jednom ni drugom spolu nije više bila održiva (*Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 90.; *Grant protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 40.; *L. protiv Litve*, stavak 59.).

193. Važno je bilo i pitanje pristupa operaciji promjene spola i drugim tretmanima za transrodne osobe. Iako Sud nije utvrdio opće pravo na pristup takvom tretmanu, utvrdio je da postupci koji zabranjuju pokriće takvih tretmana osiguranjem mogu dovesti do povrede članka 8. (*Schlumpf protiv Švicarske*; *Van Kuck protiv Njemačke*). Slično tome, Sud je utvrdio povredu u slučaju kada, zbog nedostatka zakona kojim se uređuje operacija promjene spola, u medicinskim ustanovama nije bio osiguran pristup takvim postupcima (*L. protiv Litve*, stavak 57.). Također je odlučivao o opsegu slobodne procjene koju uživaju države u pogledu priznavanja promjene rodno identiteta (*A.P., Garçon i Nicot protiv Francuske*).

194. U predmetu *Y.Y. protiv Turske*, podnositelj zahtjeva zatražio je odobrenje za operaciju promjene spola. To je odobrenje odbijeno jer podnositelj zahtjeva nije zadovoljio prethodni uvjet trajne nemogućnosti prokreacije (stavak 44.). Sud je utvrdio da je država, višegodišnjim odbijanjem davanja mogućnosti podnositelju zahtjeva da se podvrgne operaciji promjene spola, povrijedila njegovo pravo na poštovanje njegova privatnog života (stavci 121. - 122.).

195. U predmetu *A.P., Garçon i Nicot protiv Francuske* Sud je presudio da je uvjetovanje priznavanja rodno identiteta transrodnih osoba podvrgavanjem zahvatu ili postupku sterilizacije (uvjet sterilnosti) kojima se te osobe nisu željele podvrgnuti zapravo predstavljalo uvjetovanje potpunog ostvarivanja njihovog prava na poštovanje privatnog života njihovim odricanjem od punog ostvarivanja njihovog prava na poštovanje njihovog tjelesnog integriteta kako je zaštićen ne samo člankom 8. već i člankom 3. Konvencije (stavak 131.), što je u suprotnosti s njihovim pravom na poštovanje njihova privatnog života (stavak 135.). Međutim, Sud je utvrdio da država, u okviru svoje široke slobode procjene, može zahtijevati prethodnu dijagnozu „sindroma rodne disforije“ (stavci 139. - 143.) i obavljanje medicinskog pregleda kojim se potvrđuje promjena spola (stavci 150. - 154.).

196. U predmetu *Hämäläinen protiv Finske* [VV], podnositeljica zahtjeva prigovorila je da je potpuno priznavanje njezinog novog spola bilo uvjetovano promjenom njezinog braka u civilno partnerstvo. Sud je napomenuo da se taj predmet odnosio na pitanja koja su mogla utjecati na obiteljski život podnositeljice zahtjeva budući da je, prema domaćem zakonu, pretvaranje postojećeg braka u civilno partnerstvo zahtijevalo suglasnost njezine supruge i s obzirom na činjenicu da su podnositeljica zahtjeva i njezina supruga imale dijete. Sukladno tome, utvrđeno je da je članak 8. Konvencije primjenjiv i na temelju aspekta privatnog života i na temelju aspekta obiteljskog života (stavci 60. - 61.).

g. Pravo na etnički identitet

197. Sud je smatrao da etnički identitet, a posebice pravo pripadnika nacionalne manjine da zadrži svoj identitet i vode privatni i obiteljski život u skladu sa svojom tradicijom, predstavlja dio prava iz članka 8. na privatni i obiteljski život, iz čega proizlazi obveza država da omoguće, a ne da nerazmjerno ometaju tradicionalne životne stilove manjina. Sud je utvrdio da je odbijanje vlasti da upišu etničku pripadnost pojedinca kako ju je on naveo predstavljalo propust u ispunjavanju pozitivne obveze države da podnositelju zahtjeva osigura učinkovito poštovanje njegova privatnog života (*Ciubotaru protiv Moldavije*, stavak 53.). Provođenje smislene istrage diskriminacije u pozadini događaja koji je bio dio općeg neprijateljskog stava prema romskoj zajednici i provedba učinkovitih kaznenopravnih mehanizama također se smatraju dijelom pozitivne obveze države da štiti poštovanje etničkog identiteta (*R.B. protiv Mađarske*, stavci 88. - 91.).

198. U specifičnom kontekstu prosvjeda motiviranih neprijateljstvom prema nekoj etničkoj skupini, koji uglavnom uključuju zastrašivanja, a ne tjelesno nasilje, Sud je bio nadahnut načelima utvrđenim u predmetima koji se odnose na članak 10. Konvencije. Stoga ključni čimbenici koje je potrebno utvrditi uključuju pitanje jesu li uvredljive izjave bile dane u kontekstu napete političke i socijalne situacije, jesu li predstavljale izravno ili neizravno pozivanje na nasilje, mržnju ili netoleranciju, te mogu li dovesti do štetnih posljedica (*Király i Dömötör protiv Mađarske*, stavci 72. et seq.). Potrebno je uspostaviti pravni okvir za kriminaliziranje prosvjeda protiv manjina te bi taj okvir trebao osigurati učinkovitu zaštitu od

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog uznemiravanja, prijetnji i verbalnog zlostavljanja; inače bi se moglo smatrati da vlasti toleriraju takvo verbalno zastrašivanje i uznemiravanje (stavak 80.).

199. Utvrđeno je da stanovanje Romkinje u njezinoj stambenoj prikolici predstavlja sastavni dio njezinog etničkog identiteta koji država treba uzeti u obzir prilikom pokretanja mjera prisilnog iseljenja sa zemljišta (*Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 73.; *McCann protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 55.). Sud je također utvrdio povredu članka 8. na temelju postupovnih razloga zbog skraćenog postupka iseljenja obitelji s mjesta za kampiranje kojim su upravljale lokalne vlasti gdje su podnositelj zahtjeva i njegova obitelj živjeli više od 13 godina; Sud je naveo da su takvo ozbiljno miješanje potrebni „vrlo važni razlozi od javnog interesa“ i uska sloboda procjene (*Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 86.). Međutim, Sud je ranije utvrdio da se, na temelju nacionalnih politika planiranja, mjesta za kampiranje mogu premjestiti ako se uspostavi pravična ravnoteža između pojedinačnih prava obitelji koje žive na tom mjestu i ekoloških (i drugih) prava zajednice (*Jane Smith protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavci 119. - 120.; *Lee protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV]; *Beard protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV]; *Coster protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV]).

200. Sud je utvrdio da su daljnje zadržavanje otisaka prstiju, staničnih uzoraka i profila DNK-a podnositelja zahtjeva nakon završetka kaznenog postupka protiv njih i uporaba tih podataka kako bi se došlo do utvrđenja etničkog porijekla doveli do povrede prava podnositelja zahtjeva na etnički identitet na temelju članka 8. (*S. i Harper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 66.).

201. Sud je također utvrdio da bilo kakva negativna stereotipizacija neke skupine, kada dostigne određenu razinu, može utjecati na osjećaj identiteta i osjećaje samopoštovanja i samopouzdanja članova te skupine. U tom se smislu može smatrati da utječe na privatni život članova skupine (predmet *Aksu protiv Turske* [VV], stavci 58. - 61. u kojem se podnositelj zahtjeva, koji je romskog porijekla, osjećao uvrijeđenim zbog određenih ulomaka knjige „Cigani Turske“ o romskoj zajednici; predmet *Király i Dömötör protiv Mađarske*, stavak 43., koji se odnosi na prosvjede protiv Roma koji nisu uključivali nasilje, već verbalno zastrašivanje i prijetnje).

202. Konačno, društvene veze između trajno nastanjenih useljenika i zajednice u kojoj žive, bez obzira na postojanje ili nepostojanje obiteljskog života, čine dio socijalnog identiteta pojedinca i obuhvaćene su člankom 8. (*Üner protiv Nizozemske* [VV], stavak 59.).

h. Nedostatak državljanstva, građanstvo i boravište

203. Sud je, u određenim okolnostima, priznao pravo na građanstvo kao dio privatnog života (*Genovese protiv Malte*). Iako pravo na stjecanje određenog državljanstva nije kao takvo zajamčeno Konvencijom, Sud je utvrdio da proizvoljno odbijanje građanstva može, u određenim okolnostima, otvoriti pitanje na temelju članka 8. ako utječe na privatni život (*Karashev protiv Finske* (odl.); *Slivenko i drugi protiv Latvije* (odl.) [VV]; *Genovese protiv Malte*). Gubitak građanstva koje je već stečeno može podrazumijevati slično – ako ne i veće – miješanje u pravo osobe na poštovanje njezina privatnog i obiteljskog života (*Ramadan protiv Malte*, stavak 85.; *K2 protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), stavak 49., u kontekstu aktivnosti povezanih s terorizmom). Kako bi se utvrdilo predstavlja li takvo miješanje povredu članka 8., potrebno je odgovoriti na dva zasebna pitanja: je li odluka o oduzimanju građanstva bila proizvoljna (što je stroži standard nego standard razmjernosti); i koje su posljedice te odluke za podnositelja zahtjeva (*Ramadan protiv Malte*, stavci 86. - 89.; *K2 protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), stavak 50.).

204. Članak 8. ne može se tumačiti kao da jamči, kao takvo, pravo na određenu vrstu dozvole za boravak; odabir dozvole u načelu je na domaćim vlastima (*Kaftailova protiv Latvije* (brisanje zahtjeva) [VV], stavak 51.). Međutim, predloženo rješenje mora omogućiti predmetnoj osobi da slobodno ostvaruje svoje pravo na poštovanje svojeg privatnog i obiteljskog života (*B.A.C. protiv Grčke*, stavak 35.; *Hoti protiv Hrvatske*, stavak 121.). Mjere kojima se ograničava pravo boravka u nekoj zemlji mogu u određenim slučajevima podrazumijevati povredu članka 8. Konvencije ako dovedu do nerazmjernih posljedica za privatni ili obiteljski život dotičnih pojedinaca, ili oboje (*Hoti protiv Hrvatske*, stavak 122.).

205. Štoviše, u tom kontekstu, članak 8. može uključivati pozitivnu obvezu osiguranja učinkovitog uživanja privatnog i/ili obiteljskog života podnositelja zahtjeva (*Hoti protiv Hrvatske*, stavak 122.). U istom su predmetu nacionalne vlasti prekršile pravo useljenika bez državljanstva na privatni život jer godinama nisu regulirale njegov status boravka te su ga ostavile u stanju neizvjesnosti (stavak 126.). Tužena država nije ispunila svoju pozitivnu obvezu pružanja djelotvornog i dostupnog postupka ili

Vodič kroz članak 8. Konvencije – Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog kombinacije postupaka koji bi omogućili podnositelju zahtjeva da se odluči o pitanjima njegova daljnjeg boravka i statusa u Hrvatskoj, uz dužno poštovanje njegovih interesa privatnog života temeljem članka 8. Konvencije (stavak 141.).

206. Sud je također potvrdio da bi protjerivanje trajno nastanjenih useljenika predstavljalo miješanje u njihovo pravo na poštovanje privatnog života. Presudio je da propuštanje reguliranja boravka osoba koje su „izbrisane“ iz registra osoba sa stalnim prebivalištem nakon što je Slovenija proglasila neovisnost predstavlja povredu članka 8. (*Kurić i drugi protiv Slovenije* [VV], stavak 339.).

Kada postoji dokaziva tvrdnja da bi protjerivanje moglo povrijediti pravo stranca na poštovanje njegova privatnog i obiteljskog života, članak 13. u vezi s člankom 8. Konvencije zahtijeva da države dotičnom pojedincu osiguraju učinkovitu mogućnost žalbe protiv deportacije ili rješenja o odbijanju dozvole boravka te mogućnost razmatranja relevantnih pitanja uz prikladne postupovne zaštitne mjere i temeljitost od strane prikladnog domaćeg foruma koji jamči nezavisnost i nepristranost (*De Souza Ribeiro protiv Francuske* [VV], stavak 83.; *M. i drugi protiv Bugarske*, stavci 122. - 132.; *Al-Nashif protiv Bugarske*, stavak 133.).

i. Bračni i roditeljski status

207. Sud je smatrao da predmeti koji se odnose na bračni ili roditeljski status pojedinaca ulaze u opseg privatnog i obiteljskog života. Konkretno, utvrdio je da se registracija braka, kao priznanje pravnog građanskog statusa pojedinca, nesumnjivo odnosi i na privatni i na obiteljski život i ulazi u opseg članka 8. stavka 1. (*Dadouch protiv Malte*, stavak 48.). Odluka austrijskog suda o poništenju braka podnositeljice zahtjeva utjecala je na njezin pravni status i općenito na njezin privatni život. Međutim, budući da je taj brak bio fiktivan, smatralo se da je miješanje u njezin privatni život bilo razmjerno (*Benes protiv Austrije*, odluka Komisije).

208. Slično tome, postupci koji se odnose na identitet osobe kao roditelja spadaju u privatni i obiteljski život. Sud je utvrdio da predmeti koji uključuju utvrđivanje zakonskih odredbi o odnosima oca s njegovim navodnim djetetom ulaze u opseg privatnog života (*Rasmussen protiv Danske*, stavak 33.; *Yildirim protiv Austrije* (odl.); *Krušković protiv Hrvatske*, stavak 20.; *Ahrens protiv Njemačke*, stavak 60.; *Tsvetelin Petkov protiv Bugarske*, stavci 49. - 59.; *Marinis protiv Grčke*, stavak 58.), kao i nastojanje navodnog oca da se odrekne očinstva (*R.L. i drugi protiv Danske*, stavak 38.; *Shofman protiv Rusije*, stavci 30. - 32.). Osim toga, pravo na podnošenje zahtjeva za posvojenje radi postajanja roditeljem ulazi u opseg privatnog života (*A.H. i drugi protiv Rusije*, stavak 383.).

III. Obiteljski život

A. Definicija obiteljskog života i značenje obitelji

209. Bitan sastojak obiteljskog života jest pravo na zajednički život kako bi se obiteljski odnosi mogli normalno razvijati (*Marckx protiv Belgije*, stavak 31.), a članovi obitelji mogli uživati u međusobnom društvu (*Olsson protiv Švedske (br. 1)*, stavak 59.). Pojam obiteljskog života samostalan je pojam (*Marckx protiv Belgije*, stavak 31.). Prema tome, pitanje postoji li ili ne „obiteljski život“ u biti je činjenično pitanje koje ovisi o stvarnom postojanju bliskih osobnih veza u praksi (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavak 140.). Sud stoga razmatra *de facto* obiteljske veze, kao što je zajednički život podnositelja zahtjeva, u nedostatku pravnog priznanja obiteljskog života (*Johnston i drugi protiv Irske*, stavak 56.). Drugi čimbenici uključuju trajanje odnosa i, u slučaju parova, pitanje jesu li dokazali svoju predanost jedno drugom imajući djecu (*X, Y i Z protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 36.). U predmetu *Ahrens protiv Njemačke*, stavak 59., sud nije utvrdio postojanje *de facto* obiteljskog života u slučaju kada je odnos majke i podnositelja zahtjeva završio otprilike godinu dana prije nego što je dijete začeto, a daljnji su odnosi bili isključivo seksualne prirode. Usklađenost postupanja podnositelja zahtjeva sa zakonom također je čimbenik koji je potrebno razmotriti (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavak 156.).

210. Dijete rođeno u bračnom odnosu je *ipso jure* dio te „obiteljske“ zajednice od trenutka rođenja i na temelju same činjenice rođenja (*Berrehab protiv Nizozemske*, stavak 21.). Dakle, između djeteta i njegovih roditelja postoji veza koja predstavlja obiteljski život. Postojanje ili nepostojanje „obiteljskog života“ u smislu članka 8. činjenično je pitanje koje ovisi o stvarnom postojanju bliskih osobnih veza u praksi, primjerice o dokazivom interesu i posvećenosti oca djetetu i prije i nakon rođenja (*L. protiv Nizozemske*, stavak 36.).

211. Ako je utvrđeno postojanje obiteljske veze s djetetom, država mora djelovati na način osmišljen kako bi se omogućilo razvijanje te veze te se moraju utvrditi pravne zaštitne mjere koje omogućuju integraciju djeteta u njegovu obitelj od trenutka rođenja ili što je prije moguće nakon toga (*Kroon i drugi protiv Nizozemske*, stavak 32.).

212. Unatoč nepostojanju biološke veze i roditeljskog odnosa koji je pravno priznala tužena država, Sud je utvrdio da postoji obiteljski život između udomitelja koji su se privremeno brinuli o djetetu i predmetnog djeteta na temelju bliskih osobnih veza između njih, uloge koju su odrasle osobe imale u odnosu na dijete i vremena koje su proveli zajedno (*Moretti i Benedetti protiv Italije*, stavak 48.; *Kopf i Liberda protiv Austrije*, stavak 37.). Osim toga, u predmetu *Wagner i J.M.W.L. protiv Luksemburga* – koji se odnosio na nemogućnost ishođenja zakonskog priznanja peruanske sudske odluke u Luksemburgu kojom je potvrđeno potpuno posvojenje drugog podnositelja zahtjeva od strane prve podnositeljice zahtjeva – Sud je priznao postojanje obiteljskog života u nedostatku pravnog priznanja posvojenja. Uzeo je u obzir činjenicu da su *de facto* obiteljske veze između podnositelja zahtjeva postojale više od deset godina i činjenicu da je prva podnositeljica zahtjeva u svakom pogledu postupala kao majka maloljetnog djeteta. U tim predmetima vlasti su priznavale ili dopuštale smještanje djeteta kod podnositelja zahtjeva. Nasuprot tome, u predmetu *Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], imajući u vidu nepostojanje bilo kakve biološke veze između djeteta i namjeravanih roditelja, kratko trajanje odnosa s djetetom (otprilike osam mjeseci) i nesigurnost pravnih veza, Sud je, unatoč postojanju roditeljskih namjera i kvaliteti emocionalnih veza, smatrao da uvjeti za postojanje *de facto* obiteljskog života nisu ispunjeni (stavci 156. - 157.) (usporedi, suprotno tome, predmet *D. i drugi protiv Belgije* (odl.)).

213. Članak 8. ne jamči ni pravo na osnivanje obitelji ni pravo na posvojenje. Pravo na poštovanje „obiteljskog života“ ne štiti samo želju za osnivanjem obitelji; ono pretpostavlja postojanje obitelji ili barem potencijalnog odnosa između, primjerice, djeteta rođenog izvan braka i njegovog biološkog oca ili odnosa koji proizlazi iz pravog braka, čak i ako obiteljski život nije još u potpunosti utemeljen, ili odnosa između oca i njegova zakonskog djeteta čak i ako se godinama kasnije dokaže da nije imao nikakvu biološku osnovu (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavak 141.).

Namjera podnositeljice zahtjeva da razvije prethodno nepostojeći „obiteljski život“ sa svojim nećakom tako da postane njegovom skrbnicom ne ulazi u opseg „obiteljskog života“ kako je zaštićen člankom 8. (*Lazoriva protiv Ukrajine*, stavak 65.).

214. Međutim, kada nije utvrđeno postojanje obiteljskog života, članak 8. može i dalje biti primjenjiv temeljem svojeg aspekta u pogledu privatnog života (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavak 165.; *Lazoriva protiv Ukrajine*, stavci 61. i 66.).

B. Postupovne obveze

215. Iako članak 8. ne sadrži izričite postupovne pretpostavke (kao što je gore napomenuto), postupak donošenja odluka koji se odnosi na mjere miješanja mora biti pošten i dostatan kako bi osigurao dužno poštovanje interesa zaštićenih člankom 8., a posebice u odnosu na djecu stavljenju pod skrbništvo (*W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 62. i 64.; *McMichael protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 92.; *T.P. i K.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavci 72. - 73.). Isto tako, Sud je naveo da je u predmetima u kojima duljina postupka jasno utječe na obiteljski život podnositelja zahtjeva potreban stroži pristup, a pravno sredstvo dostupno u domaćem pravu treba biti preventivno i kompenzatorno (*Macready protiv Češke Republike*, stavak 48.; *Kuppinger protiv Njemačke*, stavak 137.).

C. Sloboda procjene u odnosu na obiteljski život

216. Pri utvrđivanju opsega slobode procjene koju država uživa pri odlučivanju u predmetu na temelju članka 8. potrebno je uzeti u obzir brojne čimbenike. Sud priznaje da vlasti uživaju široku slobodu procjene, posebice kada ocjenjuju nužnost stavljanja djeteta pod skrbništvo putem hitnog naloga (*R.K. i A.K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*), ili kada izrađuju svoje zakone o razvodu i provode ih u konkretnim slučajevima (*Babiarz protiv Poljske*, stavak 47.), ili u pogledu utvrđivanja pravnog statusa djeteta (*Fröhlich protiv Njemačke**, stavak 41.).

217. Sloboda procjene uže je ograničena u pogledu pitanja kontakta i prava na pristup informacijama (*Fröhlich protiv Njemačke**). Također je mnogo uža kada je riječ o produljenoj odvojenosti roditelja i djeteta. U takvim slučajevima, države imaju obvezu poduzeti mjere za ponovno spajanje roditelja i djece (*Elsholz protiv Njemačke* [VV]; *K.A. protiv Finske*).

D. Područje primjene obiteljskog života

1. Parovi

a. Brakovi koji nisu u skladu s običajima, *de facto* suživot

218. Pojam „obitelji“ na temelju članka 8. Konvencije nije ograničen samo na odnose koji se temelje na braku te može obuhvaćati druge *de facto* „obiteljske veze“ u kojima stranke žive zajedno izvan braka (tj. nevjenčane) (*Johnston i drugi protiv Irske*, stavak 56.; predmet *Van der Heijden protiv Nizozemske* [VV], stavak 50., u kojem je riječ bila o nastojanju da se podnositeljicu zahtjeva prisili na davanje iskaza u kaznenom postupku protiv njezina dugogodišnjeg izvanbračnog partnera). Čak i u nedostatku suživota još uvijek mogu postojati dostatne veze za obiteljski život (*Kroon i drugi protiv Nizozemske*, stavak 30.) jer postojanje stabilne zajednice ne mora ovisiti o suživotu (*Vallianatos i drugi protiv Grčke* [VV], stavci 49. i 73.). Međutim, to ne znači da se *de facto* obiteljima i odnosima mora dati određeno pravno priznanje (*Babiarz protiv Poljske*, stavak 54.): prema tome, pozitivne obveze države ne uključuju obvezu prihvaćanja zahtjeva za razvod koji je podnio podnositelj zahtjeva koji se želi ponovno oženiti nakon što je dobio dijete s novom partnericom (stavci 56. - 57.). Štoviše, iako u današnje vrijeme suživot ne mora biti odlučujući kriterij za utvrđivanje stabilnosti dugotrajnog odnosa, svakako je čimbenik koji može opovrgnuti druge pokazatelje koje izazivaju sumnju u

iskrenost braka (*Concetta Schembri protiv Malte* (odl.), stavak 52. u pogledu braka koji se smatrao prividnim).

219. Sud je nadalje smatrao da namjeravani obiteljski život može iznimno spadati u domašaj članka 8., posebice u slučajevima kada se činjenica da obiteljski život još nije u potpunosti uspostavljen ne može pripisati podnositelju zahtjeva (*Pini i drugi protiv Rumunjske*, stavci 143. i 146.). Konkretno, kada okolnosti to zahtijevaju, obiteljski život mora uključivati potencijalni odnos koji se može razviti između djeteta rođenog izvan braka i biološkog oca. Relevantni čimbenici na temelju kojih je moguće utvrditi stvarno postojanje bliskih osobnih veza u praksi u tim predmetima uključuju prirodu odnosa između bioloških roditelja i dokaziv interes i posvećenost oca djetetu i prije i nakon rođenja (*Nylund protiv Finske* (odl.); *L. protiv Nizozemske*, stavak 36.; *Anayo protiv Njemačke*, stavak 57.).

220. Općenito, međutim, zajednički život nije *sine qua non* obiteljskog života između roditelja i djece (*Berrehab protiv Nizozemske*, stavak 21.). Brakovi koji nisu u skladu s nacionalnim pravom ne predstavljaju prepreku obiteljskom životu (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 63.). Par koji stupa u isključivo vjerski brak koji nije priznat u domaćem pravu može ulaziti u opseg obiteljskog života u smislu članka 8. Međutim, članak 8. ne može se tumačiti kao obveza države da prizna vjerski brak, primjerice, u odnosu na prava nasljeđivanja i obiteljsku mirovinu (*Şerife Yiğit protiv Turske* [VV], stavci 97. - 98. i 102.) ili u slučaju kada je brak sklopilo 14-ogodišnje dijete (*Z.H. i R.H. protiv Švicarske*, stavak 44.).

221. Konačno, zaruke ne predstavljaju same po sebi obiteljski život (*Wakefield protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, odluka Komisije).

b. Istospolni parovi

222. Istospolni par koji živi u stabilnom odnosu obuhvaćen je pojmom obiteljskog života, kao i privatnog života, na isti način kao i heteroseksualni par (*Vallianatos i drugi protiv Grčke* [VV], stavak 73. - 74.; *X i drugi protiv Austrije* [VV], stavak 95.; *P.B. i J.S. protiv Austrije*, stavak 30.; *Schalk i Kopf protiv Austrije*, stavci 92. - 94.). To je načelo prvi put izloženo u predmetu *Schalk i Kopf protiv Austrije* u kojem je Sud smatrao umjetnim ustrajanje na stavu da, za razliku od raznospolnog para, istospolni par ne može uživati u „obiteljskom životu“ u smislu članka 8. Slijedom toga, odnos podnositelja zahtjeva, suživot istospolnog para koji živi u stabilnom *de facto* partnerstvu, bio je obuhvaćen pojmom „obiteljskog života“ baš kao i odnos raznospolnog para u istoj situaciji. Sud je također utvrdio da je odnos između dviju žena koje su zajedno živjele i koje su sklopile civilno partnerstvo, te djeteta koje je začela jedna od njih s pomoću potpomognute oplodnje, ali koje su obje odgajale, predstavljao obiteljski život u smislu članka 8. (*Gas i Dubois protiv Francuske* (odl.); *X i drugi protiv Austrije* [VV], stavak 96.).

223. Sud je 2010. godine napomenuo da se u Europi postepeno uspostavlja konsenzus u pogledu pravnog priznavanja istospolnih parova koji se brzo razvijao u posljednjem desetljeću (*Schalk i Kopf protiv Austrije*, stavak 105.; vidi također *Orlandi i drugi protiv Italije*, stavci 204. - 206.). U predmetima *Schalk i Kopf protiv Austrije*, stavak 108., i *Chapin i Charpentier protiv Francuske*, stavak 48., Sud je utvrdio da su države slobodne, na temelju članka 14. u vezi s člankom 8., ograničiti pristup braku na raznospolne parove.

224. Međutim, Sud je utvrdio povredu članka 14. u vezi s člankom 8. u slučaju kada je istospolnim parovima sklapanje građanske zajednice bilo zabranjeno zakonom, napomenuvši da su, od 19 država stranaka Konvencije koje su odobrile neku vrstu civilnog partnerstva osim braka, samo dvije države tu mogućnost ograničile isključivo na raznospolne parove (*Vallianatos i drugi protiv Grčke* [VV], stavci 91. - 92.). Primjećujući kontinuirani međunarodni trend usmjeren prema pravnom priznavanju i uzimajući u obzir posebne okolnosti u Italiji, Sud je utvrdio da talijanske vlasti nisu ispunile pozitivnu obvezu na temelju članka 8. da osiguraju da podnositelji zahtjeva imaju na raspolaganju određeni pravni okvir koji osigurava priznanje i zaštitu njihovih istospolnih zajednica (*Oliari*

i drugi protiv Italije, stavci 178. i 180. - 185.). Sud je napomenuo da su, u Vijeću Europe, dvadeset i četiri od četrdeset i sedam država članica već donijele zakone kojima se priznaju istospolni parovi i kojima im se pruža pravna zaštita (stavak 178.). Primijetio je da je u Italiji došlo do sukoba između društvene stvarnosti podnositelja zahtjeva, koji su otvoreno živjeli kao par, i njihove nemogućnosti da osiguraju bilo kakvo službeno priznanje njihovog odnosa. Napominjući da jamstvo priznavanja i zaštite istospolnih zajednica ne bi predstavljalo nikakav poseban teret za talijansku državu, presudio je da, u nedostatku braka, istospolni parovi poput podnositelja zahtjeva imaju poseban interes za osiguranje mogućnosti sklapanja neke vrste građanske zajednice ili civilnog partnerstva, budući da bi to bio najprikladniji način na koji bi se njihov odnos mogao pravno priznati i na koji bi se mogla jamčiti odgovarajuća zaštita – u obliku temeljnih prava relevantnih za par u stabilnom i predanom odnosu – bez nepotrebnog sprječavanja (stavci 173. - 174.).

225. U pogledu odbijanja registracije istospolnih brakova sklopljenih u inozemstvu, u predmetu *Orlandi i drugi protiv Italije* nacionalne vlasti nisu pružile nikakav oblik zaštite istospolnoj zajednici podnositelja zahtjeva zbog pravne praznine u talijanskom pravu (u mjeri u kojoj zakonom nije bila predviđena nikakva zajednica kojom bi se zaštitio odnos podnositelja zahtjeva). Propust u osiguravanju da podnositelji zahtjeva imaju na raspolaganju određeni pravni okvir koji osigurava priznanje i zaštitu njihovih istospolnih zajednica predstavljao je povredu članka 8. (stavak 201.).

226. U dva je predmeta Sud smatrao da su istospolni parovi u drukčijoj situaciji od heteroseksualnih parova. U predmetu *Aldeguer Tomás protiv Španjolske*, Sud nije utvrdio povredu članka 14. u vezi s člankom 8. Konvencije i člankom 1. Protokola br. 1 u slučaju kada nadživjeli partner u istospolnom odnosu, za razliku od nadživjelog partnera u heteroseksualnom odnosu, nije mogao dobiti obiteljsku mirovinu kada je drugi partner preminuo prije priznavanja istospolnog braka 2005. godine (stavci 88. - 90.). U predmetu *Taddeucci i McCall protiv Italije*, Sud je utvrdio povredu članka 14. Konvencije u vezi s člankom 8. u slučaju kada je istospolnom paru onemogućen zajednički život u Italiji zbog odbijanja izdavanja dozvole za boravak jednom podnositelju zahtjeva, državljaninu zemlje izvan EU-a, u obiteljske svrhe (stavci 98. - 99.). Sud je smatrao da se istospolni par kada je jedan od partnera državljanin zemlje izvan EU-a nalazi u drukčijoj situaciji od nevjenčanog heteroseksualnog para kada je jedan od partnera državljanin zemlje izvan EU-a te ga je stoga potrebno drugačije tretirati (stavak 85.).

227. Međutim, u drugom predmetu koji se odnosio na reguliranje dozvola za boravak u svrhu spajanja obitelji, Sud je smatrao da su istospolni i raznospolni parovi u sličnom položaju (*Pajić protiv Hrvatske*, stavak 73.). Sud je naveo da je u domaćem zakonodavstvu, uz prešutno isključivanje istospolnih parova iz njegova dosega, uvedeno različito postupanje po osnovi spolne orijentacije te je došlo do povrede članka 8. Konvencije (stavci 79. - 84.).

228. U predmetu u kojem je podnositeljica zahtjeva htjela promijeniti svoj osobni identifikacijski broj kako bi ukazivao na ženski spol umjesto muškog nakon što se podvrgnula operaciji promjene spola, to je utjecalo na njezin obiteljski život zbog činjenice da je potpuno priznavanje njezinog novog spola zahtijevalo promjenu njezinog braka u civilno partnerstvo (*Hämäläinen protiv Finske* [VV], stavci 60. - 61.). Međutim, Sud je utvrdio da promjena braka podnositeljice zahtjeva u civilno partnerstvo ne predstavlja povredu obiteljskog života na temelju članka 8. (*Ibid.*, stavak 86.).

2. Roditelji

Medicinski potpomognuta oplodnja / pravo na postajanje genetskim roditeljem

229. Kao i pojam privatnog života (vidi gore „Reproduktivna prava“), pojam obiteljskog života uključuje pravo na poštovanje odluka o postajanju roditeljem u genetskom smislu (*Dickson protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 66.; *Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 72.). Prema tome, pravo para da se koristi medicinski potpomognutom oplodnjom spada u domašaj članka 8. kao izraz privatnog i obiteljskog života (*S.H. i drugi protiv Austrije* [VV], stavak 82.). Međutim, odredbe

članka 8. zasebno ne jamče ni pravo na osnivanje obitelji ni pravo na posvojenje (*E.B. protiv Francuske* [VV], stavak 41.).

230. Sud smatra da se zabrinutost u pogledu moralnih razmatranja ili društvene prihvatljivosti mora shvaćati ozbiljno u osjetljivom području kao što je umjetna oplodnja (*S. H. i drugi protiv Austrije* [VV], stavak 100.). Međutim, ona sama po sebi ne predstavlja dostatan razlog za potpunu zabranu određenih tehnika umjetne oplodnje kao što je doniranje jajne stanice; bez obzira na široku slobodu procjene koju imaju države ugovornice, pravni okvir izrađen u tu svrhu mora se oblikovati na dosljedan način koji omogućava da se različiti legitimni interesi na odgovarajući način uzimaju u obzir (*ibid.*).

231. Sud nije utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada je domaćim zakonom bivšem partneru podnositeljice zahtjeva bilo dopušteno da povuče pristanak na čuvanje i upotrebu zajednički stvorenih embrija od strane podnositeljice, što ju je spriječilo da dobije dijete s kojim bi bila genetski povezana (*Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 82.).

232. Članak 8. također štiti djecu koju je rodila zamjenska majka izvan predmetne države članice, a čija se pravna majka prema zakonu strane države nije mogla registrirati kao pravna majka prema francuskom zakonu. Međutim, Sud ne zahtijeva da države legaliziraju zamjensko majčinstvo te, nadalje, države mogu tražiti dokaz o roditeljstvu za djecu koju rode zamjenske majke prije izdavanja osobnih isprava djeteta (*Mennesson protiv Francuske*; *Labassee protiv Francuske*; *D. i drugi protiv Belgije*; *Foulon i Bouvet protiv Francuske*, stavci 55. - 58.).

233. Predmet *Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV] odnosio se ne razdvajanje i davanje na posvojenje djeteta začetog u inozemstvu putem zamjenskog majčinstva i dovedenog natrag u Italiju u suprotnosti s talijanskim zakonima o posvajanju (stavak 215.). Sud je utvrdio da u tom konkretnom predmetu nije postojao obiteljski život te ga je razmatrao u okviru pojma „privatnog života“.

3. Djeca

a. Uživanje u međusobnom društvu

234. Uživanje roditelja i djeteta u međusobnom društvu čini temeljni element obiteljskog života u smislu članka 8. Konvencije (čak i ako se odnos između roditelja prekinuo), a domaće mjere koje ometaju takvo uživanje predstavljaju miješanje u pravo zaštićeno člankom 8. Konvencije (*Monory protiv Rumunjske i Mađarske*, stavak 70.; *Zorica Jovanović protiv Srbije*, stavak 68.; *Kutzner protiv Njemačke*, stavak 58.; *Elsholz protiv Njemačke* [VV], stavak 43; *K. i T. protiv Finske* [VV], stavak 151.).

235. Sud je utvrdio da su tajna i izvansudska otmica i proizvoljno pritvaranje podnositelja zahtjeva doveli do uskraćivanja uživanja članova obitelji u međusobnom društvu te su stoga predstavljali povredu članka 8. (*El-Masri protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije* [VV], stavci 248. - 250.). Sud je također utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada je podnositelj zahtjeva bio izoliran više od godinu dana i odvojen od svoje obitelji koja nije imala nikakvih informacija o njegovoj situaciji (*Nasr i Ghali protiv Italije*, stavak 305.).

236. Sud je također utvrdio da stalni propust države da podnositeljici zahtjeva pruži vjerodostojne informacije o sudbini njezinog sina predstavlja trajnu povredu prava na uživanje u međusobnom društvu i poštovanje obiteljskog života (*Zorica Jovanović protiv Srbije*, stavci 74. - 75.).

237. Odbijanje dopuštenja djetetu da prati svoju majku u drugu državu u svrhu postdiplomskog obrazovanja majke zbog nepostojanja suglasnosti obaju roditelja potrebno je ispitati u svjetlu najboljeg interesa djeteta uz izbjegavanje formalističkog i automatskog pristupa (*Penchevi protiv Bugarske*, stavak 75.).

b. Veze između biološke majke i djece

238. Položaj biološke majke dostatan je da joj se dodijeli potrebna ovlast za podnošenje zahtjeva Sudu i u ime njezinog djeteta radi zaštite njegovih interesa (*M.D. i drugi protiv Malte*, stavak 27.).

239. Sud smatra da neudana žena i njezino dijete predstavljaju oblik obitelji jednak drugim obiteljima. Postupajući tako da omogući da se obiteljski život neudane majke i njezinog djeteta razvija normalno, država mora izbjeći bilo kakvu diskriminaciju po osnovi rođenja (*Marckx protiv Belgije*, stavci 31. i 34.). Razvoj obiteljskog života neudane majke i njezinog djeteta, koje je ona priznala, može biti ugrožen ako dijete ne postane članom obitelji svoje majke i ako uspostavljanje srodstva djeluje samo između njih dvoje (*ibid.*, stavak 45.; *Kearns protiv Francuske*, stavak 72.).

240. Biološki roditelj koji svjesno daje suglasnost za posvojenje kasnije može biti pravno spriječen u povlačenju tog odricanja (*I.S. protiv Njemačke*), ali roditelj mora imati poslovnu sposobnost za takvo odricanje. Kada ne postoji dostatno zakonodavstvo za zaštitu roditeljskih prava, odluka o posvojenju predstavlja povredu prava majke na obiteljski život (*Zhou protiv Italije*). Slično tome, u slučaju kada je dijete neopravdano stavljeno pod skrbništvo i odvojeno od majke, a lokalne vlasti nisu podnijele taj predmet sudu na odlučivanje, biološka je majka bila lišena prava da na odgovarajući način bude uključena u proces donošenja odluke u vezi sa skrbništvom nad njezinom kćeri, a time i potrebne zaštite njihovih interesa, što je rezultiralo nepoštovanjem obiteljskog života (*T.P. i K.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 83.).

c. Veze između biološkog oca i djece

241. Sud primjećuje da pojam obiteljskog života u članku 8. Konvencije nije ograničen samo na odnose koji se temelje na braku te može obuhvaćati druge *de facto* „obiteljske“ veze u kojima stranke žive zajedno izvan braka (*Keegan protiv Irske*, stavak 44.; *Kroon i drugi protiv Nizozemske*, stavak 30.). Utvrđeno je da se primjena tog načela jednako odnosi na odnos bioloških očeva i njihove djece rođene izvan braka. Nadalje, Sud smatra da se članak 8. ne može tumačiti kao da štiti samo obiteljski život koji je već uspostavljen, već, kada okolnosti to zahtijevaju, mora uključivati potencijalni odnos koji se može razviti između biološkog oca i djeteta rođenog izvan braka (*Nylund protiv Finske* (odl.); *Shavdarov protiv Bugarske*, stavak 40.). U potonjem predmetu, Sud je prihvatio da je pretpostavka očinstva značila da podnositelj zahtjeva nije mogao uspostaviti očinsko srodstvo na temelju zakona, ali je mogao poduzeti druge korake kako bi uspostavio roditeljsku vezu, te stoga nije utvrdio povredu članka 8.

242. Kada se postojanje ili nepostojanje obiteljskog života odnosi na potencijalni odnos koji bi se mogao razviti između djeteta rođenog izvan braka i njegova biološkog oca, relevantni čimbenici uključuju prirodu odnosa između bioloških roditelja i dokaziv interes i posvećenost oca djetetu i prije i nakon rođenja (*Nylund protiv Finske* (odl.)). Samo biološko srodstvo, bez ikakvih daljnjih pravnih ili činjeničnih elemenata koji ukazuju na postojanje bliskog osobnog odnosa, nije dostatno za zaštitu na temelju članka 8. (*L. protiv Nizozemske*, stavci 37. - 40.). S druge strane, potpuno i automatsko isključivanje podnositelja zahtjeva iz života njegovog djeteta nakon prekida njegova očinstva, bez odgovarajućeg razmatranja najboljeg interesa djeteta, predstavljalo je nepoštovanje obiteljskog života podnositelja zahtjeva (*Nazarenko protiv Rusije*, stavci 65. - 66.; usporedi predmet *Mandet protiv Francuske*, stavak 58.). Sud je također utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada podnositelji zahtjeva nisu bili u mogućnosti utvrditi svoje očinstvo zbog strogog roka zastare (*Călin i drugi protiv Rumunjske*, stavci 96. - 99.).

243. U predmetu *Shofman protiv Rusije*, koji se odnosio na odluku oca da podnese tužbu kojom osporava očinstvo nakon što je otkrio da nije biološki otac djeteta rođenog dvije godine ranije, Sud je utvrdio da bi uvođenje vremenskog roka za pokretanje postupka za utvrđivanje očinstva moglo biti opravdano željom da se osigura pravna sigurnost u obiteljskim odnosima i zaštite interesi djeteta (stavak 39.). Međutim, presudio je da nije nužno bilo razmjerno odrediti rok od jedne godine od rođenja djeteta bez dopuštenih iznimaka, osobito ako dotična osoba nije bila svjesna biološke stvarnosti (stavak 43.) (vidi također *Paulík protiv Slovačke*, stavci 45. - 47.).

244. U slučaju djece rođene izvan braka koja žele pokrenuti tužbu za priznavanje očinstva pred

domaćim sudovima, postojanje roka zastare nije, *per se*, nespojivo s Konvencijom (*Phinikaridou protiv Cipra*, stavci 51. - 52.). Ipak, države moraju uspostaviti pravičnu ravnotežu između suprotstavljenih prava i interesa u pitanju (stavci 53. - 54.). Primjena strogog roka za pokretanje postupka za utvrđivanje očinstva, bez obzira na okolnosti pojedinog predmeta i, posebice, poznavanje činjenica o očinstvu, narušava samu bit prava na poštovanje privatnog života na temelju članka 8. (stavak 65.).

245. Situacija u kojoj pravna pretpostavka može prevladati nad biološkom i društvenom stvarnošću, bez obzira na utvrđene činjenice i želje uključenih osoba, a da zapravo ne koristi nikome, nije spojiva s obvezom osiguravanja učinkovitog „poštovanja“ privatnog i obiteljskog života, čak i ako se uzima u obzir sloboda procjene dana državi (*Kroon i drugi protiv Nizozemske*, stavak 40.).

246. Između djeteta i njegovih roditelja postoji veza koja predstavlja obiteljski život čak i ako u vrijeme rođenja djeteta roditelji više nisu živjeli zajedno ili ako je njihov odnos tada prekinut (*Berrehab protiv Nizozemske*, stavak 21.). U slučaju kada je odnos između podnositelja zahtjeva i djetetove majke trajao dvije godine, a tijekom jedne od tih godina živjeli su zajedno i planirali vjenčati se, te je začeo djeteta bilo rezultat svjesne odluke, proizlazi da je od trenutka rođenja djeteta postojala veza između podnositelja zahtjeva i njegove kćeri koja je predstavljala obiteljski život, bez obzira na status odnosa između podnositelja zahtjeva i djetetove majke (*Keegan protiv Irske*, stavci 42. - 45.). Prema tome, dopuštanje davanja djeteta podnositelja zahtjeva na posvojenje ubrzo nakon rođenja djeteta bez znanja ili pristanka oca predstavljalo je povredu članka 8. (*Ibid.*, stavak 55.).

247. Sud je utvrdio da domaći sudovi nisu prekoračili svoju široku slobodu procjene kada su uzeli u obzir odbijanje podnositelja zahtjeva da se podvrgne genetskom testiranju koje je naložio sud i proglasili ga ocem djeteta, dajući prednost djetetovom pravu na poštovanje privatnog života ispred prava podnositelja zahtjeva (*Canonne protiv Francuske* (odl.), stavak 34. i stavak 30. u pogledu testiranja DNK-a). Sud nije utvrdio povredu članka 8. u predmetu koji je uključivao odbijanje, u najboljem interesu dotične djece, priznavanja njihovog biološkog oca (*R.L. i drugi protiv Danske*). Sud je primijetio da su domaći sudovi uzeli u obzir razne interese u pitanju i prednost dali onome što su smatrali najboljim interesom djece, a posebice njihovom interesu za očuvanje obiteljske zajednice (stavci 47. - 48.). U predmetu *Fröhlich protiv Njemačke**, Sud je prihvatio važnost koju pitanje djetetovog očinstva može imati za dijete u budućnosti kada se počne raspitivati o svojem porijeklu, ali je presudio da u to vrijeme nije bilo u najboljem interesu šestogodišnjeg djeteta da se suoči s pitanjem očinstva. Kao rezultat toga, odbijanje sudova da dodijele prava na kontakt ili nalože zakonskim roditeljima da pruže informacije o osobnim okolnostima djeteta potencijalnom biološkom ocu nije dovelo do povrede članka 8. (stavci 62. - 64.).

d. Roditeljske potpore, skrbništvo/pristup i prava na kontakt

248. Sud je naveo da, iako članak 8. ne obuhvaća pravo na roditeljski dopust i ne nameće nikakvu pozitivnu obvezu državama da osiguraju naknade za roditeljski dopust, istovremeno roditeljski dopust i povezane potpore potiču obiteljski život i nužno utječu na način na koji je obiteljski život organiziran omogućavajući jednom od roditelja da ostane kod kuće i brine se o djeci; stoga roditeljski dopust i roditeljske potpore ulaze u opseg članka 8. (*Konstantin Markin protiv Rusije* [VV], stavak 130.; *Petrovic protiv Austrije*, stavci 26. - 29.; *Di Trizio protiv Švicarske*, stavci 60. - 62.).

249. Postoji široki konsenzus – uključujući i u međunarodnom pravu – u prilog tome da u svim odlukama koje se odnose na djecu njihov najbolji interes mora biti od najveće važnosti (*Neulinger i Shuruk protiv Švicarske* [VV], stavak 135.; *X protiv Latvije* [VV], stavak 96.). Najbolji interesi djeteta mogu, ovisno o njihovoj

prirodi i težini, nadilaziti interese roditelja (*Sahin protiv Njemačke* [VV], stavak 66.). Interesi roditelja, osobito za redovit kontakt s njihovim djetetom, ipak su i dalje čimbenik pri uspostavljanju ravnoteže između različitih interesa u pitanju (*Neulinger i Shuruk protiv Švicarske*, stavak 134.). Interesi djeteta zahtijevaju održavanje veze djeteta s obitelji, osim u slučajevima kada se obitelj pokaže osobito neprikladnom. Proizlazi da se obiteljske veze mogu prekinuti samo u iznimnim okolnostima i da je potrebno učiniti sve kako bi se sačuvali osobni odnosi i, ako i kada je to prikladno, „obnovila“ obitelj (*Gnahoré protiv Francuske*, stavak 59.).

250. Sud je utvrdio da propust u otkrivanju relevantnih dokumenata roditeljima tijekom postupaka pokrenutih od strane vlasti za stavljanje i zadržavanje djeteta pod skrbništvom znači da proces odlučivanja kojim se određuje skrbništvo i pristup nije osigurao potrebnu zaštitu interesa roditelja kako su zaštićeni člankom 8. (*T.P. i K.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 73.). S obzirom na to da nije naložena izrada neovisnog psihološkog izvješća i nije održana rasprava pred regionalnim sudom, podnositelj zahtjeva nije bio u dovoljnoj mjeri uključen u proces donošenja odluke u vezi s njegovim roditeljskim pristupom te je stoga došlo do povrede prava podnositelja zahtjeva na temelju članka 8. (*Elsholz protiv Njemačke* [VV], stavak 53.).

251. Roditelj ne može na temelju članka 8. imati pravo zatražiti poduzimanje mjera koje bi štetile zdravlju i razvoju djeteta (*Elsholz protiv Njemačke* [VV], stavak 50.; *T.P. i K.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 71.; *Ignaccolo-Zenide protiv Rumunjske*, stavak 94.; *Nuutinen protiv Finske*, stavak 128.). Prema tome, u slučaju kada je 13-ogodišnja djevojčica izrazila svoju jasnu želju da ne vidi svojeg oca, a to je činila već nekoliko godina, i kada bi prisiljavanje da ga vidi ozbiljno poremetilo njezinu emocionalnu i psihološku ravnotežu; može se smatrati da je odluka o odbijanju kontakta s ocem donesena u interesu djeteta (*Sommerfeld protiv Njemačke* [VV], stavci 64. - 65.; *Buscemi protiv Italije*, stavak 55.). U slučaju navodnog oca koji je zatražio dostavu informacija o njegovom navodnom djetetu i dopuštenje za kontakt s njom, unatoč odbijanju njezinih zakonskih roditelja, Sud je prihvatio da bi to vjerojatno rezultiralo raskidom braka djetetovih zakonskih roditelja, što bi ugrozilo dobrobit djeteta koje bi izgubilo svoju obiteljsku zajednicu i svoje odnose (*Fröhlich protiv Njemačke**, stavci 42. i 62. - 63.). Sud je utvrdio da je došlo do povrede prava na privatni i obiteljski život kćeri razvedenog para u pogledu trajanja postupka o skrbništvu i, uzimajući u obzir njezinu dob i zrelost, u pogledu propusta domaćih sudova da joj omoguće da izrazi svoje mišljenje o tome koji bi roditelj trebao imati skrbništvo nad njom (*M. i M. protiv Hrvatske*, stavci 171. - 172.).

252. U predmetima vezanim uz odnos roditelja s njegovim djetetom postoji obveza primjene iznimne revnosti s obzirom na opasnost da s prolaskom vremena može doći do *de facto* odlučivanja o tom pitanju. Ta obveza, koja je presudna pri ocjenjivanju toga je li predmet ispitan u razumnom roku u skladu s člankom 6. stavkom 1. Konvencije također predstavlja jednu od postupovnih pretpostavki sadržanih u članku 8. (*Ribić protiv Hrvatske*, stavak 92.).

253. Države također moraju poduzeti mjere kako bi osigurale da se odluke o skrbništvu i roditeljska prava poštuju (*Raw i drugi protiv Francuske*; *Vorozhba protiv Rusije*, stavak 97.; *Malec protiv Poljske*, stavak 78.). Ako je potrebno, one može uključivati istragu o boravištu djeteta čije mjesto boravka skriva drugi roditelj (*Hromadka i Hromadkova protiv Rusije*, stavak 168.). Sud je također utvrdio da domaći sudovi, kada su se oslonili na niz automatskih i stereotipnih mjera za osiguranje ostvarivanja prava na kontakt oca u odnosu na njegovo dijete, nisu poduzeli odgovarajuće mjere za uspostavljanje smislenog odnosa između podnositelja zahtjeva i njegovog djeteta ni za omogućavanje potpunog ostvarenja njegovih prava na kontakt (*Giorgioni protiv Italije*, stavci 75. - 77.; *Macready protiv Češke Republike*, stavak 66.; *Bondavalli protiv Italije*, stavci 81. - 84.). Isto tako, utvrđena je povreda u slučaju kada nikakvi novi neovisni psihijatrijski dokazi o podnositelju zahtjeva nisu bili izvedeni u razdoblju od približno deset godina (*Cincimo protiv Italije*, stavci 73. - 75.). Još jedna povreda utvrđena je u predmetu u kojem, u razdoblju od sedam godina, podnositelj zahtjeva nije mogao ostvariti svoja prava na kontakt pod uvjetima koje su postavili sudovi zbog protivljenja djetetove majke i nedostatka odgovarajućih mjera domaćih sudova (*Strumia protiv Italije*, stavci 122. - 125.). Stoga je uloga domaćih sudova utvrditi koji se koraci mogu poduzeti kako bi se prevladale postojeće prepreke i omogućio kontakt između djeteta i

roditelja s kojim dijete ne živi; primjerice, Sud je utvrdio povredu zbog činjenice da domaći sudovi nisu razmotrili nikakva sredstva kojima bi podnositelju zahtjeva pomogli u prevladavanju prepreka koje proizlaze iz njegovog invaliditeta (gluhoca uz komunikaciju znakovnim jezikom, dok je njegov sin također bio gluh, ali je mogao usmeno komunicirati) (*Kacper Nowakowski protiv Poljske*, stavak 95.).

254. U pogledu mjera koje su podnositelje zahtjeva spriječile da napuste zatvorena područja i otežale im ostvarivanje prava na održavanje kontakta s članovima obitelji koji žive izvan enklave, Sud je utvrdio povredu članka 8. (*Nada protiv Švicarske* [VV], stavci 165. i 198.; *Agraw protiv Švicarske*, stavak 51.; *Mengesha Kimfe protiv Švicarske*, stavci 69. - 72.).

e. Međunarodna otmica djece

255. U pitanjima međunarodne otmice djece, obveze koje članak 8. nameće državama ugovornicama moraju se tumačiti uzimajući u obzir, posebice, Hašku konvenciju o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece od 25. listopada 1980. (*Iglesias Gil i A.U.I. protiv Španjolske*, stavak 51.; *Ignaccolo-Zenide protiv Rumunjske*, stavak 95.) i Konvenciju o pravima djeteta od 20. studenog 1989. (*Maire protiv Portugala*, stavak 72.).

256. U tom je području presudno pitanje je li pravična ravnoteža između suprotstavljenih interesa u pitanju – interesa djeteta, oba roditelja i javnog reda – uspostavljena, unutar granica slobode procjene koju države imaju u tim pitanjima (*Maumousseau i Washington protiv Francuske*, stavak 62.; *Rouiller protiv Švicarske*), imajući, međutim, na umu činjenicu da se prvenstveno mora voditi računa o najboljim interesima djeteta (*Gnahoré protiv Francuske*, stavak 59.; *X protiv Latvije* [VV], stavak 95.). U potonjem je predmetu Sud utvrdio da postoji široki konsenzus – uključujući i u međunarodnom pravu – u prilog tome da u svim odlukama koje se odnose na djecu njihov najbolji interes mora biti od najveće važnosti (stavak 96.). Interesi roditelja, osobito za redovit kontakt s njihovim djetetom, ipak su i dalje čimbenik pri uspostavljanju ravnoteže između različitih interesa u pitanju (*ibid.*, stavak 95.; *Kutzner protiv Njemačke*, stavak 58.). Primjerice, roditeljima se na odgovarajući način mora omogućiti da sudjeluju u procesu donošenja odluka (*López Guió protiv Slovačke*).

257. Kako bi se postiglo usklađeno tumačenje Europske konvencije i Haške konvencije, sud države kojoj je zahtjev poslan, a koji mora o tom pitanju donijeti dostatno obrazloženu odluku, mora prije svega istinski uzeti u obzir čimbenike koji mogu predstavljati iznimku od neposrednog povratka djeteta na temelju članka 12., 13. i 20. Haške konvencije, a zatim se ti čimbenici moraju procijeniti u svjetlu članka 8. Europske konvencije. Proizlazi da članak 8. Konvencije nameće domaćim vlastima postupovnu obvezu da sudovi, pri ocjenjivanju zahtjeva za povratak djeteta, moraju razmotriti dokazive navode o „ozbiljnoj opasnosti“ za dijete u slučaju povratka i donijeti rješenje navodeći konkretno obrazloženje. U pogledu točne prirode „ozbiljne opasnosti“, iznimka predviđena člankom 13. stavkom b) Haške konvencije odnosi se samo na situacije koje nadilaze ono što dijete može razumno podnijeti (*X protiv Latvije* [VV], stavci 106. - 107.).

258. Sud smatra da značajno prekoračenje neobveznog roka od šest tjedana iz članka 11. Haške konvencije, u nedostatku bilo kakvih okolnosti koje bi domaće sudove oslobodile dužnosti da strogo poštuju taj rok, nije u skladu s pozitivnom obvezom da hitno djeluju u postupcima za povratak djece (*G.S. protiv Gruzije*, stavak 63.; *G.N. protiv Poljske*, stavak 68.; *K.J. protiv Poljske*, stavak 72.; *Carlson protiv Švicarske*, stavak 76.; *Karrer protiv Rumunjske*, stavak 54.; *R.S. protiv Poljske*, stavak 70.; *Blaga protiv Rumunjske*, stavak 83.; *Monory protiv Rumunjske i Mađarske*, stavak 82.).

259. Izvršenje presuda o otmici djeteta također mora biti prikladno i učinkovito u svjetlu njihove hitnosti (*V.P. protiv Rusije*, stavak 154.).

f. Posvojenje

260. Zakonito i pravilno posvojenje može rezultirati obiteljskim životom čak i u nedostatku zajedničkog života ili bilo kakvih stvarnih veza između posvojenog djeteta i posvojitelja (*Pini i drugi protiv Rumunjske*, stavci 143. - 148.; *Topčić-Rosenberg protiv Hrvatske*, stavak 38.).

261. Međutim, odredbe članka 8. zasebno ne jamče ni pravo na osnivanje obitelji ni pravo na posvojenje (*Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV], stavak 141.; *E.B. protiv Francuske* [VV]). Isto tako, država članica ne mora priznati sve oblike skrbništva kao posvojenje, kao što je „kafala“ (*Harroudj protiv Francuske*, stavak 51.; *Chbihi Loudoudi i drugi protiv Belgije*). Vlasti uživaju široku slobodu procjene u području posvojenja (*Wagner i J.M.W.L. protiv Luksemburga*, stavak 128.).

262. Sud je naveo da se obveze koje nameće članak 8. u području posvojenja i učinci posvojenja na odnos između posvojitelja i onih koji se posvajaju moraju tumačiti u svjetlu Haške konvencije od 29. svibnja 1993. o zaštiti djece i suradnji u vezi s međudržavnim posvojenjem, Konvencije Ujedinjenih naroda od 20. studenoga 1989. o pravima djeteta i Europske konvencije o posvojenju djece (*Pini i drugi protiv Rumunjske*, stavci 139. - 140.).

263. Sud je također utvrdio da, iako pravo na posvojenje nije kao takvo uključeno u prava zajamčena Konvencijom, odnosi između posvojitelja i posvojenog djeteta u pravilu su iste prirode kao i obiteljski odnosi zaštićeni člankom 8. Konvencije (*Kurochkin protiv Ukrajine*; *Ageyevy protiv Rusije*; *X. protiv Francuske*, odluka Komisije). Ne postoji obveza na temelju članka 8. da se pravo na posvojenje od strane drugog roditelja proširi tako da obuhvaća i nevjenčane parove (*X i drugi protiv Austrije* [VV], stavak 136.; *Gas i Dubois protiv Francuske*, stavci 66. - 69.; *Emonet i drugi protiv Švicarske*, stavci 79. - 88.). Države nemaju obvezu ravnopravno tretirati raznospolne bračne parove i nevjenčane istospolne parove u pogledu uvjeta pristupa posvojenju (*Gas i Dubois protiv Francuske*, stavak 68.). Međutim, nakon što države omoguće posvojenje nevjenčanim parovima, ono mora biti dostupno i raznospolnim i istospolnim parovima, pod uvjetom da su u bitno sličnoj situaciji (*X i drugi protiv Austrije* [VV], stavci 112. i 130.). U pogledu posvojenja djeteta od strane jednog ili više homoseksualnih roditelja, Sud je primijetio podijeljeno mišljenje i unutar i između pojedinih država te je zaključio da su nacionalne vlasti mogle legitimno i razumno smatrati da je pravo na posvojenje na koje se pozivao podnositelj zahtjeva bilo ograničeno interesima djece dostupne za posvojenje (*Fretté protiv Francuske*, stavak 42.).

264. Načela koja se odnose na posvojenje primjenjuju se čak i kad stranke nastoje izvršiti odluku o posvojenju donesenu u drugoj državi, koja je zabranjena prema zakonu njihove matične zemlje (*Negrepontis- Giannisis protiv Grčke*).

265. Praznina u turskom građanskom pravu u vezi s posvajanjem od strane samohranih roditelja predstavljala je povredu članka 8.; u trenutku kada je podnositeljica zahtjeva podnijela svoj zahtjev, nije postojao nikakav regulatorni okvir za priznavanje upisa imena samohranog posvojitelja umjesto imena biološkog roditelja (*Gözüm protiv Turske*, stavak 53.).

266. U slučajevima kada je poništenje posvojenja djece podnositelja zahtjeva u potpunosti lišilo podnositelje zahtjeva njihova obiteljskog života s djecom, a bilo je nepovratno i nije bilo u skladu s ciljem njihova ponovnog spajanja, takva se mjera mogla primijeniti samo u iznimnim okolnostima i mogla se opravdati samo zahtjevom koji se odnosi na najbolje interese djece (*Ageyevy protiv Rusije*, stavak 144.; *Johansen protiv Norveške*; *Scozzari i Giunta protiv Italije* [VV], stavak 148.; *Zaieł protiv Rumunjske*, stavak 50.).

267. Predmet *Paradiso i Campanelli protiv Italije* [VV] odnosio se ne razdvajanje i davanje na posvojenje djeteta začetog u inozemstvu putem zamjenskog majčinstva i dovedenog natrag u Italiju u suprotnosti s talijanskim zakonima o posvajanju (stavak 215.). Činjenice predmeta odnosile su se na etički osjetljiva pitanja – posvojenje, stavljanje djeteta pod skrbništvo, medicinski potpomognutu oplodnju i zamjensko majčinstvo – u odnosu na koja su države članice uživale široku slobodu procjene (stavak 194.). Sud je utvrdio da u tom konkretnom predmetu nije postojao obiteljski život te ga je razmatrao u okviru pojma „privatnog života“.

g. Udomiteljske obitelji

268. Sud može priznati postojanje *de facto* obiteljskog života između udomitelja i djeteta smještenog kod njih, uzimajući u obzir vrijeme koje su proveli zajedno, kvalitetu odnosa i ulogu koju odrasli imaju u odnosu na dijete (predmet *Moretti i Benedetti protiv Italije*, stavci 48. - 52., u kojem je Sud utvrdio povredu pozitivne obveze države jer zahtjev podnositelja zahtjeva za posebnim rješenjem o posvojenju u odnosu na udomljeno dijete koje je pet mjeseci bilo smješteno u njihovoj obitelji odmah nakon rođenja nije bio pažljivo ispitan prije nego što je dijete proglašeno dostupnim za posvojenje i prije nego što je odabran drugi par; vidi također predmet *Jolie i drugi protiv Belgije*, odluka Komisije, u pogledu ispitivanja odnosa između udomitelja i djece o kojoj skrbi).

269. Sud je također presudio (u kontekstu odlučivanja o tome postoji li pravo na uvid u spise koji se odnose na dogovore o udomljavanju) da su osobe u situaciji u kojoj je bio podnositelj zahtjeva (nekad udomljeno dijete) imale vitalan interes, zaštićen Konvencijom, za primanje informacija potrebnih za poznavanje i razumijevanje njihovog djetinjstva i ranog razvoja (*Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 49.).

h. Roditeljska skrb i državna skrb

270. Obiteljski život ne završava kada se dijete stavi pod državno skrbništvo (*Johansen protiv Norveške*, stavak 52.; *Eriksson protiv Švedske*, stavak 58.) ili nakon razvoda roditelja (*Mustafa i Armağan Akin protiv Turske*, stavak 19.). Dobro je utvrđeno da odvajanje djece od skrbi njihovih roditelja kako bi se stavila pod skrbništvo države predstavlja miješanje u poštovanje obiteljskog života koje zahtijeva opravdanje na temelju stavka 2. članka 8., (*Kutzner protiv Njemačke*, stavci 58. - 60.).

271. Sud je utvrdio da vlasti uživaju široku slobodu procjene kada ocjenjuju nužnost stavljanja djeteta pod skrbništvo (*B.B. i F.B. protiv Njemačke*, stavak 47.; *Johansen protiv Norveške*, stavak 64.). Štoviše, potrebno je uzeti u obzir činjenicu da nacionalne vlasti imaju prednost izravnog kontakta sa svim dotičnim osobama (*Olsson protiv Švedske (br. 2)*, stavak 90.), i to često u samoj fazi kada se mjere o skrbništvu predviđaju ili neposredno nakon njihove provedbe. Međutim, potreban je stroži nadzor u pogledu bilo kakvih daljnjih ograničenja, kao što su ograničenja koja ta tijela nameću u odnosu na roditeljska prava pristupa (*Elsholz protiv Njemačke* [VV], stavak 64.; *A.D. i O.D. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 83.).

272. U dva predmeta koji su se odnosili na sustavnu primjenu tjelesnog kažnjavanja u odgoju djece, glavni cilj bio je utvrditi je li proces donošenja odluka, u cjelini, osigurao roditeljima potrebnu zaštitu njihovih interesa i jesu li odabrane mjere bile razmjerne (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavak 79.; *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 92.). Stoga oduzimanje roditeljske skrbi, koje bi se trebalo primjenjivati samo kao krajnja mjera, mora biti ograničeno na aspekte koji su nužni kako bi se spriječio bilo koji stvarni neposredni rizik od ponižavajućeg postupanja i mora se primjenjivati samo u odnosu na djecu izloženu takvom riziku (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavak 84.; *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 97.). Štoviše, domaći sudovi moraju pružiti detaljno obrazloženje o tome zašto nije bilo nikakve druge mogućnosti za zaštitu djece koja bi predstavljala manju povredu prava obitelji (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavak 85.; *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 98.). Postupovne obveze sadržane u članku 8. uključuju i osiguravanje da roditelji mogu izložiti sve svoje tvrdnje (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavak 80.; *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 93.). Te obveze također zahtijevaju da se zaključci domaćih sudova temelje na dostatnoj činjeničnoj osnovi i da se ne čine proizvoljnima ili nerazumnima (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavak 81.). Primjerice, u predmetu *Wetjen i drugi protiv Njemačke*, domaće su se vlasti oslanjale na izjave samih roditelja i djece kada su utvrdile da su djeca bila, ili su mogla biti, udarana batinom.

273. Pogrešne presude ili procjene stručnjaka same po sebi ne čine mjere skrbi o djeci protivnima zahtjevima članka 8. (*B.B. i F.B. protiv Njemačke*, stavak 48.). Vlasti,

i zdravstvena tijela i socijalne službe, imaju obvezu zaštititi djecu i ne mogu se smatrati odgovornima kad god se retrospektivno dokaže da je istinska i razumna zabrinutost za sigurnost djece u odnosu na članove njihove obitelji bila pogrešna (*R.K. i A.K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 36.; *A.D. i O.D. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 84.). Proizlazi da se domaće odluke mogu ispitivati samo u svjetlu situacije kakva je bila pred domaćim vlastima u vrijeme kada su te odluke donesene (*B.B. i F.B. protiv Njemačke*, stavak 48.).

274. Dakle, u slučaju kada su domaće vlasti obaviještene o barem *prima facie* vjerodostojnim navodima o teškom tjelesnom zlostavljanju, privremeno oduzimanje roditeljske skrbi bilo je dovoljno opravdano (*B.B. i F.B. protiv Njemačke*, stavak 49.). Međutim, odluka o trajnom oduzimanju roditeljske skrbi nije bila dostatno obrazložena u glavnom postupku te je stoga došlo do povrede članka 8. (*Ibid.*, stavci 51. - 52.). U predmetu *Wetjen i drugi protiv Njemačke*, Sud je utvrdio da je rizik od sustavnog i redovitog udaranja batinom predstavljao relevantan razlog za oduzimanje dijela roditeljske skrbi i stavljanje djece pod skrbništvo (stavak 78.) (vidi također predmet *Tlapak i drugi protiv Njemačke*, stavak 91.). Sud je ocjenjivao jesu li domaći sudovi uspostavili pravičnu ravnotežu između interesa roditelja i najboljih interesa djece (*Wetjen i drugi protiv Njemačke*, stavci 79. - 85.).

275. U slučaju kada se oduzimanje roditeljske skrbi temelji na razlici koja, u biti, proizlazi iz vjerskih razloga, Sud je utvrdio da je došlo do povrede članka 8. u vezi s člankom 14. (*Hoffmann protiv Austrije*, stavak 36., u pogledu oduzimanja roditeljskih prava od podnositeljice zahtjeva nakon što se razvela od oca njihovo dvoje djece jer je bila Jehovin svjedok). Nadalje, u slučaju kada je zdravo novorođenče stavljeno pod skrbništvo jer je majka odlučila napustiti bolnicu ranije nego što su liječnici preporučili, ta je odluka bila nerazmjerna i predstavljala je povredu članka 8. (*Hanzelkovi protiv Češke Republike*, stavak 79.).

276. Činjenica da bi dijete moglo biti smješteno u povoljnije okruženje za njegov odgoj ne može sama po sebi opravdati obveznu mjeru odvajanja od skrbi bioloških roditelja; moraju postojati i druge okolnosti koje upućuju na „nužnost“ takvog miješanja u pravo roditelja na temelju članka 8. da uživaju u obiteljskom životu sa svojim djetetom (*K. i T. protiv Finske* [VV], stavak 173.). Također, financijska situacija majke, bez obzira na promijenjene okolnosti, ne može opravdati odvajanje djeteta od skrbi njegove majke (*R.M.S. protiv Španjolske*, stavak 92.). Isto tako, utvrđena je povreda u slučaju kada su domaće vlasti temeljile svoju odluku samo na financijskim i socijalnim poteškoćama podnositelja zahtjeva, a da mu nisu pružile odgovarajuću socijalnu pomoć (*Akinnibosun protiv Italije*, stavci 83. - 84.). U predmetu *Soares De Melo protiv Portugala*, Sud je utvrdio povredu članka 8. kada su djeca žene koja je živjela u neprikladnim uvjetima bila stavljena pod skrbništvo s ciljem posvajanja, što je rezultiralo prekidom obiteljskih veza (stavci 118. - 123.).

277. Odluka o skrbi treba se smatrati privremenom mjerom koju je potrebno ukinuti čim okolnosti to dopuste, a sve mjere privremenog skrbništva trebaju biti u skladu s krajnjim ciljem ponovnog spajanja bioloških roditelja i djeteta (posebice, predmet *Olsson protiv Švedske (br. 1)*, stavak 81.). Pozitivna obveza poduzimanja mjera kako bi se omogućilo spajanje obitelji čim je to razumno izvedivo sve se intenzivnije nameće nadležnim tijelima od početka razdoblja skrbništva, pri čemu se uvijek mora uspostaviti ravnoteža između te obveze i obveze razmatranja najboljih interesa djeteta (*K. i T. protiv Finske* [VV], stavak 178.). Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada domaće vlasti, proglašivši djecu podnositeljice zahtjeva dostupnom za posvajanje, nisu poduzele sve potrebne napore kako bi očuvale odnos između roditelja i djece (*S.H. protiv Italije*, stavak 58.).

278. Članak 8. zahtijeva da se odluke sudova usmjerene, u načelu, na omogućavanje posjeta između roditelja i njihove djece kako bi ponovno uspostavili odnose s ciljem ponovnog spajanja obitelji moraju provoditi na učinkovit i dosljedan način. Nema nikakve logične svrhe u odluci da se posjeti mogu ostvarivati ako se odluka provodi na takav način da je dijete *de facto* nepovratno odvojeno od svojeg biološkog roditelja. Prema tome, vlasti nisu uspjele uspostaviti pravičnu ravnotežu između interesa podnositeljice zahtjeva i njezine djece na temelju članka 8. zbog nedostatka vremenskog roka u odluci o skrbi i negativnog postupanja i stavova osoba u centru za skrb, što je dovelo do nepovratnog odvajanja djece prve podnositeljice zahtjeva od njihove majke (*Scozzari i Giunta protiv Italije* [VV], stavci 181. i 215.).

279. Odluka o hitnoj skrbi na temelju koje je dijete podnositeljice zahtjeva stavljeno pod državno skrbništvo i propust vlasti da poduzmu dovoljne korake s ciljem mogućeg ponovnog spajanja obitelji podnositeljica zahtjeva bez obzira na bilo kakav dokaz poboljšanja situacije podnositeljica zahtjeva također su predstavljali povredu prava na obiteljski život, no naknadne obične odluke o skrbi i ograničenja pristupa nisu doveli do povrede (*K. i T. protiv Finske* [VV], stavci 170., 174., 179. i 194.).

4. Drugi obiteljski odnosi

a. Između braće i sestara, djedova i baka

280. Obiteljski život može postojati i između braće i sestara (*Moustaquim protiv Belgije*, stavak 36.; *Mustafa i Armağan Akin protiv Turske*, stavak 19.) te ujaka/ujni, stričeva/strina, tetaka/tetki i nećaka/nećakinja (*Boyle protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 41. - 47.). Međutim, tradicionalni pristup podrazumijeva da bliski odnosi koji ne predstavljaju obiteljski život općenito spadaju u privatni život (*Znamenskaya protiv Rusije*, stavak 27. i u njemu citirane reference).

281. Sud je priznao da odnos između odraslih osoba i njihovih roditelja i braće i sestara predstavlja obiteljski život zaštićen na temelju članka 8. čak i ako odrasla osoba ne živi s roditeljima ili braćom i sestrama (*Boughanemi protiv Francuske*, stavak 35.) i stvorila je zasebno kućanstvo i obitelj (*Moustaquim protiv Belgije*, stavci 35. i 45. - 46.; *El Boujaïdi protiv Francuske*, stavak 33.).

282. Sud je naveo da obiteljski život podrazumijeva barem veze između bliskih srodnika, primjerice, one između djeda i bake i unuka, s obzirom na to da ti srodnici mogu imati važnu ulogu u obiteljskom životu (*Marckx protiv Belgije*, stavak 45.; *Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, odluka Komisije). Pravo na poštovanje obiteljskog života bake i djede u odnosu na njihove unuke prvenstveno podrazumijeva pravo na održavanje normalnog odnosa bake i djeda s unucima međusobnim kontaktima (*Kruškić protiv Hrvatske* (odl.), stavak 111.; *Mitovi protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije*, stavak 58.). Međutim, Sud smatra da se kontakti između bake i djeda i njihovih unuka obično odvijaju uz suglasnost osobe koja ima roditeljsku skrb što znači da o pristupu bake ili djeda njegovu ili njezinu unuku obično odlučuju roditelji djeteta (*Kruškić protiv Hrvatske* (odl.), stavak 112.).

283. Načelo uživanja roditelja i djeteta u međusobnom društvu primjenjuje se i u predmetima koji uključuju odnose između djeteta i njegovog djeda i bake (*L. protiv Finske*, stavak 101.). Posebice se smatralo da postoje obiteljske veze između ujaka/stričeva/tetaka i ujni/strina/tetki i nećaka i nećakinja u slučajevima kada su biološki roditelji odsutni (*Butt protiv Norveške*, stavci 4. i 76.; *Jucius i Juciuvienė protiv Litve*, stavak 27.). Međutim, u normalnim okolnostima odnos između bake i djeda i njihovih unuka drugačije je prirode i stupnja u odnosu na odnos između roditelja i djeteta te stoga po svojoj prirodi općenito zahtijeva manji stupanj zaštite (*Kruškić protiv Hrvatske* (odl.), stavak 110.; *Mitovi protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije*, stavak 58.).

284. U novijoj sudskoj praksi Sud je naveo da obiteljske veze između odraslih osoba i njihovih roditelja ili braće i sestara uživaju manju zaštitu osim ako postoje dokazi o dodatnim elementima ovisnosti koji nadilaze uobičajene emocionalne veze (*Benhebba protiv Francuske*, stavak 36.; *Mokrani protiv Francuske*, stavak 33.; *Onur protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 45.; *Slivenko protiv Latvije* [VV], stavak 97.; *A.H. Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 32.).

b. Prava zatvorenika na kontakt

285. Sastavni je dio prava zatvorenika na poštovanje obiteljskog života da mu zatvorske vlasti pomognu u održavanju kontakta s njegovom užom obitelji (*Messina protiv Italije (br. 2)*, stavak 61.; *Kurkowski protiv Poljske*, stavak 95.; *Vintman protiv Ukrajine*, stavak 78.). Sud veliku važnost pridaje

preporukama Europskog odbora za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), koji je napomenuo da dugoročni zatvorski sustavi „trebaju nastojati naknaditi desocializirajuće učinke zatvora na pozitivan i proaktivan način“ (*Khoroshenko protiv Rusije* [VV], stavak 144.). Ograničenja kao što su ograničen broj posjeta obitelji, nadzor nad tim posjetima i podvrgavanje pritvorenika posebnom zatvorskom sustavu ili posebnim dogovorima o posjetu predstavljaju miješanje u njegova prava na temelju članka 8. (*Piechowicz protiv Poljske*, stavak 212.; *Van der Ven protiv Nizozemske*, stavak 69.; *Khoroshenko protiv Rusije* [VV], stavci 106. i 146.; *Mozar protiv Republike Moldavije i Rusije* [VV], stavci 193. - 195.; *Vidish protiv Rusije*, stavak 40.). Isto tako, odbijanje premještanja podnositelja zahtjeva u zatvor bliži domu njegovih roditelja predstavljalo je povredu članka 8. (*Rodzevillo protiv Ukrajine*, stavci 85. - 87.; *Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, stavci 831. - 851.). U predmetu *Polyakova i drugi protiv Rusije*, Sud je utvrdio povredu članka 8. jer u mjerodavnom domaćem pravu nisu bile osigurane dovoljne zaštitne mjere protiv zloupotrebe u pitanjima geografske raspodjele zatvorenika (stavak 116.).

286. U kontekstu premještanja unutar države, iako domaće vlasti imaju široke diskrecijske ovlasti u pitanjima izvršenja kazni, te diskrecijske ovlasti nisu apsolutne, osobito u pogledu raspodjele zatvorske populacije (*Rodzevillo protiv Ukrajine*, br. 38771/05, stavak 83., 14. siječnja 2016.). Sud je odlučivao i o međudržavnim zahtjevima za premještanje zatvorenika. U predmetu *Serce protiv Rumunjske*, stavak 56., podnositelj zahtjeva, turski državljanin koji je izdržavao kaznu zatvora u trajanju od 18 godina u Rumunjskoj, prigovorio je zbog odbijanja rumunjskih vlasti da ga premjesti u Tursku, drugu državu članicu Vijeća Europe, da ondje izdržava preostali dio kazne, u blizini svoje supruge i djece. Unatoč tome što je utvrdio da su nehipijenski uvjeti u kojima je bio pritvoren u Rumunjskoj, nedostatak aktivnosti ili rada i prenapučenost zatvora kojoj je bio podvrgnut predstavljali povredu njegovih prava iz članka 3., Sud je potvrdio da članak 8. Konvencije nije primjenjiv na njegov zahtjev za međudržavni premještanje zatvorenika. U predmetu *Palfreeman protiv Bugarske* (odl.), u pogledu odbijanja vlasti da premjesti zatvorenika u zemlju koja nije članica Vijeća Europe, Sud je istaknuo da Konvencija ne daje zatvorenicima pravo odabira mjesta pritvora (stavak 36.) te je ispitao pitanje primjenjivosti članka 8. u svjetlu odredbi mjerodavnog bilateralnog ugovora o premještanju osuđenih zatvorenika (stavci 33. - 36.).

287. Odbijanje davanja dopuštenja zatvoreniku da prisustvuje pogrebima svojih roditelja predstavljalo je miješanje u poštovanje privatnog i obiteljskog života (*Płoski protiv Poljske*, stavak 39.). Međutim, Sud je smatrao da je odluka o ograničavanju prava posjeta u odnosu na zatvorenika nužna i razmjerna s obzirom na nužnost određenog zatvorskog sustava koji je bio na snazi u to vrijeme (*Enea protiv Italije* [VV], stavci 131. - 135.).

5. Imigracija i protjerivanje

288. Sud je potvrdio da država, s obzirom na dobro utvrđeno međunarodno pravo i svoje ugovorne obveze, ima pravo kontrolirati ulazak stranaca na svoj teritorij i njihov boravak ondje (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 67.; *Boujlifa protiv Francuske*, stavak 42.). Štoviše, Konvencija ne jamči stranom državljaninu pravo na ulazak ili boravak u određenoj zemlji. Prema tome, domaće vlasti nemaju obvezu dopustiti strancu da se nastani u njihovoj zemlji (*Jeunesse protiv Nizozemske* [VV], stavak 103.). Posljedica prava jedne države da kontrolira imigracijsku politiku je dužnost stranaca, kao što je podnositeljica zahtjeva, da se podvrgnu imigracijskim kontrolama i postupcima i napuste teritorij države ugovornice kada je tako naloženo ako im je zakonito odbijen ulazak ili boravak (*Ibid.*, stavak 100.). Međutim, Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada vlasti nisu osigurale pravo podnositelja zahtjeva na poštovanje njegova privatnog života jer nisu uspostavile učinkovit i dostupan postupak koji bi omogućio ispitivanje zahtjeva podnositelja zahtjeva za azil u razumnom vremenu, čime bi se koliko je moguće smanjila neizvjesnost njegove situacije (*B.A.C. protiv Grčke*, stavak 46.).

a. Djeca u prihvatnim centrima

289. Iako uživanje roditelja i djeteta u međusobnom društvu predstavlja temeljni element obiteljskog života (*Olsson protiv Švedske* (br. 1), stavak 59.), iz toga se ne može zaključiti da sama činjenica da je obiteljska zajednica očuvana nužno jamči poštovanje prava na obiteljski život, posebice u slučajevima kada je obitelj pritvorena (*Popov protiv Francuske*, stavak 134.; *Bistieva i drugi protiv Poljske*, stavak 73.). Mjera zatvaranja mora biti razmjerna cilju kojem vlasti teže; kada je riječ o obiteljima, pri ocjenjivanju razmjernosti vlasti moraju uzeti u obzir najbolje interese djeteta (*Popov protiv Francuske*, stavak 140.). U slučaju kada je država sustavno pritvarala maloljetne useljenike s pratnjom, a nije bilo nikakvih naznaka da će obitelj pobjeći, mjera pritvora u trajanju od petnaest dana u zatvorenom centru bila je nerazmjerna cilju kojem se težilo i predstavljala je povredu članka 8. (*Ibid.*, stavci 147. - 148.). Sud je također utvrdio povredu članka 8. u slučajevima kada je obitelj bila zadržana u upravnom pritvoru osamnaest odnosno devet dana dok vlasti nisu poduzele sve potrebne mjere za izvršenje odluke o protjerivanju, a nije postojao rizik od bijega (*A.B. i drugi protiv Francuske*, stavci 155. - 156.; *R.K. i drugi protiv Francuske*, stavci 114. i 117.). Međutim, u dva druga predmeta, pritvor obitelji u trajanju od osam odnosno deset dana nije se smatrao nerazmjernim (*A.M. i drugi protiv Francuske*, stavak 97.; *R.C. i V.C. protiv Francuske*, stavak 83.).

290. U predmetu *Bistieva i drugi protiv Poljske*, zahtjev je podnijela obitelj koja je, dvadeset dana nakon premještanja iz Njemačke, bila zadržana u zatvorenom centru pet mjeseci. U Njemačku su bili pobjegli ubrzo nakon što su poljske vlasti odbacile njihov prvi zahtjev za azil (stavak 79.). Sud je presudio da, čak i u svjetlu rizika od bijega obitelji, vlasti nisu pružile dostatno obrazloženje kojim bi opravdale njihovo pritvaranje tijekom mnogo duljeg razdoblja (stavak 88.). Štoviše, pritvaranje maloljetnika od vlasti zahtijeva veću brzinu i revnost (stavak 87.).

291. Interes država za sprječavanje pokušaja zaobilaženja imigracijskih pravila ne smije strane maloljetnike, posebice one bez pratnje, lišiti zaštite koju im jamči njihov status (*Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga protiv Belgije*, stavak 81.). U slučaju kada je rizik da druga podnositeljica zahtjeva pokuša izbjeći nadzor belgijskih vlasti bio minimalan, njezino pritvaranje u zatvoreni centar za odrasle bilo je nepotrebno (stavak 83.).

b. Spajanje obitelji

292. Kada je riječ o imigraciji, ne može se smatrati da članak 8. zasebno državi nameće opću obvezu da poštuje izbor bračnog para glede zemlje njihovog bračnog prebivališta ili da odobri ponovno spajanje obitelji na svom teritoriju (*Jeunesse protiv Nizozemske* [VV], stavak 107.; *Biao protiv Danske* [VV], stavak 117.). Ipak, u predmetu koji se odnosi na obiteljski život kao i na imigraciju, opseg obveza države da primi na svoj teritorij rodbinu osoba koje ondje borave razlikovat će se prema posebnim okolnostima uključenih osoba i prema općem interesu (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 67. - 68.; *Gül protiv Švicarske*, stavak 38.; *Ahmut protiv Nizozemske*, stavak 63.; *Sen protiv Nizozemske*; *Osman protiv Danske*, stavak 54.; *Berisha protiv Švicarske*, stavak 60.).

293. Čimbenici koje je potrebno uzeti u obzir u tom kontekstu su mjera u kojoj je obiteljski život učinkovito narušen, opseg veza u državi ugovornici, pitanje postoje li nesavladive prepreke za život obitelji u zemlji porijekla nekog od njih te postoje li čimbenici imigracijske kontrole (primjerice, povijest kršenja imigracijskih zakona) ili razlozi javnog reda koji pretežu u korist isključenja (*Rodrigues da Silva i Hoogkamer protiv Nizozemske*, stavak 38.; *Ajayi i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Solomon protiv Nizozemske* (odl.)).

294. Još jedno važno pitanje jest je li obiteljski život nastao u vrijeme kada su uključene osobe bile svjesne da je imigracijski status jedne od njih takav da bi postojanost tog obiteljskog života u državi domaćinu od samog početka bila neizvjesna (*Sarumi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Shebashov protiv Latvije* (odl.)).

Kada je to slučaj, vjerojatno će samo u iznimnim okolnostima udaljenje člana obitelji koji nije državljanin biti nespojivo s člankom 8. (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 68.; *Mitchell protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Ajayi i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Rodrigues da Silva i Hoogkamer protiv Nizozemske*; *Biao protiv Danske* [VV], stavak 138.). Postupak spajanja obitelji mora također biti primjereno transparentan i proveden bez nepotrebnih odlaganja (*Tanda-Muzinga protiv Francuske*, stavak 82.).

c. Odluke o deportaciji i protjerivanju

295. Pravo države da kontrolira ulazak stranaca na svoj teritorij i njihovo boravište ondje primjenjivo je neovisno o tome je li stranac ušao u zemlju domaćina kao odrasla osoba ili u vrlo mladoj dobi ili je možda čak ondje rođen (*Üner protiv Nizozemske* [VV], stavak 54.). Iako je nekoliko država ugovornica donijelo zakone ili usvojilo politike na temelju kojih dugoročni useljenici koji su rođeni u tim državama ili koji su onamo stigli u ranom djetinjstvu ne mogu biti protjerani na temelju njihovih kaznenih evidencija, takvo apsolutno pravo na zabranu protjerivanja ne može proizaći iz članka 8. (*Ibid.*, stavak 55.). Međutim, trebaju postojati vrlo ozbiljni razlozi za protjerivanje trajno nastanjenog useljenika koji je zakonito proveo veći dio svojeg djetinjstva i mladosti u zemlji domaćinu (*Maslov protiv Austrije*, stavak 75.). Uzimajući u obzir obiteljski život podnositelja zahtjeva i činjenicu da je počinio samo jedan ozbiljan zločin 1999. godine, Sud je naveo da su protjerivanje podnositelja zahtjeva u Albaniju i trajna zabrana povratka u Grčku predstavljali povredu članka 8. Konvencije (*Kolonja protiv Grčke*, stavci 57. - 58.).

296. Prilikom ocjenjivanja takvih predmeta, Sud također ispituje najbolje interese i dobrobit djece, a posebice ozbiljnost poteškoća s kojima će se bilo koje dijete podnositelja zahtjeva vjerojatno suočiti u zemlji u koju će podnositelj zahtjeva biti protjeran; te čvrstoću društvenih, kulturnih i obiteljskih veza sa zemljom domaćinom i zemljom odredišta (*Üner protiv Nizozemske* [VV], stavak 58.; *Udeh protiv Švicarske*, stavak 52.). Sud je potvrdio da se najbolji interesi maloljetne djece trebaju uzeti u obzir pri uspostavljanju ravnoteže u pogledu protjerivanja roditelja, uključujući i poteškoće povratka u zemlju porijekla roditelja (*Jeunesse protiv Nizozemske* [VV], stavci 117. - 118.).

297. U predmetima vezanim uz imigraciju, ne postoji obiteljski život između roditelja i odrasle djece osim ako mogu dokazati postojanje dodatnih elemenata ovisnosti osim uobičajenih emocionalnih veza (*Kwaky-Nti i Dufie protiv Nizozemske* (odl.); *Slivenko protiv Latvije* [VV], stavak 97.; *A.S. protiv Švicarske*, stavak 49.). Međutim, takve se veze mogu razmatrati u okviru aspekta „privatnog života“ (*Slivenko protiv Latvije* [VV]). Sud je u nizu predmeta koji su se odnosili na mlade odrasle ljude koji još nisu osnovali svoju obitelj potvrdio da njihov odnos s roditeljima i drugim bliskim članovima obitelji predstavlja „obiteljski život“ (*Maslov protiv Austrije*, stavak 62.).

298. U slučajevima kada se protjerivanje osporava na temelju navodnog miješanja u privatni i obiteljski život, kako bi pravno sredstvo bilo učinkovito, ne mora nužno imati automatski suspenzivan učinak (*De Souza Ribeiro protiv Francuske* [VV], stavak 83.). Ipak, u pitanjima imigracije, kada postoji dokaziva tvrdnja da bi protjerivanje moglo povrijediti pravo stranca na poštovanje njegovog privatnog i obiteljskog života, članak 13. u vezi s člankom 8. Konvencije zahtijeva da države dotičnom pojedincu pruže učinkovitu mogućnost žalbe protiv deportacije ili rješenja o odbijanju dozvole boravka te mogućnost razmatranja relevantnih pitanja uz prikladne postupovne zaštitne mjere i temeljitost od strane prikladnog domaćeg foruma koji jamči nezavisnost i nepristranost (*M. i drugi protiv Bugarske*, stavci 122. - 132.; *Al-Nashif protiv Bugarske*, stavak 133.).

299. Sud je utvrdio povredu prava podnositelja zahtjeva na poštovanje njegovog privatnog i obiteljskog života kada je, zbog zabrane bijega i zbog oduzimanja međunarodnih putnih isprava, podnositelj zahtjeva bio spriječen u odlasku u Njemačku, gdje je živio nekoliko godina i gdje je i dalje živjela njegova obitelj (*Kotiy protiv Ukrajine*, stavak 76.).

300. Predložena deportacija osobe koja je bolovala od teške bolesti u njezinu zemlju porijekla uz sumnju u dostupnost odgovarajućeg liječenja u toj zemlji predstavljala bi povredu članka 8. (*Paposhvili protiv Belgije* [VV], stavci 221. - 226.).

d. Dozvole za boravak

301. Ni članak 8. ni bilo koja druga odredba Konvencije ne može se tumačiti na način da jamči, kao takvo, pravo na dodjelu određene vrste dozvole za boravak, pod uvjetom da rješenje koje su ponudile vlasti omogućuje pojedincima da bez prepreka ostvare svoje pravo na poštovanje privatnog i/ili obiteljskog života (*B.A.C. protiv Grčke*, stavak 35.). Posebice, ako dozvola za boravak omogućuje nositelju da boravi na teritoriju zemlje domaćina i da tamo slobodno ostvaruje pravo na poštovanje svojega privatnog i obiteljskog života, izdavanje takve dozvole u načelu je dovoljna mjera za ispunjavanje uvjeta iz članka 8. U takvim slučajevima, Sud nije ovlašten donositi odluku o tome treba li pojedincu odobriti jedan pravni status, a ne drugi, pri čemu je taj izbor samo na domaćim vlastima (*Hoti protiv Hrvatske*, stavak 121.).

6. Materijalni interesi

302. „Obiteljski život“ ne uključuje samo društvene, moralne i kulturne odnose; on također sadrži interese materijalne prirode, kao što je to vidljivo, između ostalog, iz obveze u pogledu uzdržavanja i položaja koji u domaćim pravnim sustavima većine država ugovornica zauzima institut nužnog dijela imovine (na francuskom: „*réserve héréditaire*“). Sud je stoga prihvatio da su nasljedna prava između djece i roditelja te između unuka i djedova i baki toliko usko povezana s obiteljskim životom da ulaze u domašaj članka 8. (*Marckx protiv Belgije*, stavak 52.; *Pla i Puncernau protiv Andore*, stavak 26.). Međutim, članak 8. ne zahtijeva da dijete ima pravo biti priznato nasljednikom pokojnika u svrhu nasljeđivanja (*Haas protiv Nizozemske*, stavak 43.).

303. Sud je presudio da dodjela obiteljskih naknada omogućuje državama da „dokažu svoje poštovanje obiteljskog života“ u smislu članka 8.; te naknade stoga ulaze u opseg te odredbe (*Fawsie protiv Grčke*, stavak 28.).

304. Međutim, Sud je utvrdio da se pojam obiteljskog života ne primjenjuje na zahtjev za naknadu štete protiv treće osobe nakon smrti zaručnice podnositelja zahtjeva (*Hofmann protiv Njemačke* (odl.)).

IV. Dom⁶

A. Opća pitanja

1. Opseg pojma „doma“

305. Pojam „doma“ samostalan je pojam koji ne ovisi o klasifikaciji prema domaćem pravu (*Chiragov i drugi protiv Armenije* [VV], stavak 206.). Prema tome, odgovor na pitanje predstavlja li stambeni objekt „dom“ zaštićen člankom 8. stavkom 1. ovisi o činjeničnim okolnostima, odnosno o postojanju dostatne i neprekinute veze s određenim mjestom (*Winterstein i drugi protiv Francuske*, stavak 141. i u njemu citirane reference; *Prokopovich protiv Rusije*, stavak 36.; *McKay-Kopecka protiv Poljske* (odl.); za pitanje prisilnog raseljavanja, vidi predmete *Chiragov*

6. Vidi također poglavlje o Pitanjima zaštite okoliša.

i drugi protiv Armenije [VV], stavci 206. - 207., i *Sargsyan protiv Azerbajdžana* [VV], stavak 260.). Nadalje, riječ „dom“ odnosno „home“ u engleskoj verziji članka 8. pojam je koji se ne treba strogo tumačiti jer istovjetan francuski pojam „domicile“ ima šire značenje (*Niemietz protiv Njemačke*, stavak 30.).

306. Pojam „doma“ nije ograničen na nekretnine koje podnositelj zahtjeva posjeduje ili unajmljuje. Može se odnositi na dugoročno stanovanje, na godišnjoj razini tijekom dužih razdoblja, u kući koja pripada srodniku (*Menteş i drugi protiv Turske*, stavak 73.). Pojam „doma“ nije ograničen samo na zakonito uspostavljene domove (*Buckley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 54.), a na njega može polagati pravo i osoba koja živi u stanu čiji najam ne glasi na njezino ime (*Prokopovich protiv Rusije*, stavak 36.). Može se odnositi na kuću u vlasništvu gradskog vijeća čak i ako je, na temelju domaćeg prava, prestalo pravo na stanovanje u toj kući (*McCann protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 46.), ili na stanovanje u razdoblju od nekoliko godina (*Brežec protiv Hrvatske*, stavak 36.).

307. Pojam „doma“ nije ograničen na tradicionalne stambene objekte. On stoga obuhvaća, između ostalog, i stambene prikolice i druge pokretne nastambe (*Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavci 71. - 74.). Uključuje kolibe ili bungalove na zemljištu, bez obzira na pitanje zakonitosti stanovanja prema domaćem pravu (*Winterstein i drugi protiv Francuske*, stavak 141.; *Yordanova i drugi protiv Bugarske*, stavak 103.). Članak 8. može se odnositi i na sekundarne nekretnine ili vikendice (*Demades protiv Turske*, stavci 32. - 34.; *Fägerskiöld protiv Švedske* (odl.)).

308. Taj pojam obuhvaća i ured ili poslovni prostor osobe koja obavlja profesionalnu djelatnost (*Buck protiv Njemačke*, stavak 31; *Niemietz protiv Njemačke*, stavci 29. - 31.), poslovne prostore novina (*Saint-Paul Luxembourg S.A. protiv Luksemburga*, stavak 37.), ured javnog bilježnika (*Popović protiv Bugarske*, stavak 103.), ili kabinet sveučilišnog profesora (*Steeg protiv Njemačke* (odl.)). Također se odnosi na registrirano sjedište i na poslovnice ili druge poslovne prostore nekog društva (*Société Colas Est i drugi protiv Francuske*, stavak 41.; *Kent Pharmaceuticals Limited i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)).

309. Nadalje, Sud ne isključuje mogućnost da se centri za treniranje i objekti za sportske događaje i natjecanja te njihovi aneksi, kao što je hotelska soba u slučaju gostovanja na sportskom događaju, mogu smatrati istovjetnima „domu“ u smislu članka 8. (*Nacionalni savez sportskih udruga i saveza (FNASS) i drugi protiv Francuske*, stavak 158.).

310. Iako je Sud priznao postojanje „doma“ u korist udruženja koje je prigovorilo mjerama nadzora (*Udruženje za europsku integraciju i ljudska prava i Ekimdzhiyev protiv Bugarske*), udruženje ne može samo po sebi tvrditi da je žrtva povrede prava na poštovanje vlastitog doma zbog zagađenja (*Asselbourg i drugi protiv Luksemburga* (odl.)).

311. Sud je utvrdio određena ograničenja zaštite na temelju članka 8. Ona se ne primjenjuje na imovinu namijenjenu izgradnji kuće ili činjenicu da je osoba ukorijenjena u određenom području (*Loizidou protiv Turske (osnovanost)*, stavak 66.); također se ne odnosi na praonicu rublja u zajedničkom vlasništvu suvlasnika stambenog bloka koja je namijenjena za povremenu upotrebu (*Chelu protiv Rumunjske*, stavak 45.); garderobu umjetnika (*Hartung protiv Francuske* (odl.)); zemljište koje vlasnici koriste u sportske svrhe ili na kojem vlasnik dopušta bavljenje sportom (primjerice lov u predmetu *Friend i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)), stavak 45.); industrijske zgrade i objekte, kao što su mlin, pekarnica ili skladište koji se koriste isključivo u profesionalne svrhe (*Khamidov protiv Rusije*, stavak 131.) ili za smještaj domaćih životinja (*Leveau i Fillon protiv Francuske* (odl.)).

312. Osim toga, kada se polaže pravo na „dom“ u odnosu na nekretninu u kojoj podnositeljica zahtjeva nikada nije ili gotovo nikada nije stanovala ili kada dugo vremena nije ondje stanovala, veze s tom imovinom mogle su toliko oslabiti da se više ne otvara pitanje na temelju članka 8. (*Andreou Papi protiv Turske*, stavak 54.). Mogućnost nasljeđivanja prava vlasništva na nekretninu ne predstavlja dovoljno konkretnu vezu da bi Sud zaključio da postoji „dom“ (*Demopoulos i drugi protiv Turske* (odl.) [VV], stavci 136. - 137.). Štoviše, članak 8. ne jamči pravo na kupnju kuće (*Strunjak i drugi protiv Hrvatske* (odl.)) niti nameće opću obvezu vlastima da prihvate odabir zajedničkog boravišta bračnog para (*Mengesha*

Kimfe protiv Švicarske, stavak 61.). U odredbama članka 8. ne priznaje se pravo na pružanje doma (*Ward protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Codona protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)).

2. Primjeri „miješanja“

313. Sljedeći slučajevi mogu se navesti kao primjeri mogućeg „miješanja“ u pravo na poštovanje doma:

- namjerno uništenje doma od strane vlasti (*Selçuk i Asker protiv Turske*, stavak 86.; *Akdivar i drugi protiv Turske* [VV], stavak 88.; *Menteş i drugi protiv Turske*, stavak 73.) ili oduzimanje (*Aboufadda protiv Francuske* (odl.));
- odbijanje dopuštenja raseljenim osobama da se vrate u svoje domove (*Cipar protiv Turske* [VV], stavak 174.) koje može predstavljati „trajnu povredu“ članka 8.;
- premještanje stanovnika sela na temelju odluke vlasti (*Noack i drugi protiv Njemačke* (odl.));
- ulazak policije u dom osobe (*Gutsanovi protiv Bugarske*, stavak 217.) i pretraga (*Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 86.);
- pretrage i oduzimanja (*Chappell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 50. - 51.; *Funke protiv Francuske*, stavak 48.), nebitna je spoznaja da se suradnja s policijom ne treba tumačiti tako da znači da nije došlo do „miješanja“ (*Saint-Paul Luxembourg S.A. protiv Luksemburga*, stavak 38.) i da je kazneno djelo koje je dovelo do pretrage počinila treća strana (*Buck protiv Njemačke*);
- zauzimanje ili oštećenje nekretnine (*Khamidov protiv Rusije*, stavak 138.) ili protjerivanje iz doma (*Orlić protiv Hrvatske*, stavak 56. i reference u njemu), uključujući nalog za iseljenje koji još nije izvršen (*Gladysheva protiv Rusije*, stavak 91.; *Ćosić protiv Hrvatske*, stavak 22.).

314. Drugi primjeri „miješanja“ su sljedeći:

- promjene uvjeta stanarskog prava (*Berger-Krall i drugi protiv Slovenije*, stavak 264.);
- gubitak doma zbog naloga za protjerivanje (*Slivenko protiv Latvije* [VV], stavak 96.);
- nemogućnost da par, prema imigracijskim pravilima, zajednički uspostavi dom i živi zajedno u obiteljskoj zajednici (*Hode i Abdi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 43.);
- odluke u vezi s lokacijskim dozvolama (*Buckley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 60.);
- odluke o obveznom otkupu (*Howard protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, odluka Komisije) i nalozi društvima da poreznim revizorima omoguće pristup prostorima i kopiranje podataka s poslužitelja (*Bernh Larsen Holding AS i drugi protiv Norveške*, stavak 106.).

315. Sud je utvrdio i druge primjere „miješanja“ u pravo na poštovanje doma, kao što su, primjerice:

- nalog za uklanjanje sa zemljišta stambenih prikolica, koliba ili bungalova koji su se ondje protuzakonito nalazili već dugi niz godina (*Winterstein i drugi protiv Francuske*, stavak 143.) kao i protuzakonitih improviziranih domova (*Yordanova i drugi protiv Bugarske*, stavak 104.);
- nemogućnost osobe da ukloni svoje ime iz evidencije o prebivalištu (*Babylonová protiv Slovačke*, stavak 52.);
- obveza pribavljanja dozvole za stanovanje u vlastitoj kući i izricanje novčane kazne zbog nezakonitog korištenja vlastite nekretnine (*Gillow protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 47.).

Sud je također utvrdio da nemogućnost raseljenih osoba, u kontekstu sukoba, da se vrate u svoje domove predstavlja „miješanje“ u ostvarivanje njihovih prava na temelju članka 8. (*Chiragov i drugi protiv Armenije* [VV], stavak 207.; *Sargsyan protiv Azerbajdžana* [VV], stavak 260.).

3. Sloboda procjene

316. Budući da u ovom području sporna pitanja mogu ovisiti o brojnim lokalnim čimbenicima i odnositi se na odluke o politici planiranja grada i okruga, države ugovornice u načelu uživaju široku slobodu procjene (*Noack i drugi protiv Njemačke* (odl.)). Ipak, Sudu može zaključiti da je došlo do očigledne pogreške u procjeni (*Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 92.). Međutim, provedba tih odluka može dovesti do povrede prava na poštovanje doma, a da se ne otvori pitanje temeljem Konvencije ako su zadovoljeni određeni uvjeti i provedene prateće mjere (*Noack i drugi protiv Njemačke* (odl.)). No kada je predmetno pravo presudno za učinkovito uživanje osobnih ili ključnih prava od strane pojedinca, sloboda procjene bit će manja (*Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 82.).

B. Stambeno zbrinjavanje

317. Članak 8. ne može se tumačiti kao da priznaje pravo na pružanje doma (*Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 99.) ili kao da dodjeljuje pravo na stanovanje na određenom mjestu (*Garib protiv Nizozemske*, [VV], stavak 141.). Pravo na poštovanje doma znači ne samo pravo na stvarno fizičko područje već i na mirno uživanje u tom području. To može uključivati mjere koje vlasti moraju poduzeti, posebice u vezi s izvršavanjem sudskih odluka (*Cvijetić protiv Hrvatske*, stavci 51. - 53.). Miješanje može biti fizičko, kao što je neovlašteni ulazak u nečiju kuću (*Cipar protiv Turske* [VV], stavak 294.), ili nefizičko, kao što su buka, mirisi itd. (*Moreno Gómez protiv Španjolske*, stavak 53.).

318. I dok članak 8. štiti pojedince od miješanja od strane javnih vlasti, on također može podrazumijevati da država donese mjere za osiguranje prava na poštovanje „doma“ (*Novoselelskiy protiv Ukrajine*, stavak 68.), čak i u sferi odnosa između pojedinaca (*Surugiu protiv Rumunjske*, stavak 59.). Sud je utvrdio da je država prekršila svoje pozitivne obveze zbog propusta vlasti da poduzmu mjere nakon što je podnositelj zahtjeva u više navrata prigovorio da ljudi dolaze u njegovo dvorište i prazne kolica gnojiva ispred njegovih vrata i prozora (*Ibid.*, stavci 67. - 68; za slučaj u kojem je utvrđeno da vlasti nisu prekršile svoje pozitivne obveze, vidi predmet *Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 129. - 130.). Smatralo se da propust nacionalnih vlasti da izvrše nalog za iseljenje iz stana, u korist vlasnice, predstavlja propust države da ispuni svoje pozitivne obveze na temelju članka 8. (*Pibernik protiv Hrvatske*, stavak 70.). Utvrđeno je da kasni povrat stana od strane javnih vlasti u stanju neprikladnom za stanovanje predstavlja povredu prava na poštovanje doma podnositelja zahtjeva (*Novoselelskiy protiv Ukrajine*, stavci 84. - 88.).

319. Sud zahtijeva od država članica da razmotre suprotstavljene interese u pitanju (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 98.) bez obzira na to ispituje li se predmet s gledišta miješanja javne vlasti koje mora biti opravdano na temelju stavka 2. članka 8. ili s gledišta pozitivnih obveza na temelju kojih država mora usvojiti pravni okvir za zaštitu prava na poštovanje doma na temelju stavka 1.

320. U pogledu opsega slobode procjene države u ovom području, posebna važnost mora se pridavati stupnju zadiranja u osobnu sferu podnositelja zahtjeva (*Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 82.; *Gladysheva protiv Rusije*, stavci 91. - 96.). Uzimajući u obzir ključnu važnost prava pojedinca zajamčenih člankom 8. na identitet, samoodređenje te fizički i moralni integritet, sloboda procjene koju države imaju u pogledu stambenih pitanja uža je u odnosu na prava zajamčena člankom 8. nego u odnosu na prava iz članka 1. Protokola br. 1 (*Ibid.*, stavak 93.).

321. Sud će posebno voditi računa o postupovnim jamstvima kad bude utvrđivao je li država prekoračila svoju slobodu procjene pri određivanju mjerodavnog pravnog okvira (*Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 92.). Presudio je, *inter alia*, da je gubitak vlastitog doma najteži oblik miješanja u pravo na poštovanje doma. Svaka osoba kojoj prijeti miješanje takvih razmjera u načelu bi trebala imati pravo na to da o razmjernosti te mjere

odluči neovisni sud u svjetlu mjerodavnih načela na temelju članka 8. Konvencije, bez obzira na činjenicu da je prema domaćem pravu prestalo njezino pravo na stanovanje (*McCann protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 50.).

1. Vlasnici nekretnina

322. Ako državno tijelo rješava pitanje kupca nekretnine u dobroj vjeri, a koju nekretninu je prethodni vlasnik stekao prijevarom, nacionalni sudovi ne mogu automatski naložiti iseljenje bez detaljnijeg ispitivanja razmjernosti mjere ili posebnih okolnosti predmeta. Od posebne je važnosti i činjenica da je kuću preuzela država, a ne druga privatna osoba čiji bi interesi za taj stan bili dovedeni u pitanje (*Gladysheva protiv Rusije*, stavci 90. - 97.).

323. Ponekad će biti nužno da država članica izvrši i proda dom neke osobe kako bi osigurala plaćanje poreza koji ta osoba duguje državi. Međutim, te se mjere moraju provesti na način koji osigurava poštovanje prava pojedinca na njegov dom. U predmetu koji se odnosio na uvjete prisilne prodaje kuće na dražbi kako bi se platio porezni dug, Sud je utvrdio povredu jer interesi vlasnika nisu bili primjereno zaštićeni (*Rousk protiv Švedske*, stavci 137. - 142.). Općenitije, u pogledu usklađivanja prava na poštovanje doma i prisilne prodaje kuće u svrhu plaćanja dugova, vidi predmet *Vrzić protiv Hrvatske*, stavak 13.

324. Obveza traženja dozvole za korištenje kuće koju osoba posjeduje, a koja se nalazi na otoku, u svrhu sprječavanja prenapučenosti otoka, sama po sebi nije protivna članku 8. Međutim, uvjet razmjernosti nije zadovoljen ako nacionalne vlasti ne pridaju dovoljnu važnost, *inter alia*, posebnim okolnostima vlasnika nekretnine (*Gillow protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 56. - 58.).

325. Sud je ispitivao pitanje neposrednog gubitka kuće nakon odluke o rušenju na temelju činjenice da je izgrađena bez dozvole u suprotnosti s mjerodavnim građevinskim propisima (*Ivanova i Cherkezov protiv Bugarske*). Sud je uglavnom ispitivao je li rušenje bilo „nužno u demokratskom društvu“. Pozvao se na presude koje je donio u prethodnim predmetima u kojima je utvrdio da postupak radi iseljenja iz kuće mora biti u skladu s interesima zaštićenim člankom 8., pri čemu je gubitak vlastitog doma najteži oblik miješanja u pravo na poštovanje doma, bez obzira na to pripada li dotična osoba nekoj ranjivoj skupini. Zaključivši da je u tom predmetu došlo do povrede članka 8., Sud se oslanjao na zaključak da je pitanje otvoreno pred nacionalnim sudovima bilo samo pitanje protuzakonitosti te se su sudovi ograničili na ispitivanje tog pitanja, a da nisu ispitali potencijalno nerazmjernan učinak izvršenja odluke o rušenju na osobnu situaciju podnositelja zahtjeva (*Ibid.*, stavci 49. - 62.).

326. Sud je također presudio da država, kada usvoji pravni okvir koji obvezuje privatnu osobu da dijeli svoj dom s osobama koje nisu članovi njezinog kućanstva, mora uvesti detaljne propise i nužne postupovne zaštitne mjere kako bi se svim zainteresiranim stranama omogućilo da zaštite svoje konvencijske interese (*Irina Smirnova protiv Ukrajine*, stavak 94.).

2. Stanari

327. Sud je u nizu sporova odlučivao o pitanjima u vezi s iseljenjem stanara (vidi reference citirane u predmetu *Ivanova i Cherkezov protiv Bugarske*, stavak 52.). Otkaz koji izdaju vlasti mora biti nužan i sukladan postupovnim jamstvima u sklopu poštenog postupka donošenja odluka pred neovisnim sudom u skladu s pretpostavkama iz članka 8. (*Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 81. - 84.; *Bjedov protiv Hrvatske*, stavci 70. - 71.). Nije dovoljno samo navesti da je mjera propisana domaćim zakonom, a da se u obzir ne uzimaju predmetne pojedinačne okolnosti (*Ćosić protiv Hrvatske*, stavak 21.). Mjera mora i težiti razmjernom cilju, a potrebno je pokazati da je gubitak doma razmjern legitinimnim ciljevima

kojima se teži, u skladu s člankom 8. stavkom 2. Stoga se moraju uzeti u obzir činjenične okolnosti stanara čije je legitimne interese potrebno zaštititi (*Orlić protiv Hrvatske*, stavak 64.; *Gladysheva protiv Ukrajine*, stavci 94. - 95.; *Kryvitska i Kryvitsky protiv Ukrajine*, stavak 50.; *Andrey Medvedev protiv Rusije*, stavak 55.).

328. Sud je stoga odlučio da bi skraćeni postupak za iseljenje stanara koji ne nudi odgovarajuća postupovna jamstva doveo do povrede Konvencije, čak i ako bi se tom mjerom legitimno nastojala osigurati pravilna primjena zakonskih propisa o stanovanju (*McCann protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 55.). Raskid ugovora o najmu bez ikakve mogućnosti da o razmjernosti mjere odlučuje neovisni sud smatrao se povredom članka 8. (*Kay i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 74.). Nadalje, kontinuirano korištenje nekretnine neke osobe protivno izvršnom nalogu za iseljenje koji je donio sud nakon što je utvrdio da je predmetno korištenje protuzakonito predstavlja povredu članka 8. (*Khamidov protiv Rusije*, stavak 145.).

329. U svojoj presudi *Larkos protiv Cipra* [VV], Sud je presudio da pružanje različite zaštite stanarima od iseljenja – ovisno o tome unajmljuju li nekretninu u državnom vlasništvu ili od privatnih stanodavaca – predstavljalo je povredu članka 14. u vezi s člankom 8. (stavci 31. - 32.). Međutim, donošenje odredbi kojima se samo stanarima nekretnina u javnom vlasništvu omogućuje kupnja stana, dok stanari stanova u privatnom vlasništvu nemaju tu mogućnost, ne predstavlja diskriminaciju (*Strunjak i drugi protiv Hrvatske* (odl.)). Štoviše, legitimno je postaviti kriterije prema kojima se mogu dodijeliti socijalni stanovi kada ponuda nije dovoljna kako bi zadovoljila potražnju, pod uvjetom da ti kriteriji nisu proizvoljni ili diskriminatorni (*Bah protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 49.; vidi, općenitije, o stanarima socijalnih stanova u predmetima *Paulić protiv Hrvatske*; *Kay i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*).

330. Sud nije utvrdio povredu članka 8. u pogledu reforme stambenog sektora nakon prijelaza iz socijalističkog režima u tržišno gospodarstvo koja je dovela do općenito slabije pravne zaštite nositelja „stanarskog prava“. Unatoč porastu stanarine i smanjenom jamstvu mogućnosti boravka u stanovima, stanari su nastavili uživati u posebnoj zaštiti većoj od one koja se obično pruža stanarima (*Berger-Krall i drugi protiv Slovenije*, stavak 273. i u njemu citirane reference; međutim, usporedi predmet *Galović protiv Hrvatske* (odl.), stavak 65.).

3. Partneri stanara / neovlašteno korištenje

331. Zaštita predviđena člankom 8. Konvencije nije ograničena na zakonito/ovlašteno korištenje zgrade u skladu s domaćim pravom (*McCann protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 46.; *Bjedov protiv Hrvatske*, stavak 58.; *Ivanova i Cherkezov protiv Bugarske*, stavak 49.). Zapravo, Sud je zaštitu na temelju članka 8. proširio na stanarku stana na kojem je samo njezin partner imao stanarsko pravo (*Prokopovich protiv Rusije*, stavak 37.; vidi također *Korelc protiv Slovenije*, stavak 82.) te osobu koja je gotovo 40 godina nezakonito živjela u svojem stanu (*Brežec protiv Hrvatske*, stavak 36.). S druge strane, kada se razmatra je li zahtjev da pojedinac napusti svoj dom razmjeran legitimnom cilju kojem se teži, od velike je važnosti činjenica je li dom uspostavljen nezakonito (*Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 102.).

332. Sud je utvrdio povredu članka 14. u vezi s člankom 8. u slučaju kada je stanaru bilo zabranjeno nasljeđivanje stanarskog prava nakon smrti njegovog istospolnog partnera (*Karner protiv Austrije*, stavci 41. - 43.; *Kozak protiv Poljske*, stavak 99.).

4. Manjine i ranjive osobe

333. Sud također uzima u obzir ranjivost stanara, pri čemu se u sudskoj praksi štite životni stilovi manjina. Posebice je naglasio ranjivost Roma i Putnika te potrebu za obraćanjem posebne pozornosti na njihove specifične potrebe i načine života (*Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 84.). Time se mogu nametnuti pozitivne obveze nacionalnim vlastima (*Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 96.; *Yordanova i drugi protiv Bugarske*, stavci 129. - 130. i 133.), iako samo unutar

određenih granica (*Codona protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)). Mjere koje utječu na smještaj romskih stambenih prikolica utječu na njihovo pravo na poštovanje njihovog „doma“ (*Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 73.). Kada nastanu problemi, Sud stavlja naglasak na postupke nacionalnih vlasti da pronađu rješenje (*Stenegry i Adam protiv Francuske* (odl.)).

334. S tim u vezi, Sud je ponovio kriterije za ocjenu usklađenosti s pretpostavkama iz članka 8. u svojoj presudi *Winterstein i drugi protiv Francuske* (stavak 148. i u njemu sadržane reference). Nije utvrdio nikakvu povredu u slučaju kada je teška situacija podnositelja zahtjeva bila propisno uzeta u obzir, kad su razlozi na koje su se pozvale nadležne vlasti za planiranje bili relevantni i dovoljni, a sredstva koja su korištena nisu bila nerazmjerna (*Buckley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 84.; *Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 114.). U pogledu mjera za udaljenje osoba iz njihove životne sredine, Sud je utvrdio povredu u predmetima *Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 95.; *Yordanova i drugi protiv Bugarske*, stavak 144.; *Winterstein i drugi protiv Francuske*, stavci 156. i 167.; *Buckland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 70.; *Bagdonavicius i drugi protiv Rusije*, stavak 107. (u pogledu prisilnih iseljenja i rušenja kuća bez ikakvih planova o preseljenju).

335. Sud je također presudio da su opći stav vlasti koji je kontinuirano stvarao osjećaje nesigurnosti kod Roma čije su kuće i imovina bili uništeni te ponovljeni propust vlasti da zaustave miješanje u njihov kućni život predstavljali tešku povredu članka 8. (*Moldovan i drugi protiv Rumunjske (br. 2)*, stavci 108. - 109.).

336. Mjera koja utječe na manjinu ne predstavlja *ipso facto* povredu članka 8. (*Noack i drugi protiv Njemačke* (odl.)). U tom predmetu Sud je razmatrao jesu li argumenti izneseni kao opravdanje za premještanje stanovnika općine, od kojih su neki pripadali nacionalnoj manjini, u drugu općinu bili relevantni te je li to miješanje bilo razmjerno cilju kojem se težilo, imajući u vidu činjenicu da je taj čin utjecao na manjinu.

337. Osobe koje nisu poslovno sposobno također su posebno ranjive. Članak 8. stoga nameće državi pozitivnu obvezu da im pruži posebnu zaštitu. Prema tome, činjenica da je osobi koja nije poslovno sposobna bio oduzet dom, a da ona nije mogla učinkovito sudjelovati u postupku niti ostvariti pravo da sudovi odluče o razmjernosti mjere, predstavljala je povredu članka 8. (*Zehentner protiv Austrije*, stavci 63. i 65.). Potrebno je uputiti na zaštitne mjere koje postoje u domaćem pravu (*A.-M.V. protiv Finske*, stavci 82. - 84. i 90.). U citiranom predmetu Sud nije utvrdio povredu članka 8. zbog odbijanja poštovanja želja odrasle osobe s intelektualnim teškoćama u pogledu obrazovanja i mjesta boravišta.

338. Sud je presudio da je činjenica da su djeca bila psihički pogođena jer su više puta svjedočila nasilju oca nad majkom u obiteljskoj kući predstavljala miješanje u njihovo pravo na poštovanje njihovog doma (*Eremia protiv Republike Moldavije*, stavak 74.). Sud je utvrdio povredu članka 8. u tom predmetu zbog propusta pravosudnog sustava da odlučno reagira na teško nasilje počinjeno u obitelji (stavci 78. - 79.).

339. Odbijanje od strane socijalnih vlasti da pruže pomoć za stanovanje osobi koja boluje od teške bolesti moglo bi u određenim okolnostima otvoriti pitanje na temelju članka 8. zbog utjecaja takvog odbijanja na privatni život predmetne osobe (*O'Rourke protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)).

340. U svojoj sudskoj praksi, Sud uzima u obzir mjerodavne materijale iz međunarodnog prava i određuje opseg slobode procjene država članica (*A.-M.V. protiv Finske*, stavci 73. - 74. i 90.).

5. Kućni posjeti, pretrage i oduzimanja

341. Kako bi osigurale fizičke dokaze o određenim kaznenim djelima, domaće vlasti mogu smatrati nužnim primijeniti mjere koje uključuju ulazak u privatni dom. Postupci policije pri ulasku u domove moraju biti razmjerni cilju kojem se teži (*McLeod protiv Ujedinjenog Kraljevstva*,

stavci 53. - 57.), kao i svaka radnja poduzeta unutar pojedinačnog doma (*Vasylchuk protiv Ukrajine*, stavak 83., u pogledu ispremetanja privatnih prostora).

342. Presuda u predmetu *Nacionalni savez sportskih udruga i saveza (FNASS) i drugi protiv Francuske* odnosila se na obvezu nametnutu profesionalnim sportašima koji spadaju u „ciljnu skupinu“ da unaprijed pružaju obavijesti o svojem mjestu boravka kako bi se mogla obavljati nenajavljena testiranja na doping. Sud je naglasio da su kućni posjeti u svrhu takvog testiranja znatno drugačiji od posjeta koji se obavljaju pod nadzorom suda, a koji su usmjereni na istrage kaznenih djela ili oduzimanje imovine. Takve pretrage, po definiciji, pogađaju samu srž poštovanja doma i ne mogu se smatrati istovjetnima posjetima domovima sportaša (stavak 186.). Sud je smatrao da bi ublažavanje ili ukidanje obveza na koje su podnositelji zahtjeva prigovorili moglo povećati opasnosti dopinga za njihovo zdravlje, a time i za zdravlje cijele sportske zajednice, što bi bilo u suprotnosti s konsenzusom na europskoj i međunarodnoj razini o potrebi za nenajavljenim testiranjem (stavak 190.).

343. Građani moraju biti zaštićeni od rizika od neopravdanih upada policije u njihove domove. Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada su pripadnici posebne interventne jedinice s fantomkama na glavama i naoružani strojnicama ušli u privatni dom u zoru kako bi podnositelju zahtjeva dostavili kaznenu prijavu i otpratili ga u policijsku postaju. Sud je istaknuo da je potrebno uspostaviti zaštitne mjere kako bi se izbjegle moguće zloupotrebe i zaštitilo ljudsko dostojanstvo u takvim okolnostima (*Kučera protiv Slovačke*, stavci 119. i 122.; vidi također *Rachwalski i Ferenc protiv Poljske*, stavak 73.). Takve zaštitne mjere mogu uključivati i obvezu da država provede učinkovitu istragu ako je to jedini pravni način razjašnjavanja navoda o nezakonitim pretragama imovine (*H.M. protiv Turske*, stavci 26. - 27. i 29.: povreda postupovnog aspekta članka 8. zbog neodgovarajuće istrage; u pogledu važnosti takve postupovne zaštite, vidi predmet *Vasylchuk protiv Ukrajine*, stavak 84.).

344. Mjere koje uključuju ulazak u privatne domove moraju biti „u skladu sa zakonom“, što podrazumijeva poštovanje pravnog postupka (*L.M. protiv Italije*, stavci 29. i 31.) i postojećih zaštitnih mjera (*Panteleyenko protiv Ukrajine*, stavci 50. - 51.; *Kilyen protiv Rumunjske*, stavak 34.), moraju težiti nekom od legitimnih ciljeva navedenih u članku 8. stavku 2. (*Smirnov protiv Rusije*, stavak 40.) i moraju biti „nužne u demokratskom društvu“ za postizanje tog cilja (*Camenzind protiv Švicarske*, stavak 47.).

345. U nastavku su navedeni primjeri mjera koje teže legitimnim ciljevima: postupanje tijela nadležnog za zaštitu tržišnog natjecanja u svrhu zaštite tržišnog natjecanja (*DELTA PEKÁRNY a.s. protiv Češke Republike*, stavak 81.); suzbijanje utaje poreza (*Keslassy protiv Francuske* (odl.), i *K.S. i M.S. protiv Njemačke*, stavak 48.); potraga za posrednim i materijalnim dokazima u kaznenim predmetima koji, primjerice, uključuju krivotvorenje, zloupotrebu povjerenja i izdavanje nepokrivenih čekova (*Van Rossem protiv Belgije*, stavak 40.), preprodaju droge (*Işildak protiv Turske*, stavak 50.), i nezakonitu trgovinu lijekovima (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH protiv Austrije*, stavak 55.); i zaštita zdravlja i „prava i sloboda drugih“ u kontekstu borbe protiv dopinga u sportu (*Nacionalni savez sportskih udruga i saveza (FNASS) i drugi protiv Francuske*, stavci 165. - 166.).

346. Sud također ocjenjuje relevantnost i prikladnost argumenata kojima se opravdavaju takve mjere, te poštovanje načela razmjernosti u konkretnim okolnostima predmeta (*Buck protiv Njemačke*, stavak 45.), kao i činjenicu pružaju li mjerodavno zakonodavstvo i praksa odgovarajuće i relevantne zaštitne mjere u svrhu sprječavanja proizvoljnog postupanja vlasti (*Gutsanovi protiv Bugarske*, stavak 220.; u pogledu primjenjivih kriterija, vidi predmet *Iliya Stefanov protiv Bugarske*, stavci 38. - 39.; *Smirnov protiv Rusije*, stavak 44.). Primjerice, suci ne mogu samo potpisati zapisnik, staviti službeni sudski pečat i upisati datum i vrijeme odluke uz riječ „odobren“ na dokument bez posebnog naloga u kojem se navodi osnova za to odobrenje (*Gutsanovi protiv Bugarske*, stavak 223.). U pogledu pretrage doma koja je provedena na temelju naloga koji je vjerojatno pribavljen u suprotnosti s domaćim i međunarodnim pravom, vidi predmet *K.S. i M.S. protiv Njemačke*, stavci 49. - 53.

347. Sud je osobito oprezan u slučajevima kada domaće pravo odobrava pretragu domova bez sudskog naloga. Prihvaća pretrage u onim slučajevima kada je nedostatak naloga nadomješten naknadnim učinkovitim sudskim nadzorom zakonitosti i nužnosti mjere (*Işildak protiv Turske*, stavak 51.; *Gutsanovi protiv Bugarske*, stavak 222.). To podrazumijeva da dotične osobe mogu pokrenuti učinkoviti *de facto* i *de jure* sudski nadzor zakonitosti mjere te osigurati odgovarajuću zadovoljštinu ako se utvrdi da je ta mjera nezakonita (*DELTA PEKÁRNY a.s. protiv Češke Republike*, stavak 87.). Pretraga doma od strane tužitelja bez nadzora od strane tijela sudbene vlasti predstavlja povredu članka 8. (*Varga protiv Rumunjske*, stavci 70. - 74.).

348. Sud smatra da moraju postojati određena ograničenja u odnosu na nalog za pretragu kako miješanje odobreno takvim nalogom ne bi bilo potencijalno neograničeno te time i nerazmjerno. Tekst naloga mora sadržavati njegovo područje primjene (kako bi se osiguralo da pretraga bude usmjerena isključivo na kaznena djela koja se istražuju) i kriterije za njegovo izvršenje (kako bi se omogućio nadzor opsega operacija). Kada je nalog široko formuliran i ne sadrži informacije o predmetnoj istrazi ili predmetima koje je potrebno oduzeti, pravična ravnoteža između prava uključenih strana nije uspostavljena zbog širokih ovlasti koje se time dodjeljuju istražiteljima (predmet *Van Rossem protiv Belgije*, stavci 44. - 50. i u njemu sadržane reference; *Bagiyeva protiv Ukrajine*, stavak 52.).

349. Policijska pretraga može se smatrati nerazmjernom u slučaju kada prethodno nisu poduzete razumne i dostupne mjere opreza (*Keegan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 33. - 36.: nedostatak odgovarajuće prethodne provjere identiteta stanovnika pretraživanih prostora) ili kada je poduzeta radnja bila pretjerana (*Vasylchuk protiv Ukrajine*, stavci 80. i 84.). Utvrđeno je da policijska racija u 6 sati ujutro, bez odgovarajućeg obrazloženja, u kući odsutne osobe koja nije bila kazneno gonjena, već je bila žrtva, nije bila „nužna“ u demokratskom društvu (predmet *Zubaľ protiv Slovačke*, stavci 41. - 45., u kojem je Sud također primijetio utjecaj na ugled dotične osobe). Sud je također utvrdio povredu članka 8. u slučaju pretraga i oduzimanja u privatnom domu u vezi s kaznenim djelom koje je, štoviše, navodno počinila druga osoba (*Buck protiv Njemačke*, stavak 52.).

350. Sud može uzeti u obzir nazočnost podnositelja zahtjeva i drugih svjedoka prilikom pretrage kuće (*Bagiyeva protiv Ukrajine*, stavak 53.) kao čimbenik koji podnositelju učinkovito omogućava kontrolu opsega pretraga koje se provode (*Maslák i Micháľková protiv Češke Republike*, stavak 79.). S druge strane, pretraga koja se provodi u nazočnosti dotične osobe, njezinog odvjetnika, dvojice svjedoka i vještaka, ali bez prethodnog odobrenja suda i učinkovitog naknadnog nadzora, nije dostatna za sprječavanje rizika od zloupotrebe ovlasti od strane istražnih agencija (*Gutsanovi protiv Bugarske*, stavak 225.).

351. Moraju se uspostaviti i odgovarajuće i dostatne zaštitne mjere u slučajevima kada se pretraga provodi u ranoj fazi kaznenog postupka kao preliminarna policijska istraga koja prethodi predraspravnoj istrazi (*Modestou protiv Grčke*, stavak 44.). Sud je utvrdio da je pretraga u toj fazi bila nerazmjerna zbog nepreciznog teksta naloga, nedostatka prethodnog sudskog nadzora, činjenice da podnositelj zahtjeva nije bio fizički prisutan tijekom pretrage i nedostatka neposrednog retrospektivnog sudskog preispitivanja (stavci 52. - 54.).

352. S druge strane, zaštitne mjere utvrđene domaćim pravom i praktični aspekti pretrage mogu dovesti do zaključka da nije došlo do povrede članka 8. (*Camenzind protiv Švicarske*, stavak 46., i *Paulić protiv Hrvatske* u pogledu pretrage ograničenog područja primjene usmjerene na oduzimanje neovlaštenog telefona; *Cronin protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.) i *Ratushna protiv Ukrajine*, stavak 82., u pogledu postojanja odgovarajućih zaštitnih mjera).

353. U pogledu posjeta domovima i oduzimanja od strane carinika, Sud je nerazmjernima smatrao opsežne ovlasti dodijeljene carinskim vlastima u kombinaciji s nedostatkom sudskog naloga (*Miaillhe protiv Francuske* (br. 1); *Funke protiv Francuske*; *Crémieux protiv Francuske*).

354. Sud razmatra zaštitu građana i institucija od prijetnji terorizma i specifične probleme vezane uz uhićenje i pritvaranje osoba osumnjičenih za kaznena djela povezana s terorizmom pri ispitivanju usklađenosti miješanja s člankom 8. stavkom 2. Konvencije (*Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 91.; *H.E. protiv Turske*, stavci 48. - 49.).

Zakonodavstvo usmjereno na sprječavanje terorizma mora pružiti odgovarajuću zaštitu od zloupotrebe i vlasti ga se moraju pridržavati (*Khamidov protiv Rusije*, stavak 143.). Za slučaj protuterorističke operacije, vidi također predmet *Menteş i drugi protiv Turske*, stavak 73.

355. U predmetu *Sher i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, vlasti su posumnjale na predstojeći teroristički napad te su pokrenule izuzetno složene istrage kako bi spriječile taj napad. Sud se složio da je nalog za pretragu bio prilično opširno sročan. Međutim, smatrao je da borba protiv terorizma i hitnost situacije mogu opravdati pretragu temeljenu na širim odredbama nego što bi to inače bilo dopušteno. U takvim se slučajevima policiji treba dopustiti određena fleksibilnost pri ocjenjivanju, na temelju stanja zatečenog tijekom pretrage, toga koji bi predmeti mogli biti povezani s terorističkim aktivnostima te pri oduzimanju tih predmeta radi daljnjeg ispitivanja (stavci 174. - 176.).

C. Poslovni prostori

356. Prava zajamčena člankom 8. Konvencije mogu uključivati pravo na poštovanje registriranog sjedišta, podružnica ili drugih poslovnih prostora nekog društva (*Société Colas Est i drugi protiv Francuske*, stavak 41.). U pogledu prostora pojedinca koji su također bili sjedište društva kojim je upravljao, vidi predmet *Chappell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 63.

357. Sloboda procjene koju države imaju pri ocjeni nužnosti miješanja veća je kada se mjera pretrage odnosi na pravne osobe, a ne na pojedince (*DELTA PEKÁRNY a.s. protiv Češke Republike*, stavak 82.; *Bernh Larsen Holding AS i drugi protiv Norveške*, stavak 159.).

358. Pretrage kuća ili posjeti i oduzimanja u poslovnim prostorima mogu biti u skladu sa zahtjevima iz članka 8. (*Keslassy protiv Francuske* (odl.); *Société Canal Plus i drugi protiv Francuske*, stavci 55. - 57.). Takve su mjere nerazmjerne legitimnim ciljevima kojima se teži i stoga su u suprotnosti s pravima zaštićenim člankom 8. u slučajevima kada nema „relevantnih i dostatnih“ razloga za njihovo opravdanje i kad nema odgovarajućih i dostatnih mjera zaštite od zloupotrebe (*Société Colas Est i drugi protiv Francuske*, stavci 48. - 49.).

359. U pogledu opsega ovlasti poreznih vlasti u vezi s računalnim poslužiteljima, primjerice, Sud je naglasak stavio na javni interes za osiguravanje učinkovitosti pri provjeri informacija koje društva podnositelji zahtjeva pružaju za potrebe procjene poreza te na važnost postojanja učinkovitih i odgovarajućih zaštitnih mjera protiv zloupotrebe od strane poreznih vlasti (*Bernh Larsen Holding AS i drugi protiv Norveške*, stavci 172. - 174., nema povrede).

360. U pogledu inspekcije prostora u kontekstu praksi suprotnih pravilima tržišnog natjecanja, Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada prethodno nije zatraženo niti dano odobrenje za inspekciju od strane suca, nije proveden učinkovit *ex post* nadzor nužnosti miješanja i nisu postojali nikakvi propisi o mogućem uništenju primjeraka zaplijenjenih tijekom inspekcije (*DELTA PEKÁRNY a.s. protiv Češke Republike*, stavak 92.).

D. Odvjetnička društva

361. Pojam „doma“ u članku 8. stavku 1. Konvencije ne obuhvaća samo dom privatne osobe, već i odvjetnički ured ili odvjetničko društvo (*Buck protiv Njemačke*, stavci 31. - 32.; *Niemietz protiv Njemačke*, stavci 30. - 33.). Pretraga prostora odvjetnika može dovesti do povrede obveze čuvanja poslovne tajne, koja predstavlja osnovu odnosa povjerenja između odvjetnika i njegovog klijenta (*André i drugi protiv Francuske*, stavak 41.). Slijedom toga, takve mjere moraju biti popraćene „posebnim postupovnim jamstvima“, a odvjetnik mora imati pristup „učinkovitom nadzoru“ kako bi ih osporio. Taj uvjet nije ispunjen u slučajevima kada pravno sredstvo ne predviđa otkazivanje osporene pretrage (*Xavier Da Silveira protiv Francuske*, stavci 37., 42. i 48.).

362. U pogledu utjecaja takvih mjera, njihovo usvajanje i provedba moraju biti određeni vrlo jasnim i preciznim pravilima (*Petri Sallinen i drugi protiv Finske*, stavak 90.; *Wolland protiv Norveške*, stavak 62.). Uloga odvjetnika u obrani ljudskih prava još je jedan razlog zašto pretrage njihovih prostora trebaju biti podložne posebno strogom nadzoru (*Heino protiv Finske*, stavak 43.; *Kolesnichenko protiv Rusije*, stavak 31.).

363. Takve se mjere mogu odnositi na kaznena djela koja se odnose izravno na odvjetnika ili, naprotiv, ona koja nemaju nikakve veze s njim. U nekim je predmetima predmetna pretraga bila namijenjena uklanjanju poteškoća s kojima su se vlasti susretale u prikupljanju inkriminirajućih dokaza (*André i drugi protiv Francuske*, stavak 47.), što je dovelo do povrede obveze čuvanja poslovne tajne (*Smirnov protiv Rusije*, stavci 46. i 49.). Važnost poslovne tajne oduvijek se naglašava u odnosu na članak 6. Konvencije (prava obrane) još od predmeta *Niemietz protiv Njemačke* (stavak 37.). Sud također upućuje na zaštitu ugleda odvjetnika (*ibid.*, stavak 37.; *Buck protiv Njemačke*, stavak 45.).

364. Konvencija ne zabranjuje nametanje određenih obveza odvjetnicima koje se mogu odnositi na njihove odnose s klijentima. To posebice vrijedi u slučaju kada se pronađu vjerodostojni dokazi o sudjelovanju odvjetnika u kaznenom djelu, ili u vezi s naporima u borbi protiv određenih nezakonitih praksi. Sud je naglasio da je ključno osigurati strogi okvir za takve mjere (*André i drugi protiv Francuske*, stavak 42.). Za primjer pretrage provedene u odvjetničkom društvu u skladu sa zahtjevima Konvencije, vidi predmete *Jacquier protiv Francuske* (odl.) i *Wolland protiv Norveške*.

365. Činjenica da je posjet domu obavljen u nazočnosti predsjednika odvjetničke komore predstavlja „posebno postupovno jamstvo“ (*Roemen i Schmit protiv Luksemburga*, stavak 69.; *André i drugi protiv Francuske*, stavci 42. - 43.), ali prisutnost tog predsjednika nije sama po sebi dostatna (*ibid.*, stavci 44. - 46.). Sud je utvrdio povredu zbog nedostatka sudskog naloga i učinkovitog *ex post* sudskog nadzora (*Heino protiv Finske*, stavak 45.).

366. Postojanje naloga za pretragu u kojem su navedeni relevantni i dostatni razlozi za izdavanje zamolnica ne mora nužno predstavljati zaštitu od svih rizika od zloupotrebe jer se mora uzeti u obzir i njegovo područje primjene te ovlasti dodijeljene inspektorima. Sud je stoga utvrdio povredu kada je područje primjene naloga za pretragu bilo preširoko i istražiteljima su dodijeljene prevelike ovlasti, a nije se u obzir uzeo status osobe kao odvjetnika te nije poduzeta nikakva mjera za pravilnu zaštitu obveze čuvanja poslovne tajne (*Kolesnichenko protiv Rusije*, stavci 32. - 35.; *Iliya Stefanov protiv Bugarske*, stavci 39. - 44.; *Smirnov protiv Rusije*, stavak 48.; *Aleksanyan protiv Rusije*, stavak 216.).

367. Sud se također usprotivio oduzimanjima i pretragama koje su, iako popraćene posebnim postupovnim jamstvima, ipak bile nerazmjerne legitimnom cilju kojem se težilo (*Roemen i Schmit protiv Luksemburga*, stavci 69. - 72.). Prilikom ocjenjivanja je li stupanj miješanja bio razmjeran i stoga „nužan u demokratskom društvu“, Sud je uzeo u obzir količinu dokumenata koje su vlasti morale ispitati, vrijeme koje je trebalo da to učine i razinu neugodnosti koju je podnositelj zahtjeva morao trpjeti (*Wolland protiv Norveške*, stavak 80.).

368. Valja napomenuti da na temelju članka 8. pretraga može otvoriti pitanja u pogledu poštovanja „doma“, „dopisivanja“ i „privatnog života“ (*Golovan protiv Ukrajine*, stavak 51.; *Wolland protiv Norveške*, stavak 52.).

E. Domovi novinara

369. Pretrage prostora tiska s ciljem pribavljanja informacija o novinarskim izvorima mogu otvoriti pitanje na temelju članka 8. (i stoga ne podliježu isključivo ocjenjivanju na temelju članka 10. Konvencije). Pretrage prostora odvjetnika mogu biti usmjerene na otkrivanje novinarskih izvora (*Roemen i Schmit protiv Luksemburga*, stavci 64. - 72.).

370. Sud je nerazmjernima smatrao niz pretraga provedenih u poslovnim i privatnim prostorima novinara iako je priznao da su osiguravale određena postupovna jamstva. Zapravo, novinari nisu bili optuženi ni za kakva kaznena djela, a nalozi za pretragu bili su opširno sročeni te nisu sadržavali nikakve informacije o predmetnoj istrazi, prostorima koje treba pregledati ni predmetima koje treba oduzeti.

Slijedom toga, tim nalogima istražiteljima su dodijeljene prevelike ovlasti te su stoga mogli kopirati i oduzeti velike količine podataka. Štoviše, novinari nisu bili obaviješteni o razlozima za pretrage (*Ernst i drugi protiv Belgije*, stavci 115. - 116.).

371. Sud je ocjenjivao pretragu sjedišta društva koje je izdavalo novine čiji je cilj bio potvrditi identitet autora članka objavljenog u tisku. Presudio je da činjenica da su novinari i zaposlenici društva surađivali s policijom nije potraga i povezano oduzimanje učinila ništa manje nametljivima. Nadležna tijela trebaju se suzdržati kod provedbe takvih mjera, imajući u vidu praktične zahtjeve predmeta (*Saint-Paul Luxembourg S.A. protiv Luksemburga*, stavci 38. i 44.).

F. Okruženje doma

1. Opći pristup

372. Konvencija ne osigurava izriekom pravo na zdravo, mirno okruženje (*Kyrtatos protiv Grčke*, § 52), ali u slučaju kada na pojedinca izravno i ozbiljno utječe buka ili drugo onečišćenje, može se otvoriti pitanje na temelju članka 8. (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 96.; *Moreno Gómez protiv Španjolske*, stavak 53.). Članak 8. može biti primjenjiv bez obzira na to je li onečišćenje izravno prouzrokovala država ili je država odgovorna zbog nedostatka odgovarajućih propisa kojima se reguliraju djelatnosti predmetnog privatnog sektora.

373. Međutim, kako bi se otvorilo pitanje na temelju članka 8., onečišćenje okoliša mora imati izravne i neposredne posljedice za pravo na poštovanje doma (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 96.). Primjerice, upućivanje na rizike od onečišćenja od buduće industrijske aktivnosti nije samo po sebi dovoljno za pružanje statusa žrtve podnositelju zahtjeva (*Asselbourg i drugi protiv Luksemburga* (odl.)).

374. Posljedice onečišćenja okoliša moraju dosegnuti određeni prag težine, a da pritom ne dolazi nužno do ozbiljnog ugrožavanja zdravlja osobe (*López Ostra protiv Španjolske*, stavak 51.). Ocjena tog praga ovisi o okolnostima predmeta, kao što su intenzitet i trajanje uznemiravanja (*Udovičić protiv Hrvatske*, stavak 139.), te njegovi fizički ili psihički učinci (*Fadeyeva protiv Rusije*, stavak 69.).

375. Slijedom toga, članak 8. ne obuhvaća ni „opće pogoršanje okoliša“ (*Martínez Martínez i Pino Manzano protiv Španjolske*, stavak 42.) ni slučaj štete koja je zanemariva u odnosu na ekološke opasnosti svojstvene životu u svakom modernom gradu (*Hardy i Maile protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 188.).

376. Potreban prag težine nije dosegnut u slučajevima kada pulsirajuća buka vjetroelektrane (*Fägerskiöld protiv Švedske* (odl.)) ili buka iz stomatološke ordinacije (*Galev i drugi protiv Bugarske* (odl.)) nisu dostatne kako bi uzrokovale ozbiljnu štetu stanovnicima i spriječile ih da uživaju u svojim domovima (vidi također, u pogledu postrojenja za preradu mesa, predmet *Koceniak protiv Poljske* (odl.)). S druge strane, razina buke od ispaljivanja vatrometa u blizini domova na selu može dosegnuti potreban prag težine (*Zammit Maempel protiv Malte*, stavak 38.).

377. Puka činjenica da je aktivnost koja uzrokuje navodno uznemiravanje nezakonita sama po sebi nije dostatna da ga uvede u područje primjene članka 8. Sud mora odlučiti je li uznemiravanje dosegnulo potrebni prag težine (*Furlepa protiv Poljske* (odl.)). Predmet *Dzemyuk protiv Ukrajine* odnosio se na groblje u blizini kuće podnositelja zahtjeva i sustava vodoopskrbe. Visoka razina bakterija u vodi za piće iz bunara podnositelja zahtjeva, zajedno s očitim kršenjem propisa o zaštiti zdravlja i okoliša, potvrdila je prisutnost ekoloških rizika, posebice rizika od ozbiljnog onečišćenja vode, čime je dosegnuta dovoljna razina težine za aktiviranje primjene članka 8. Nezakonitost smještaja groblja priznata je u raznim domaćim sudskim odlukama,

ali nadležne lokalne vlasti nisu poštovale pravomoćnu sudsku odluku kojom je naloženo zatvaranje groblja. Sud je presudio da miješanje u pravo podnositelja zahtjeva na poštovanje njegova privatnog i obiteljskog života nije bilo „u skladu sa zakonom“ (stavci 77. - 84. i 87. - 92.).

378. Sud dopušta određenu fleksibilnost u smislu dokazivanja štetnog učinka onečišćenja na pravo na poštovanje doma (*Fadeyeva protiv Rusije*, stavak 79.). Činjenica da podnositelj zahtjeva nije mogao dostaviti službeni dokument od domaćih vlasti kojim se potvrđuje opasnost ne znači nužno da je njegov zahtjev nedopušten (*Tătar protiv Rumunjske*, stavak 96.).

379. Kada se bavi navodima o onečišćenju okoliša koje utječe na pravo na „dom“, Sud primjenjuje pristup u dvije faze. Prije svega, razmatra osnovanost odluka domaćih vlasti, a kao drugo, proučava postupak donošenja odluka (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 99.). Povreda može uključivati proizvoljno miješanje od strane javnih vlasti ili neispunjavanje njihovih pozitivnih obveza. Sud ponavlja da se u oba konteksta treba uzeti u obzir pravična ravnoteža koju je potrebno uspostaviti između suprotstavljenih interesa pojedinca i zajednice kao cjeline (*Moreno Gómez protiv Španjolske*, stavak 55.).

380. Učinkovito uživanje prava na poštovanje vlastitog doma zahtijeva da država usvoji sve razumne i odgovarajuće mjere potrebne za zaštitu pojedinaca od teških oštećenja okoliša u kojem žive (*Tătar protiv Rumunjske*, stavak 88.). To podrazumijeva uspostavljanje zakonodavnog i upravnog okvira za sprječavanje takvog oštećenja. Država ima veliku slobodu procjene u tom području jer Sud ne priznaje nikakav poseban status ljudskih prava na zaštitu okoliša (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavci 100. i 122.).

381. Država mora uspostaviti pravičnu ravnotežu između suprotstavljenih interesa u pitanju (*Fadeyeva protiv Rusije*, stavak 93.; *Hardy i Maile protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 218.). U području onečišćenja bukom, Sud je prihvatio argument koji se odnosi na gospodarske interese za rad velikih međunarodnih zračnih luka blizu stambenih područja (*Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 42.), uključujući i noćne letove (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 126.). Međutim, Sud je utvrdio da takva pravična ravnoteža nije uspostavljena u slučaju kada vlasti nisu ponudile učinkovito rješenje koje bi uključivalo preseljenje stanovništva s opasnog područja u blizini velike čeličane niti su poduzele mjere za smanjenje industrijskog onečišćenja na prihvatljivu razinu (*Fadeyeva protiv Rusije*, stavak 133.).

382. Sud uzima u obzir mjere koje provode domaće vlasti. Utvrdio je povredu prava na poštovanje doma u predmetu *López Ostra protiv Španjolske*, stavci 56. - 58., u kojem su vlasti sprječavale zatvaranje postrojenja za obradu opasne otpadne vode. Neaktivnost lokalne vlasti u odnosu na neprekidno onečišćenje bukom iz noćnog kluba, kada je buka prekoračila dopuštenu razinu, rezultirala je utvrđivanjem povrede u predmetu *Moreno Gómez protiv Španjolske*, stavak 61. Sud je također utvrdio povredu prava na poštovanje doma zbog dugotrajne nemogućnosti talijanskih vlasti da osiguraju pravilno funkcioniranje službe za skupljanje, obradu i odlaganje otpada u predmetu *Di Sarno i drugi protiv Italije*, stavak 112.).

383. Proces donošenja odluka nužno mora uključivati odgovarajuće istrage i studije kako bi se procijenili štetni utjecaji osporenih aktivnosti na okoliš (*Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], stavak 128.). Međutim, Sud je u navedenom predmetu istaknuo da to ne znači da vlasti mogu donositi odluke samo ako su dostupni opsežni i mjerljivi podaci u vezi sa svakim pojedinačnim aspektom pitanja o kojem trebaju odlučiti. U istragama se mora uspostaviti pravična ravnoteža između suprotstavljenih interesa u pitanju (*ibid.*).

384. Sud je naglasio važnost javnog pristupa nalazima provedenih istraga i studija te informacijama koje omogućuju procjenu opasnosti kojoj je javnost izložena (*Giacomelli protiv Italije*, stavak 83.). Sud je stoga kritizirao činjenicu da osobe koje su živjele blizu postrojenja za ekstrakciju u kojem se koristi natrijev cijanid nisu smjele sudjelovati u

procesu donošenja odluka. Za razliku od predmeta *Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV] (stavak 120.), lokalni stanovnici nisu imali pristup zaključcima studije koja je predstavljala osnovu za izdavanje odobrenja za rad postrojenja, a nisu im pružene nikakve druge službene informacije o tom pitanju. Prekršene su domaće odredbe o javnim raspravama (*Tătar protiv Rumunjske*, stavci 115. - 124.). Međutim, u drugom je predmetu Sud napomenuo da je javnost imala pristup potrebnim informacijama za utvrđivanje i procjenu opasnosti povezanih s radom dvaju terminala za ukapljeni prirodni plin (*Hardy i Maile protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 247. - 250.).

385. Sve osobe također bi trebale moći podnijeti žalbu sudu ako smatraju da njihovi interesi nisu dovoljno uzeti u obzir u procesu donošenja odluka (*Tătar protiv Rumunjske*, stavak 88.). To podrazumijeva da dotične vlasti moraju izvršavati pravomoćne i obvezujuće odluke. Sud je utvrdio povredu članka 8. u slučaju kada lokalne vlasti nisu izvršile pravomoćnu sudsku odluku o zatvaranju groblja čija je blizina podnositeljevom domu uzrokovala bakteriološko zagađenje sustava vodoopskrbe (*Dzemyuk protiv Ukrajine*, stavak 92.).

386. Odabir načina rješavanja pitanja zaštite okoliša prepušta se procjeni država koje nisu obvezne provoditi nikakve posebne mjere koje zatraže pojedinci (primjerice, u pogledu zaštite zdravlja od emisija čestica iz motornih vozila: *Greenpeace e.V. i drugi protiv Njemačke* (odl.)). U takvom složenom području članak 8. ne zahtijeva da nacionalne vlasti osiguraju da svaki pojedinac uživa u smještaju koji zadovoljava određene standarde zaštite okoliša (*Grimkovskaya protiv Ukrajine*, stavak 65.).

2. Buka, problemi sa susjedima i druge vrste uznemiravanja

387. Kada uznemiravanje nadilazi uobičajene poteškoće života sa susjedima (*Apanasewicz protiv Poljske*, stavak 98.), ono može utjecati na mirno uživanje doma, bez obzira na to uzrokuju li ga privatne osobe, poslovne aktivnosti ili javne agencije (*Martínez Martínez protiv Španjolske*, stavci 42. i 51.). Ako se dosegne potreban prag težine, domaće vlasti, nakon što su propisno obaviještene o uznemiravanju, imaju obvezu poduzeti učinkovite mjere kako bi osigurale poštovanje prava na mirno uživanje doma (*Mileva i drugi protiv Bugarske*, stavak 97., povreda zbog propusta sprječavanja nezakonitog rada računalnog kluba koji je bio izvor uznemiravanja u stambenom bloku). Sud je također utvrdio povredu članka 8. na temelju uznemiravanja tijekom noći koje je uzrokovala diskoteka (predmet *Martínez Martínez protiv Španjolske*, stavci 47. - 54. i u njemu sadržane reference) ili bar (*Udovičić protiv Hrvatske*, stavak 159.), ili izostanka učinkovitog odgovora vlasti na pritužbe zbog ozbiljnih i opetovanih smetnji u susjedstvu (*Surugiu protiv Rumunjske*, stavci 67. - 69.). Do povrede dolazi i u slučaju kada država poduzme nedostatne mjere kako bi smanjila prekomjernu razinu buke od cestovnog prometa u domovima (*Deés protiv Mađarske*, stavci 21. - 24.). Uvođenje sustava sankcija koji zahtijeva izgradnju zida za zaštitu od buke nije dovoljno ako se sustav ne primjenjuje na pravovremen i učinkovit način (*Bor protiv Mađarske*, stavak 27.).

388. Sud ispituje praktične posljedice navodnog uznemiravanja i situacije u cjelini (*Zammit Maempel protiv Malte*, stavak 73., nema povrede). Primjerice, nije utvrdio da je otvoreno bilo koje pitanje na temelju članka 8. u slučajevima kada nisu bila obavljena odgovarajuća tehnička mjerenja (*Oluić protiv Hrvatske*, stavak 51.) ili kada podnositelji zahtjeva nisu dokazali da su pretrpjeli bilo kakvu specifičnu štetu zbog osporenog uznemiravanja (*Borysiewicz protiv Poljske*, u pogledu krojačke radionice; *Frankowski protiv Poljske* (odl.), u pogledu cestovnog prometa; *Chiş protiv Rumunjske* (odl.), u pogledu rada bara). Do povrede također nije došlo u slučajevima kada su vlasti poduzele mjere kako bi ograničile utjecaj uznemiravanja i kada je postojao odgovarajući proces donošenja odluka (*Flamenbaum i drugi protiv Francuske*, stavci 141. - 160.; vidi i podsjetnik na primjenjiva opća načela u stavcima 133. - 138.).

3. Onečišćujuće tvari i potencijalno opasne aktivnosti

389. Nastale opasnosti za okoliš moraju imati izravne posljedice za pravo na poštovanje doma te moraju dosegnuti minimalni prag težine. Jedan konkretan slučaj uključuje teško onečišćenje vode

(*Dubetska i drugi protiv Ukrajine*, stavci 110. i 113.). Nepotkrijepljene bojazni i tvrdnje nisu dostatni (*Ivan Atanasov protiv Bugarske*, stavak 78.; vidi i predmet *Furlepa protiv Poljske* (odl.) u pogledu rada trgovine dodatnih dijelova za automobile i radionice za popravak automobila; *Walkuska protiv Poljske* (odl.) u pogledu svinjogojске farме). Nadalje, podnositelji zahtjeva mogu biti djelomično odgovorni za osporenu situaciju (*Martínez Martínez i Pino Manzano protiv Španjolske*, stavci 48. - 50., nema povrede).

390. Sud je posebice utvrdio povrede članka 8. zbog nedostataka koji se mogu pripisati vlastima u slučajevima koji uključuju primjenu opasnih industrijskih postupaka (*Tătar protiv Rumunjske*) i toksična isparavanja (*Fadeyeva protiv Rusije*), kao i poplavu stambenih objekata smještenih nizvodno od vode, a koja se može pripisati nemarnosti vlasti (*Kolyadenko i drugi protiv Rusije*). U predmetu *Giacomelli protiv Italije*, Sud je utvrdio povredu zbog nedostatka prethodne procjene utjecaja na okoliš i propusta da se zaustavi rad postrojenja koja stvara toksična isparavanja blizu stambenog prostora. S druge strane, nije utvrdio povredu u slučaju kada su nadležne vlasti ispunile svoju obvezu da zaštite i informiraju stanovnike (*Hardy i Maile protiv Ujedinjenog Kraljevstva*). Ponekad vlasti moraju poduzeti razumne i odgovarajuće mjere, čak i u slučajevima kada nisu izravno odgovorne za onečišćenje uzrokovano tvornicom, ako je to potrebno radi zaštite prava pojedinaca. Primjerice, u skladu s člankom 8., domaće vlasti moraju uspostaviti pravičnu ravnotežu između gospodarskog interesa općine za održavanje poslovanja glavnog poslodavca – tvornice koja ispušta opasne kemijske tvari u atmosferu – i interesa građana za zaštitu njihovih domova (*Băcilă protiv Rumunjske*, stavci 66. - 72., utvrđena povreda).

V. Dopisivanje

A. Opća pitanja

1. Opseg pojma „dopisivanja“

391. Pravo na poštovanje „dopisivanja“ u smislu članka 8. stavka 1. ima za cilj zaštitu povjerljivosti komunikacije u nizu različitih situacija. Taj pojam očito obuhvaća privatna ili poslovna pisma (*Niemietz protiv Njemačke*, stavak 32. *in fine*), uključujući i situacije kada je pošiljatelj zatvorenik (*Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 84.; *Mehmet Nuri Özen i drugi protiv Turske*, stavak 41.), ali i pakete koje oduzmu carinici (*X protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, odluka Komisije). Također obuhvaća telefonske razgovore članova obitelji međusobno (*Margareta i Roger Andersson protiv Švedske*, stavak 72.) ili s drugim osobama (*Lüdi protiv Švicarske*, stavci 38. - 39.; *Klass i drugi protiv Njemačke*, stavci 21. i 41.; *Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 64.), telefonske pozive iz privatnih ili poslovnih prostora (*Amann protiv Švicarske* [VV], stavak 44.; *Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 44. - 46.; *Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 41.; *Kopp protiv Švicarske*, stavak 50.) i iz zatvora (*Petrov protiv Bugarske*, stavak 51.) i „presretanje“ informacija koje se odnose na takve razgovore (datum, trajanje, birane brojeve) (*P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 42.).

392. Nove tehnologije također ulaze u opseg članka 8., posebice elektroničke poruke (e-pošta) (*Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 41.; *Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], br. 61496/08, stavak 72., ECHR 2017 (izvadci)), korištenje internetom (*Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 41. - 42.), i podaci pohranjeni na računalnim poslužiteljima (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH protiv Austrije*, stavak 45.), uključujući tvrde diskove (*Petri Sallinen i drugi protiv Finske*, stavak 71.) i diskete (*Iliya Stefanov protiv Bugarske*, stavak 42.).

393. Uključeni su i stariji oblici elektroničke komunikacije, poput teleksa (*Christie protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, odluka Komisije), poruke na pozivnicima (*Taylor-Sabori protiv Ujedinjenog Kraljevstva*), i privatnog radijskog emitiranja (*X i Y protiv Belgije*, odluka Komisije), ne uključujući emitiranja na javnoj valnoj duljini koja su stoga dostupna drugima (*B.C. protiv Švicarske*, odluka Komisije).

Primjeri „miješanja“

394. Sadržaj i oblik dopisivanja nebitni su za pitanje miješanja (*A. protiv Francuske*, stavci 35. - 37.; *Frérot protiv Francuske*, stavak 54.). Primjerice, otvaranje i čitanje presavijenog lista papira na kojem je odvjetnik napisao poruku i uručio ga svojim klijentima smatra se „miješanjem“ (*Laurent protiv Francuske*, stavak 36.). Ne postoji *de minimis* načelo za određivanje toga kada dolazi do miješanja: dovoljno je otvoriti jedno pismo (*Narinen protiv Finske*, stavak 32.; *Idalov protiv Rusije* [VV], stavak 197.).

395. Svi oblici cenzure, presretanja, praćenja, oduzimanja i ostala sprječavanja ulaze u opseg članka 8. Sprječavanje osobe već u pokretanju dopisivanja predstavlja najdalekosežniji oblik „miješanja“ u ostvarivanje „prava na poštovanje dopisivanja“ (*Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 43.).

396. Drugi oblici miješanja u pravo na poštovanje dopisivanja mogu uključivati sljedeće postupke koji se mogu pripisati javnim vlastima:

- pregledavanje pošte (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 33.), izrada preslika (*Foxley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 30.) ili brisanje određenih ulomaka (*Pfeifer i Plankl protiv Austrije*, stavak 43.);
- presretanje različitim sredstvima i snimanje osobnih ili poslovnih razgovora (*Amann protiv Švicarske* [VV], stavak 45.), primjerice telefonskim prisluškivanjem (*Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 64., i, u pogledu bilježenja biranih brojeva, stavci 83. - 84.; vidi također *P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 42.), čak i kada se obavlja na liniji treće osobe (*Lambert protiv Francuske*, stavak 21.); i

- pohrana presretanih podataka koji se odnose na telefon, e-poštu i korištenje internetom (*Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 44.).

Puka činjenica da se takvi podaci mogu pribaviti legitimno, primjerice iz telefonskih računa, nije prepreka za utvrđivanje „miješanja“; činjenica da informacije nisu otkrivene trećim stranama ili korištene u stegovnim ili drugim postupcima protiv dotične osobe također je nebitna (*Ibid.*, stavak 43.).

To se može odnositi i na:

- prosljeđivanje pošte trećoj strani (*Luordo protiv Italije*, stavci 72. i 75., u pogledu stečajnog upravitelja; *Herczegfalvy protiv Austrije*, stavci 87. - 88., u pogledu skrbnika pritvorenika u psihijatrijskoj ustanovi);
- izradu preslika elektroničkih datoteka, uključujući datoteke koje pripadaju trgovačkim društvima (*Bernh Larsen Holding AS i drugi protiv Norveške*, stavak 106.);
- izradu preslika dokumenata koji sadrže bankovne podatke i njihovo naknadno pohranjivanje od strane vlasti (*M.N. i drugi protiv San Marina*, stavak 52.); i
- mjere tajnog nadzora (*Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 122. - 124.; predmet *Roman Zakharov protiv Rusije* [VV] i u njemu citirane reference; *Centrum För Rättvisa protiv Švedske* *).

397. „Ključni doprinos“ vlasti snimanju od strane privatne osobe predstavlja miješanje od strane „javne vlasti“ (*A. protiv Francuske*, stavak 36.; *Van Vondel protiv Nizozemske*, stavak 49.; *M.M. protiv Nizozemske*, stavak 39., u pogledu snimanju od strane privatne osobe uz prethodnu suglasnost javnog tužitelja).

2. Pozitivne obveze

398. Do danas je Sud utvrdio nekoliko pozitivnih obveza država u vezi s pravom na poštovanje dopisivanja, primjerice:

- pozitivnu obvezu države kada je riječ o komunikaciji neprofesionalne prirode na radnom mjestu (*Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavci 113. i 115. - 120.).
- obvezu da spriječe objavljivanje privatnih razgovora u javnoj domeni (*Craxi protiv Italije (br. 2)*, stavci 68. - 76.);
- obvezu da osiguraju zatvorenicima potrebne materijale kako bi se dopisivali sa Sudom u Strasbourgu (*Cotleț protiv Rumunjske*, stavci 60. - 65.; *Gagiu protiv Rumunjske*, stavci 91. - 92.);
- obvezu da izvrše presudu Ustavnog suda kojom se nalaže uništenje audio kasete koje sadrže snimke telefonskih razgovora između odvjetnika i njegovog klijenta (*Chadimová protiv Češke Republike*, stavak 146.); i
- obvezu da uspostave pravičnu ravnotežu između prava na poštovanje dopisivanja i prava na slobodu izražavanja (*Benediktsdóttir protiv Islanda* (odl.)).
- obvezu da osiguraju učinkovit i dostupan postupak kojim je podnositeljima zahtjeva zaposlenim u javnom sektoru omogućen pristup svim važnim informacijama koje se na njih odnose, čak i ako je spis povjerljiv (*Yonchev protiv Bugarske*, stavci 49. - 53.).

3. Opći pristup

399. Situacija na koju se prigovara može ući u opseg članka 8. stavka 1. kako sa stajališta poštovanja dopisivanja tako i sa stajališta ostalih sfera zaštićenih člankom 8. (pravo na poštovanje doma, privatnog života i obiteljskog života) (predmet *Chadimová protiv Češke Republike*, stavak 143. i u njemu citirane reference).

400. Miješanje može biti opravdano samo ako su ispunjeni uvjeti navedeni u drugom stavku članka 8. Prema tome, kako ne bi bilo protivno članku 8., miješanje mora biti „u skladu sa zakonom“, mora težiti jednom „legitimnom cilju“ ili više njih i mora biti „nužno u demokratskom društvu“ kako bi se ti ciljevi postigli.

401. Pojam „zakona“ iz članka 8. stavka 2. obuhvaća i zemlje običajnog prava i kontinentalne zemlje (*Kruslin protiv Francuske*, stavak 29.). Kada Sud smatra da miješanje nije „u skladu sa zakonom“, općenito će se suzdržati od preispitivanja toga jesu li ostali zahtjevi iz članka 8. stavka 2. ispunjeni (*Messina protiv Italije (br. 2)*, stavak 83.; *Enea protiv Italije* [VV], stavak 144.; *Meimanis protiv Latvije*, stavak 66.).

402. Sud pruža državama ugovornicama slobodu procjene na temelju članka 8. za uređivanje pitanja u ovom području, ali ta sloboda procjene i dalje je podložna preispitivanju od strane Suda usklađenosti s Konvencijom (predmet *Szuluk protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 45. i u njemu citirane reference).

403. Sud je naglasio važnost mjerodavnih međunarodnih instrumenata u ovom području, uključujući i Europska zatvorska pravila (*Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, stavci 26. - 28. i 55.).

B. Dopisivanje zatvorenika⁷

1. Opća načela

404. Određena razina kontrole nad dopisivanjem zatvorenika prihvatljiva je i nije sama po sebi nespojiva s Konvencijom, uzimajući u obzir uobičajene i razumne uvjete zatvora (*Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 98.; *Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 45.). Međutim, ta kontrola ne smije biti veća nego što to zahtijeva legitiman cilj kojem se teži u skladu s člankom 8. stavkom 2. Konvencije. Iako praćenje kontakta zatvorenika s vanjskim svijetom, uključujući i kontakt telefonom, može biti nužno, primijenjena pravila moraju omogućiti zatvoreniku primjerenu zaštitu od proizvoljnog miješanja od strane nacionalnih vlasti (*Doerga protiv Nizozemske*, stavak 53.).

405. Otvaranje (*Demirtepe protiv Francuske*, stavak 26.), praćenje (*Kornakovs protiv Latvije*, stavak 158.) i oduzimanje (*Birzniaks protiv Latvije*, stavak 124.) pisama između zatvorenika i Suda obuhvaćeno je člankom 8. Taj članak može obuhvaćati odbijanje pružanja materijala zatvoreniku potrebnih za dopisivanje sa Sudom (*Cotleț protiv Rumunjske*, stavak 65.).

406. Pri ocjenjivanju dopuštenog opsega takve kontrole, valja imati na umu činjenicu da prilika za pisanje i primanje pisama ponekad predstavlja jedinu vezu zatvorenika s vanjskim svijetom (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 45.). Opće, sustavno praćenje sveukupnog dopisivanja zatvorenika, bez ikakvih pravila o provedbi takve prakse i bez ikakvog obrazloženja vlasti, predstavljalo bi povredu Konvencije (*Petrov protiv Bugarske*, stavak 44.).

407. Primjeri „miješanja“ u smislu članka 8. stavka 1. uključuju:

- presretanje pisma od strane zatvorskih vlasti (*McCallum protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 31.) ili propust u slanju pisma (*William Faulkner protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 11.; *Mehmet Nuri Özen i drugi protiv Turske*, stavak 42.);
- ograničenje (*Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 110.) ili uništenje pošte (*Fazil Ahmet Tamer protiv Turske*, stavci 52. i 54. u odnosu na sustav za filtriranje);
- otvaranje pisma (*Narinen protiv Finske*, stavak 32.) – uključujući slučajeve kada postoje nedostaci u radu zatvorske poštanske službe (*Demirtepe protiv Francuske*, stavak 26.) ili kada se pošta

7. Vidi također poglavlje o Članku 34. (pojedinačni zahtjevi)

otvara prije nego što se odmah preda (*Faulkner protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)); i;

- odgode u isporuci pošte (*Cotleț protiv Rumunjske*, stavak 34.) ili odbijanje prosljeđivanja e-pošte poslane na adresu zatvora određenom zatvoreniku (*Helander protiv Finske* (odl.), stavak 48.).

Obuhvaćena je i razmjena između dvojice zatvorenika (*Pfeifer i Plankl protiv Austrije*, stavak 43.), kao i odbijanje uručivanja knjige zatvoreniku (*Ospina Vargas protiv Italije*, stavak 44.).

409. Do „miješanja“ može dovesti i:

- brisanje određenih ulomaka (*Fazıl Ahmet Tamer protiv Turske*, stavci 10. i 53.; *Pfeifer i Plankl protiv Austrije*, stavak 47.);
- ograničavanje broja paketa koje zatvorenik smije primiti (*Aliiev protiv Ukrajine*, stavak 180.);
- snimanje i pohranjivanje telefonskih razgovora zatvorenika (*Doerga protiv Nizozemske*, stavak 43.) ili razgovora između zatvorenika i njegovih srodnika tijekom posjeta (*Wisse protiv Francuske*, stavak 29.).

Isto vrijedi i za izricanje stegovne kazne koja podrazumijeva potpunu zabranu slanja ili primanja pošte u razdoblju od 28 dana (*McCallum protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 31.) i ograničenja u odnosu na korištenje materinjeg jezika tijekom telefonskih razgovora (*Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, stavak 36.).

410. Miješanje mora zadovoljiti pretpostavke zakonitosti navedene u članku 8. stavku 2. Odredbe zakona moraju biti dovoljno jasne kako bi se pojedincima na odgovarajući način naznačilo u kojim okolnostima i pod kojim uvjetima javne vlasti imaju pravo pribjeći takvim mjerama (*Lavents protiv Latvije*, stavak 135.). Na tuženoj je Vladi da pred Sudom navede zakonsku odredbu na kojoj su nacionalne vlasti temeljile praćenje dopisivanja zatvorenika (*Di Giovine protiv Italije*, stavak 25.).

411. Pretpostavka zakonitosti ne odnosi se samo na postojanje pravne osnove u domaćem pravu već i na kvalitetu prava koje treba biti jasno, predvidljivo u pogledu učinaka i dostupno dotičnoj osobi koja mora biti u mogućnosti predvidjeti posljedice svojih djela (*Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 88.).

412. Zakonodavstvo nije u skladu s Konvencijom ako ne regulira bilo trajanje mjera za praćenje dopisivanja zatvorenika bilo razloge kojima se te mjere mogu opravdati, ako ne ukazuje dovoljno jasno na opseg i način izvršavanja diskrecijskih ovlasti danih vlastima u relevantnoj sferi, ili ako im daje preveliku slobodu procjene (*Labita protiv Italije* [VV], stavci 176. i 180. - 184.; *Niedbała protiv Poljske*, stavci 81. - 82.; *Lavents protiv Latvije*, stavak 136.).

413. Sljedeće mjere, među ostalima, nisu „u skladu sa zakonom“:

- cenzura koja se provodi u suprotnosti s odredbama koje ju izričito zabranjuju (*Idalov protiv Rusije* [VV], § 201) ili u nedostatku odredaba koje ju odobravaju (*Demirtepe protiv Francuske*, stavak 27.), ili od strane vlasti koja prekoračuje svoje ovlasti prema mjerodavnom zakonodavstvu (*Labita protiv Italije* [VV], stavak 182.);
- cenzura na temelju neobjavljenog instrumenta koji nije dostupan javnosti (*Poltoratskiy protiv Ukrajine*, stavci 158. - 160.);
- pravila o praćenju telefonskih poziva zatvorenika koja nisu dovoljno jasna i detaljna kako bi podnositelju zahtjeva osigurala odgovarajuću zaštitu (*Doerga protiv Nizozemske*, stavak 53.).

414. Sud je također utvrdio povredu članka 8. zbog odbijanja predavanja pisma od jednog zatvorenika drugom na temelju interne upute koja nema obvezujuću snagu (*Frérot protiv Francuske*, stavak 59.).

415. Kada domaći zakon dopušta miješanje, ono mora uključivati zaštitne mjere kako bi se spriječila zloupotreba ovlasti od strane zatvorskih vlasti. Zakon koji jednostavno određuje kategoriju osoba čije se dopisivanje „može cenzurirati“ i koji određuje nadležni sud, a ne navodi trajanje mjere ili razloge kojima se mjera može opravdati, nije dostatan (*Calogero Diana protiv Italije*, stavci 32. - 33.).

416. Sud utvrđuje povredu u slučajevima kada domaće odredbe koje se odnose na praćenje dopisivanja zatvorenika pružaju nacionalnim vlastima previše slobode i daju upraviteljima zatvora ovlast da zadrže svaku prepisku koja „nije prikladna za proces rehabilitacije zatvorenika“, zbog čega se „stoga čini da je praćenje dopisivanja automatsko, da ne ovisi ni o kakvoj odluci tijela sudbene vlasti i da se ne može osporavati“ (*Petra protiv Rumunjske*, stavak 37.). Međutim, iako u zakonu kojim se dodjeljuje diskrecijska ovlast mora biti naveden opseg te ovlasti (*Domenichini protiv Italije*, stavak 32.), Sud prihvaća da je nemoguće postići apsolutnu sigurnost u oblikovanju zakona (*Calogero Diana protiv Italije*, stavak 32.).

417. Izmjene i dopune osporenog zakona ne služe ispravljanju povreda koje su se dogodile prije nego što su izmjene stupile na snagu (*Enea protiv Italije* [VV], stavak 147.; *Argenti protiv Italije*, stavak 38.).

418. Miješanje u pravo zatvorenika na poštovanje njegovog dopisivanja mora biti i nužno u demokratskom društvu (*Yefimenko protiv Rusije*, stavak 142.). Ta se „nužnost“ mora ocijeniti s obzirom na uobičajene i razumne uvjete zatvora. „Sprječavanje nereda ili zločina“ (*Kwiek protiv Poljske*, stavak 47.; *Jankauskas protiv Litve*, stavak 21.) posebice može opravdati veće miješanje u slučaju zatvorenika nego u slučaju osobe na slobodi. Stoga će, u toj mjeri, ali samo u toj mjeri, zakonito lišenje slobode u smislu članka 5. utjecati na primjenu članka 8. na osobe lišene slobode (*Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 45.). U svakom slučaju, predmetna mjera mora biti razmjerna u smislu članka 8. stavka 2. Opseg praćenja i postojanje odgovarajućih mjera zaštite od zloupotrebe temeljni su kriteriji pri tom ocjenjivanju (*Tsonyo Tsonev protiv Bugarske*, stavak 42.).

419. Također se može uzeti u obzir priroda dopisivanja koje podliježe praćenju. Određene vrste dopisivanja, primjerice dopisivanje s odvjetnikom, trebaju uživati veću razinu povjerljivosti, osobito kada sadrže pritužbe protiv zatvorskih vlasti (*Yefimenko protiv Rusije*, stavak 144.). U pogledu opsega i prirode miješanja, praćenje sveukupnog dopisivanja zatvorenika, bez ikakve razlike među različitim vrstama dopisnika, narušava ravnotežu između suprotstavljenih interesa (*Petrov protiv Bugarske*, stavak 44.). Sama bojazan da bi zatvorenik mogao izbjeći suđenje ili utjecati na svjedoke ne može sama po sebi opravdati potpunu slobodu u provođenju rutinskih provjera sveukupnog dopisivanja nekog zatvorenika (*Jankauskas protiv Litve*, stavak 22.).

420. Utvrđeno je da presretanje privatnih pisama jer sadržavaju „materijal namijenjen izazivanju prezira prema zatvorskim vlastima“ nije bilo „nužno u demokratskom društvu“ u predmetu *Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (stavci 64., 91. i 99.).

421. Nadalje, prilikom ocjenjivanja ograničenja dopisivanja i telefonske komunikacije važno je razlikovati maloljetnike na koje se primjenjuje odgojna mjera nadzora i zatvorenike. Sloboda procjene vlasti uža je u slučaju maloljetnika (*D.L. protiv Bugarske*, stavci 104. - 109.).

2. Kada miješanje u dopisivanje zatvorenika može biti nužno

422. Od presude *Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, u sudskoj se praksi priznaje da je određena razina kontrole nad dopisivanjem zatvorenika potrebna i nije sama po sebi nespojiva s Konvencijom. Sud je posebice presudio da:

- praćenje dopisivanja zatvorenika može biti legitimno radi održavanja reda u zatvorima (*Kepeneklioğlu protiv Turske*, stavak 31.; *Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 101.);

- može se opravdati određena razina kontrole – za razliku od automatskog, rutinskog miješanja – usmjerene na sprječavanje nereda ili zločina, primjerice u slučaju dopisivanja s opasnim osobama ili o nepravim pitanjima (*Jankauskas protiv Litve*, stavci 21. - 22.; *Faulkner protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.));
- u slučajevima kada je dopušten pristup telefonu, on se može – uzimajući u obzir uobičajene i razumne uvjete života u zatvoru – podvrgnuti legitimnim ograničenjima, primjerice u svjetlu potrebe za dijeljenjem takvih sadržaja s drugim zatvorenicima i u svjetlu zahtjeva za sprječavanjem nereda i zločina (*A.B. protiv Nizozemske*, stavak 93.; *Coşcodar protiv Rumunjske* (odl.), stavak 30.);
- zabrana slanja pisma koje nije napisano na službenom obrascu ne otvara nikakvo pitanje pod uvjetom da su takvi obrasci dostupni (*Faulkner protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.));
- zabrana slanja pisma stranog zatvorenika njegovim srodnicima na jeziku koji zatvorske vlasti ne razumiju ne otvara nikakvo pitanje u slučaju kada podnositelj zahtjeva nije pružio uvjerljiv razlog za odbijanje ponude besplatnog prijevoda, a dopušteno mu je slanje druga dva pisma (*Chishti protiv Portugala* (odl.));
- ograničavanje broja paketa može se opravdati zaštitom sigurnosti zatvora i izbjegavanjem logističkih problema pod uvjetom da se održi ravnoteža između interesa u pitanju (*Aliev protiv Ukrajine*, stavci 181. - 182.);
- manja stegovna kazna zadržavanja paketa poslanog zatvoreniku – zbog kršenja zahtjeva slanja pisama putem zatvorskih vlasti – nije se smatrala nerazmjernom (*Puzinas protiv Litve* (br. 2), stavak 34.; međutim, usporedi s predmetom *Buglov protiv Ukrajine*, stavak 137.);
- također nije utvrđeno da trodnevna odgoda slanja pisma koje nije hitno zbog potrebe za uputama nadređenog službenika predstavlja povredu (*Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 104.).

3. Pisana korespondencija

423. Članak 8. ne jamči zatvorenicima pravo na odabir materijala za pisanje. Zahtjev da zatvorenici koriste službene zatvorske papire za dopisivanje ne predstavlja miješanje u njihovo pravo na poštovanje njihovog dopisivanja pod uvjetom da je papir neposredno dostupan (*Cotleț protiv Rumunjske*, stavak 61.).

424. Članak 8. ne zahtijeva da države plaćaju troškove poštarine svih pisama koje šalju zatvorenici (*Boyle i Rice protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 56. - 58.). Međutim, to se pitanje treba ocjenjivati na osnovi svakog pojedinog slučaja jer bi se moglo otvoriti pitanje ako je dopisivanje zatvorenika ozbiljno otežano zbog nedostatka financijskih sredstava. Prema tome, Sud je presudio da:

- odbijanje od strane zatvorskih vlasti da pruže omotnice, poštanske marke i papir za pisma podnositelju zahtjeva koji nema financijskih sredstava za kupnju takvih materijala potrebnih za dopisivanje sa Sudom u Strasbourgu može predstavljati nepoštovanje od strane tužene države njezine pozitivne obveze da osigura učinkovito poštovanje prava na poštovanje dopisivanja (*Cotleț protiv Rumunjske*, stavci 59. i 65.);
- u slučaju zatvorenika bez ikakvih sredstava ili potpore koji je u cijelosti ovisan o zatvorskim vlastima, te vlasti moraju mu pružiti potrebne materijale, posebice poštanske marke, za njegovo dopisivanje sa Sudom (*Gagiu protiv Rumunjske*, stavci 91. - 92.).

425. Miješanje u pravo na dopisivanje za koje se utvrdi da se dogodilo *slučajno* zbog pogreške zatvorskih vlasti i nakon kojeg uslijedi izričito priznanje i dostatna naknada (primjerice, usvajanje od strane vlasti mjera koje osiguravaju da se ta pogreška neće ponoviti) ne otvara nikakvo pitanje na temelju Konvencije (*Armstrong protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Tsonyo Tsonev protiv Bugarske*, stavak 29.).

426. Dokaz o stvarnom primitku pošte od strane zatvorenika odgovornost je države; u slučaju neslaganja između podnositelja zahtjeva i tužene Vlade pred Sudom o tome je li pismo zapravo predano, Vlada ne može samo dostaviti zapisnik o ulaznoj pošti naslovljenoj na zatvorenika bez utvrđivanja da je predmetna pošiljka stvarno uručena primatelju (*Messina protiv Italije*, stavak 31.).

427. Vlasti nadležne za slanje izlaznih pisama i primanje ulazne pošte trebaju obavijestiti zatvorenike o svim problemima u poštanskoj službi (*Grace protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, izvješće Komisije, stavak 97.).

4. Telefonski razgovori

428. Članak 8. Konvencije ne daje zatvorenicima pravo na telefonske pozive, osobito kada su dostupni sadržaji za pisanu komunikaciju (*A.B. protiv Nizozemske*, stavak 92.; *Ciszewski protiv Poljske* (odl.)). Međutim, kada domaći zakon dopušta zatvorenicima razgovore telefonom, primjerice s njihovim srodnici, pod nadzorom zatvorskih vlasti, ograničenje njihove telefonske komunikacije može predstavljati „miješanje“ u ostvarivanje njihovog prava na poštovanje njihovog dopisivanja u smislu članka 8. stavka 1. Konvencije (*Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, stavak 36.). U praksi je potrebno uzeti u obzir činjenicu da zatvorenici moraju dijeliti ograničen broj telefona i da vlasti moraju spriječiti nered i zločine (*Daniliuc protiv Rumunjske* (odl.)); vidi također predmet *Davison protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), u pogledu troškova telefonskih poziva iz zatvora.

429. Utvrđeno je da zabrana korištenja zatvorske telefonske govornice tijekom određenog razdoblja kako bi zatvorenik nazvao svoju nevjenčanu partnericu s kojom je bio u vezi četiri godine i s kojom je imao dijete na temelju činjenice da nisu bili u braku predstavlja povredu članka 8. u vezi s člankom 14. (*Petrov protiv Bugarske*, stavak 54.).

430. U strogo čuvanom zatvoru, pohranjivanje brojeva koje je zatvorenik želio nazvati – što je mjera o kojoj je bio obaviješten – smatralo se nužnim iz sigurnosnih razloga i kako bi se izbjeglo počinjenje daljnjih kaznenih djela (zatvoreniku su na raspolaganju bili drugi načini održavanja kontakta sa srodnici, kao što su pisma i posjeti) (*Coşcodar protiv Rumunjske* (odl.), stavak 30.).

5. Dopisivanje između zatvorenika i njihovih odvjetnika

431. Članak 8. neselektivno se primjenjuje na dopisivanje s odvjetnikom kojega je klijent već odabrao i s potencijalnim odvjetnikom (*Schönenberger i Durmaz protiv Švicarske*, stavak 29.).

432. Dopisivanje između zatvorenika i njihovih odvjetnika „povlašteno je na temelju članka 8. Konvencije“ (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 48.; *Piechowicz protiv Poljske*, stavak 239.). Ono može predstavljati preliminarni korak u ostvarivanju prava na žalbu, primjerice u odnosu na postupanje tijekom pritvora (*Ekinci i Akalin protiv Turske*, stavak 47.) te može utjecati na pripremu obrane, odnosno, ostvarivanje nekog drugog konvencijskog prava navedenog u članku 6. (*Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 45. *in fine*).

433. Sud temeljnim smatra poštovanje načela povjerljivosti odvjetnika i klijenta (*Helander protiv Finske* (odl.), stavak 53.). Sustavno praćenje takvog dopisivanja nije sukladno tom načelu (*Petrov protiv Bugarske*, stavak 43.).

434. Međutim, Sud prihvaća da zatvorske vlasti mogu otvoriti pismo od odvjetnika zatvoreniku kada imaju opravdan razlog za sumnju da pismo uključuje nedopušten sadržaj koji uobičajena sredstva otkrivanja nisu otkrila. Pismo se, međutim, treba samo otvoriti, a ne smije se čitati (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 48.; *Erdem protiv Njemačke*, stavak 61.). Zaštita dopisivanja zatvorenika s odvjetnikom zahtijeva da države članice pružaju odgovarajuća

jamstva za sprječavanje čitanja pisma, kao što je otvaranje pisma u nazočnosti zatvorenika (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 48.).

435. Čitanje pošte zatvorenika odvjetniku i odvjetnika zatvoreniku treba se dopustiti samo u izvanrednim okolnostima kada vlasti mogu opravdano vjerovati da se „povlastica zloupotrebljava“ u smislu da sadržaj pisma ugrožava sigurnost u zatvoru ili sigurnost drugih ili je na drugi način kaznene prirode. Što se sve može smatrati „opravdanim razlogom“ ovisit će o svim okolnostima, ali podrazumijeva postojanje činjenica ili informacija koje bi objektivnog promatrača uvjerile da se taj povlašten komunikacijski kanal zloupotrebljava (*Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 48.; *Petrov protiv Bugarske*, stavak 43.). Svaka iznimka od te povlastice mora biti popraćena odgovarajućim i dostatnim mjerama zaštite od zloupotrebe (*Erdem protiv Njemačke*, stavak 65.).

436. Sprječavanje terorizma izniman je kontekst i podrazumijeva težnju legitimnim ciljevima zaštite „državne sigurnosti“ i sprječavanja „nereda ili zločina“ (*Erdem protiv Njemačke*, stavci 60. i 66. - 69.). U navedenom predmetu, Sud je, zbog konteksta suđenja u tijeku, terorističke prijetnje, sigurnosnih zahtjeva, uspostavljenih postupovnih zaštitnih mjera i postojanja drugog komunikacijskog kanala između optuženika i njegovog odvjetnika, utvrdio da nije došlo do povrede članka 8.

437. Utvrđeno je da presretanje pisama u kojima se prigovara uvjetima u zatvoru i određenim postupcima zatvorskih vlasti nije u skladu s člankom 8. stavkom 2. (*Ekinci i Akalin protiv Turske*, stavak 47.).

438. Smatralo se da zadržavanje od strane javnog tužitelja pisma odvjetnika u kojem odvjetnik obavještava uhićenu osobu o njezinim pravima predstavlja povredu članka 8. stavka 2. (*Schönenberger i Durmaz protiv Švicarske*, stavci 28. - 29.).

439. Članak 34. Konvencije (vidi u nastavku) također može biti primjenjiv u slučaju ograničenja dopisivanja između zatvorenika i odvjetnika u pogledu zahtjeva Sudu i sudjelovanja u postupku pred njim (*Shtukaturuov protiv Rusije*, stavak 140., u pogledu zabrane telefonskih poziva i dopisivanja). Ipak, dopisivanje između stvarnog ili potencijalnog podnositelja zahtjeva i njegovog zastupnika pred Sudom treba biti povlašteno (*Boris Popov protiv Rusije*, stavci 43. i 112.).

440. Sud je ipak naveo da država zadržava određenu slobodu procjene pri određivanju načina dopisivanja kojima zatvorenici moraju imati pristup. Stoga je odbijanje od strane zatvorskih vlasti da zatvoreniku prosljede poruku e-pošte koju je njegov odvjetnik poslao na adresu e-pošte zatvora opravdano kada postoje drugi učinkoviti i dostatni načini slanja prepiske (predmet *Helander protiv Finske* (odl.), stavak 54., u kojem je domaćim pravom bilo predviđeno da se kontakt između zatvorenika i njihovih odvjetnika održava poštom, telefonom ili putem posjeta).

6. Dopisivanje sa Sudom

441. Dopisivanje zatvorenika s ustanovama Konvencije ulazi u opseg članka 8. Sud je utvrdio da je došlo do miješanja u pravo na poštovanje dopisivanja u slučaju kada su pisma upućena zatvorenicima od ustanova Konvencije bila otvarana (*Peers protiv Grčke*, stavak 81.; *Valašinas protiv Litve*, stavci 128. - 129.; *Idalov protiv Rusije* [VV], stavci 197. - 201.). Kao i u drugim slučajevima, takvo miješanje predstavljat će povredu članka 8. osim ako je „u skladu sa zakonom“, teži jednom od legitimnih ciljeva iz članka 8. stavka 2. i „nužno je u demokratskom društvu“ kako bi se postigao taj cilj (*Petra protiv Rumunjske*, stavak 36.).

442. U konkretnom slučaju kada je samo jedno od brojnih pisama „otvoreno pogreškom“ u objektu u koji je podnositelj zahtjeva upravo bio premješten, Sud je utvrdio da nema dokaza o bilo kakvoj namjeri vlasti da naruše poštovanje dopisivanja podnositelja zahtjeva s ustanovama Konvencije koja bi predstavljala miješanje u njegovo pravo na poštovanje dopisivanja u smislu članka 8. stavka 1. (*Touroude protiv Francuske* (odl.); *Sayoud protiv Francuske* (odl.)).

443. S druge strane, praćenje dopisivanja nije „u skladu sa zakonom“ ako se provodi automatski, bezuvjetno, ako ne ovisi ni o kakvoj odluci tijela sudbene vlasti i ne može se osporavati (*Petra protiv Rumunjske*, stavak 37.; *Kornakovs protiv Latvije*, stavak 159.).

444. Sporovi koji se odnose na dopisivanje između zatvorenika i Suda također mogu otvoriti pitanje na temelju članka 34. Konvencije ako dolazi do sprječavanja „učinkovitog ostvarivanja“ prava na pojedinačni zahtjev (*Shekhov protiv Rusije*, stavak 53. i u njemu citirane reference; *Yefimenko protiv Rusije*, stavak 164.).

445. Ugovorne stranke Konvencije obvezale su se osigurati da njihove vlasti neće „ni na koji način“ sprječavati učinkovito ostvarivanje prava na podnošenje zahtjeva Sudu. Stoga je od najveće važnosti da podnositelji zahtjeva ili potencijalni podnositelji zahtjeva mogu slobodno komunicirati sa Sudom, a da ih vlasti ne odvraćaju i ne obeshrabruju u korištenju pravnih sredstava na temelju Konvencije i da ih ne izlažu nikakvom obliku pritiska da povuku ili preinače svoje zahtjeve (*Ilaşcu i drugi protiv Moldavije i Rusije* [VV], stavak 480.; *Cotleţ protiv Rumunjske*, stavak 69.). Odbijanje prosljeđivanja pisma podnositelja zahtjeva koje u načelu služi za utvrđivanje pitanja poštovanja pravila o šest mjeseci u smislu članka 35. stavka 1. Konvencije tipičan je primjer sprječavanja učinkovitog ostvarivanja prava na podnošenje zahtjeva Sudu (*Kornakovs protiv Latvije*, stavak 166.). Situacije obuhvaćene člankom 34. Konvencije uključuju sljedeće:

- presretanje od strane zatvorske vlasti pisama Sudu ili od Suda (predmet *Maksym protiv Poljske*, stavci 31. - 33. i u njemu citirane reference), čak i kada je riječ o običnim povratnicama (*Yefimenko protiv Rusije*, stavak 163.);
- izricanje kazne zatvoreniku zbog slanja pisma Sudu (*Kornakovs protiv Latvije*, stavci 168. - 169.);
- djela koja predstavljaju pritisak ili zastrašivanje (*Ilaşcu i drugi protiv Moldavije i Rusije* [VV], stavak 481.);
- odbijanje od strane zatvorskih vlasti da dostave preslike koje je potrebno priložiti obrascu zahtjeva ili neopravdane odgode u dostavi tih preslika (*Igors Dmitrijevs protiv Latvije*, stavci 91. i 100.; *Gagiu protiv Rumunjske*, stavci 95. - 96.; *Moisejevs protiv Latvije*, stavak 184.);
- općenito, nedostatak učinkovitog pristupa dokumentima potrebnim za podnošenje zahtjeva Sudu (*Vasiliy Ivashchenko protiv Ukrajine*, stavci 123. i 125.).

446. Treba imati na umu da su zatvorenici nesumnjivo u položaju ranjivosti i zavisnosti budući da su zatvoreni u ograničenom prostoru, rijetko uspostavljaju kontakt sa svojim srodnicima ili vanjskim svijetom i stalno su podložni ovlastima uprave zatvora (*Cotleţ protiv Rumunjske*, stavak 71.; *Kornakovs protiv Latvije*, stavak 164.). Prema tome, osim obveze da se suzdrže od sprječavanja ostvarivanja prava na podnošenje zahtjeva, vlasti mogu u određenim okolnostima imati obvezu pružiti potrebne sadržaje zatvoreniku koji je u položaju posebne ranjivosti i zavisnosti u odnosu na upravu zatvora (*Naydyon protiv Ukrajine*, stavak 64.) i nije u mogućnosti vlastitim sredstvima pribaviti dokumente koje Tajništvo Suda traži radi podnošenja valjanog zahtjeva (*Vasiliy Ivashchenko protiv Ukrajine*, stavci 103. - 107.).

447. U skladu s pravilom 47. *Poslovnika Suda*, uz obrazac zahtjeva potrebno je dostaviti relevantne dokumente koji Sudu omogućuju da donese odluku. U takvim okolnostima, vlasti imaju obvezu dostaviti podnositeljima zahtjeva, na zahtjev, potrebne dokumente kako bi Sud mogao primjereno i učinkovito ispitati njihov zahtjev (*Naydyon protiv Ukrajine*, stavak 63. i u njemu citirane reference). Propust u pravovremenoj dostavi dokumenata potrebnih za podnošenje zahtjeva Sudu predstavlja povredu od strane države njezine obveze na temelju članka 34. Konvencije (*Iambor protiv Rumunjske (br. 1)*, stavak 216.; i usporedi predmet *Ustyantsev protiv Ukrajine*, stavak 99.). Ipak je potrebno istaknuti sljedeće:

- kao što je Sud naglasio, ne postoji automatsko pravo na primanje preslika svih dokumenata od zatvorskih vlasti (*Chaykovskiy protiv Ukrajine*, stavci 94. - 97.);
- ne zaslužuju kritiku sva odlaganja slanja pošte Sudu (za odlaganje od četiri do pet dana: *Yefimenko protiv Rusije*, stavci 131. i 159.; za odlaganje od šest dana: *Shchebetov protiv Rusije*, stavak 84.), osobito ako nije bilo namjere da se spriječi podnošenje prigovora podnositelja zahtjeva Sudu (za nešto dulje odlaganje: *Valašinas protiv Litve*, stavak 134.), ali vlasti imaju obvezu proslijediti prepisku bez nepotrebnog odlaganja (*Sevastyanov protiv Rusije*, stavak 86.);
- optužbe podnositelja zahtjeva za sprječavanje dopisivanja sa Sudom moraju biti dostatno potkrijepljene (*Valašinas protiv Litve*, stavak 136.; *Michael Edward Cooke protiv Austrije*, stavak 48.), a sprječavanje mora dosegnuti minimalnu razinu težine kako bi se moglo smatrati djelom ili propustom protivnim članku 34. Konvencije (*Kornakovs protiv Latvije*, stavak 173.; *Moisejevs protiv Latvije*, stavak 186.);
- tužena Vlada mora dati razumno objašnjenje Sudu kao odgovor na dosljedne i vjerodostojne optužbe za sprječavanje ostvarivanja prava na podnošenje zahtjeva (*Klyakhin protiv Rusije*, stavci 120. - 121.);
- mogućnost krivotvorenja oмотnica od Suda kako bi se u zatvor prokrijumčario zabranjeni materijal predstavlja toliko neznatan rizik da se može zanemariti (*Peers protiv Grčke*, stavak 84.).

7. Dopisivanje s novinarima

448. Pravo na slobodu izražavanja u kontekstu dopisivanja zaštićeno je člankom 8. Konvencije. Načelno, zatvorenik može poslati materijal za objavljivanje (*Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 99.; *Fazil Ahmet Tamer protiv Turske*, stavak 53.). U praksi je sadržaj materijala jedan od čimbenika koje je potrebno uzeti u obzir.

449. Primjerice, utvrđeno je da nalog kojim se pritvoreniku zabranjuje slanje dvaju pisama novinarima predstavlja miješanje. Međutim, nacionalne su vlasti napomenule da su ta pisma sadržavala klevetničke navode protiv svjedoka i tijela kaznenog progona dok je kazneni postupak bio u tijeku. Štoviše, podnositelj zahtjeva imao je priliku iznijeti te navode na sudovima te nije bio lišen kontakta s vanjskim svijetom. Sud je, prema tome, utvrdio da je zabrana njegovog dopisivanja s novinarima bila razmjerna legitimnom cilju kojem se težilo, odnosno sprječavanju zločina (*Jöcks protiv Njemačke* (odl.)).

450. Općenitije, u slučaju kada pismo nije poslano tisku, ali bi se moglo objaviti, može se uzeti u obzir zaštita prava zatvorskog osoblja spomenutog u pismu (*W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 52. - 57.).

8. Dopisivanje između zatvorenika i liječnika

451. Sud se prvi put bavio praćenjem medicinskog dopisivanja zatvorenika u predmetu *Szuluk protiv Ujedinjenog Kraljevstva*. Taj se predmet odnosio na praćenje od strane službenog zatvorskog liječnika dopisivanja zatvorenika sa specijalistom koji je nadzirao njegovo liječenje u bolnici u vezi s njegovom po život opasnom bolešću. Sud je prihvatio da bi zatvorenik s bolešću opasnom po život želio potvrditi vanjskog stručnjaka da u zatvoru prima odgovarajuće liječenje. Uzimajući u obzir okolnosti predmeta, Sud je utvrdio da, iako je praćenje medicinskog dopisivanja zatvorenika bilo ograničeno na službenog zatvorskog liječnika, nije uspostavilo pravičnu ravnotežu s njegovim pravom na poštovanje njegovog dopisivanja (stavci 49. - 53.).

9. Dopisivanje s bliskim srodnicima ili drugim osobama

452. Ključno je da vlasti pomažu zatvorenima da održavaju kontakt sa svojim bliskim srodnicima. S tim uvezi Sud je naglasio važnost preporuka navedenih u Europskim zatvorskim pravilima (*Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, stavak 55.).

453. Može biti nužna i određena razina kontrole nad interakcijom zatvorenika s vanjskim svijetom (*Coşcodar protiv Rumunjske* (odl.); *Baybaşın protiv Nizozemske* (odl.), u slučaju pritvora u strogo čuvanom objektu).

454. Sud razlikuje dopisivanje zatvorenika s kriminalcima ili drugim opasnim osobama i dopisivanje koje se odnosi na privatni i obiteljski život (*Čiapas protiv Litve*, stavak 25.). Međutim, presretanje pisama bliskog srodnika zatvorenika optuženog za teška kaznena djela može biti nužno kako bi se spriječio zločin i osiguralo pravilno vođenje suđenja u tijeku (*Kwiek protiv Poljske*, stavak 48.).

455. Zatvoreniku u strogo čuvanom objektu može biti zabranjeno dopisivanje sa srodnicima na jeziku po vlastitom izboru zbog posebnih sigurnosnih razloga – kao što je sprječavanje opasnosti od bijega – u slučajevima kada zatvorenik govori jedan ili više jezika dopuštenih za kontakt s bliskim srodnicima (*Baybaşın protiv Nizozemske* (odl.)).

456. Međutim, Sud nije prihvatio praksu kojom se od zatvorenika koji žele telefonski razgovarati sa srodnicima na jedinom jeziku koji se koristi u njihovoj obitelji zahtijeva da se podvrgnu prethodnom postupku, o vlastitom trošku, kako bi se utvrdilo da zaista ne govore službeni jezik (*Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, stavci 59. - 60.). Sud je također utvrdio da je zahtijevanje od zatvorenika da, o vlastitom trošku, dostavi prethodni prijevod na službeni jezik svojih privatnih pisama napisanih na materinjem jeziku u suprotnosti s člankom 8. (*Mehmet Nuri Özen i drugi protiv Turske*, stavak 60.).

457. Pismo zatvorenika njegovoj obitelji (ili privatno pismo jednog zatvorenika drugom kao u predmetu *Pfeifer i Plankl protiv Austrije*, stavak 47.) ne smije se presresti samo zato što sadrži kritiku ili neprimjeren rječnik u odnosu na zatvorsko osoblje (*Vlasov protiv Rusije*, stavak 138.) osim ako sadrži prijetnju nasiljem (*Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 65. i 103.).

10. Dopisivanje između zatvorenika i drugih primatelja

458. Dopisivanje zatvorenika s drugim primateljima može se cenzurirati, primjerice dopisivanje s pučkim pravobraniteljem (*Niedbała protiv Poljske*, stavak 81.) ili nevladinim organizacijama (*Jankauskas protiv Litve*, stavak 19.).

C. Dopisivanje odvjetnika

459. Dopisivanje između odvjetnika i njegovog klijenta, bez obzira na svrhu, zaštićeno je člankom 8. Konvencije, pri čemu je ta zaštita pojačana u odnosu na povjerljivost (*Michaud protiv Francuske*, stavci 117. - 119.). To je opravdano činjenicom da odvjetnici imaju temeljnu ulogu u demokratskom društvu, odnosno ulogu obrane stranaka u parnicama. Nije bitan sadržaj presretanih dokumenata (*Laurent protiv Francuske*, stavak 47.). Obveza čuvanja poslovne tajne „temelj je odnosa povjerenja između odvjetnika i klijenta“ (*ibid.*), a svaki rizik od kršenja te obveze može imati posljedice za pravilno djelovanje pravosudnog sustava, a time i za prava zajamčena člankom 6. Konvencije (*Niemietz protiv Njemačke*, stavak 37.; *Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH protiv Austrije*, stavak 65.). O načelu čuvanja poslovne tajne neizravno, ali nužno ovisi pravo svake osobe na pošteno suđenje, uključujući i privilegij svakoga „optuženog za kazneno djelo“ protiv samooptuživanja (*Michaud protiv Francuske*, stavak 118.).

8. Ne uključujući slučaj dopisivanja sa zatvorenima koje je obrađeno u prethodnom poglavlju (Dopisivanje zatvorenika).

460. Sud je, primjerice, ispitao usklađenost s člankom 8. Konvencije u slučaju propusta prosljeđivanja pisma odvjetnika njegovom klijentu (*Schönenberger i Durmaz protiv Švicarske*) i prisluškivanja telefonske linije odvjetničkog društva (*Kopp protiv Švicarske*).

461. Pojam „dopisivanja“ široko se tumači. On obuhvaća i pisane datoteke odvjetnika (*Niemietz protiv Njemačke*, stavci 32. - 33.; *Roemen i Schmit protiv Luksemburga*, stavak 65.), računalne tvrdre diskove (*Petri Sallinen i drugi protiv Finske*, stavak 71.), elektroničke podatke (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH protiv Austrije*, stavci 66. - 68.; *Robathin protiv Austrije*, stavak 39.; *Vinci Construction i GTM Génie Civil et Services protiv Francuske*, stavak 69.: računalne datoteke i e-pošta) koji pripadaju odvjetničkom društvu te presavijeni list papira na kojem je odvjetnik napisao poruku i uručio ga svojim klijentima (*Laurent protiv Francuske*, stavak 36.).

462. Iako je obveza čuvanja poslovne tajne od velikog značaja za odvjetnika, klijenta i pravilno djelovanje pravosudnog sustava, ona nije nepovrediva (*Michaud protiv Francuske*, stavci 123. i 128. - 129.). U navedenom predmetu Sud je ispitivao je li obveza odvjetnika da prijave sumnje u nezakonite aktivnosti pranja novca od strane njihovih klijenata, kada je do takvih sumnji došlo izvan konteksta njihove uloge obrane, predstavljala nerazmjerno miješanje u obvezu čuvanja poslovne tajne (nema povrede). U predmetu *Versini-Campinchi i Crasnianski protiv Francuske* Sud je ispitivao presretanje razgovora odvjetnice s klijentom čija je telefonska linija bila prisluškivana, pri čemu je otkriveno počinjenje kaznenog djela od strane odvjetnice. Sud je presudio da su iznimke u odnosu na povjerljivost odnosa odvjetnika i klijenta moguće u određenim okolnostima (stavci 79. - 80.).

463. Zakonodavstvo koje zahtijeva da odvjetnik prijavi sumnje predstavlja „trajno“ miješanje u pravo odvjetnika na poštovanje profesionalne komunikacije s klijentima (*Michaud protiv Francuske*, stavak 92.). Do miješanja može doći i u kontekstu postupka protiv samih odvjetnika (*Robathin protiv Austrije; Sérvulo & Associados - Sociedade de Advogados, RL i drugi protiv Portugala*).

464. Pretraga odvjetničkog ureda u kontekstu kaznenog postupka protiv treće strane može, čak i ako teži legitimnom cilju, nerazmjerno narušiti obvezu čuvanja poslovne tajne (*Niemietz protiv Njemačke*, stavak 37.).

465. Miješanje u „dopisivanje“ odvjetnika dovest će do povrede članka 8. ako nije propisno opravdano. U tu svrhu mora biti „u skladu sa zakonom“ (*Robathin protiv Austrije*, stavci 40. - 41.), mora težiti jednom od „legitimnih ciljeva“ navedenih u stavku 2. članka 8. (*Tamosius protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Michaud protiv Francuske*, stavci 99. i 131.) i mora biti „nužno u demokratskom društvu“ kako bi se postigao taj cilj. Pojam nužnosti u smislu članka 8. podrazumijeva da postoji prevladavajuća društvena potreba i, posebice, da je miješanje razmjerno legitimnom cilju kojem se teži (*Ibid.*, stavak 120.). Kada miješanje utječe na odvjetnika ili odvjetničko društvo, moraju postojati određene zaštitne mjere.

466. Sud je naglasio da, budući da prisluškivanje telefona predstavlja ozbiljno miješanje u pravo na poštovanje dopisivanja odvjetnika, ono se mora temeljiti na „zakonu“ koji je osobito precizan, posebice s obzirom na to kako dostupna tehnologija neprestano postaje sve sofisticiranija (*Kopp protiv Švicarske*, stavci 73. - 75.). U navedenom predmetu Sud je utvrdio povredu članka 8., kao prvo, jer u zakonu nije bilo jasno navedeno kako razlikovati pitanja posebno vezana uz rad odvjetnika i pitanja vezana uz aktivnosti koje se ne odnose na obranu i, kao drugo, jer su vlasti provodile prisluškivanje telefona bez ikakvog nadzora od strane nezavisnog suca (vidi također, u pogledu zaštite koju pruža „zakon“, predmet *Petri Sallinen i drugi protiv Finske*, stavak 92.).

467. Prije svega, zakonodavstvo i praksa moraju pružati odgovarajuće i učinkovite mjere zaštite od zloupotrebe i proizvoljnosti (*Iliya Stefanov protiv Bugarske*, stavak 38.). Čimbenici koje Sud uzima u obzir uključuju pitanje je li pretraga temeljena na nalogu izdanom na temelju osnovane sumnje (za slučaj kada je optuženik naknadno oslobođen optužbe, vidi predmet *Robathin protiv Austrije*, stavak 46.). Područje primjene naloga mora biti razumno ograničeno. Sud je naglasio važnost provođenja pretrage u prisutnosti neovisnog promatrača kako bi se osiguralo da se materijali

obuhvaćeni poslovnom tajnom ne uklone (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH protiv Austrije*, stavak 57.; *Tamosius protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.); *Robathin protiv Austrije*, stavak 44.). Nadalje, mora postojati dostatan nadzor zakonitosti i izvršenja naloga (*ibid.*, stavak 51.; *Iliya Stefanov protiv Bugarske*, stavak 44.; *Wolland protiv Norveške*, stavci 67. - 73.).

468. Prilikom ispitivanja obrazloženih tvrdnji da su konkretno utvrđeni dokumenti oduzeti iako nisu bili povezani s istragom ni obuhvaćeni povjerljivim odnosom odvjetnika i klijenta, sudac mora provesti „posebno preispitivanje razmjernosti“ i naložiti njihovo vraćanje kada je to prikladno (*Vinci Construction i GTM Génie Civil et Services protiv Francuske*, stavak 79.). Primjerice, u predmetu *Wolland protiv Norveške* (nema povrede), Sud je naglasio da su elektronički dokumenti bili dostupni podnositelju zahtjeva dok je proces pretrage bio u tijeku s obzirom na to da su mu tvrdi disk i prijenosno računalo vraćeni dva dana nakon prvotne pretrage u njegovim prostorima (stavci 55. - 80.).

469. Nepridržavanje odgovarajućih postupovnih mjera zaštite pri provođenju pretraga i oduzimanja podataka predstavlja povredu članka 8. (*Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH protiv Austrije*, stavci 66. - 68.; usporedi *Tamosius protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)).

470. Postoji opsežna sudska praksa u pogledu stupnja preciznosti naloga: on mora sadržavati dovoljno informacija o svrsi pretrage kako bi se omogućilo ocjenjivanje toga je li istražiteljski tim nezakonito postupao ili prekoračio svoje ovlasti. Pretraga se mora provesti pod nadzorom dovoljno kvalificiranog i neovisnog pravnog stručnjaka (*Iliya Stefanov protiv Bugarske*, stavak 43.), čija je zadaća utvrditi koji su dokumenti obuhvaćeni poslovnom tajnom i ne smiju se ukloniti. Mora postojati praktična zaštita od bilo kakvog miješanja u obvezu čuvanja poslovne tajne i pravilno djelovanje pravosudnog sustava (*ibid.*).

471. Sud je kritizirao sljedeće:

- nalog za pretragu koji je preopširno sročan, a kojim je tijelima kaznenog progona dana neograničena diskrecijska ovlast pri određivanju toga koji su dokumenti „od značaja“ za kaznenu istragu (*Aleksanyan protiv Rusije*, stavak 216.);
- nalog za pretragu utemeljen na opravdanoj sumnji, ali preopćenito sročan (*Robathin protiv Austrije*, stavak 52.);
- nalog koji ovlašćuje policiju da na dva mjeseca oduzme cijelo računalo i sve diskete podnositelja zahtjeva koje su sadržavale materijal obuhvaćen poslovnom tajnom (*Iliya Stefanov protiv Bugarske*, stavci 41. - 42.).

472. Činjenica da sudac osigurava zaštitu povjerljivih dokumenata predstavlja važnu zaštitnu mjeru (*Tamosius protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.)). Isto vrijedi u slučajevima kada je u osporenom zakonodavstvu očuvana sama bit odvjetničke uloge obrane i uveden filter kojim se štiti obveza čuvanja poslovne tajne (*Michaud protiv Francuske*, stavci 126. - 129.).

473. U mnogim slučajevima, pitanje dopisivanja odvjetnika usko je povezano s pretragom njihovih ureda (upućuje se na poglavlje o Odvjetničkim društvima).

474. U konačnici, tajni nadzor savjetovanja pritvorenika s njegovim odvjetnikom u policijskoj postaji mora se ispitivati sa stajališta načela koja je Sud utvrdio u odnosu na presretanje telefonske komunikacije između odvjetnika i klijenta s obzirom na potrebu osiguravanja pojačanog stupnja zaštite tog odnosa, a posebice povjerljivosti komunikacije koja ga karakterizira (*R.E. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 131.).

U pogledu osoba koje su formalno optužene i nalaze se pod policijskom pratnjom, kontrola njihove prepiske s odvjetnikom nije sama po sebi nespojiva s Konvencijom. Međutim, ta je kontrola dopuštena samo ako zatvorske vlasti mogu opravdano vjerovati da prepiska uključuje nedopušten sadržaj (*Laurent protiv Francuske*, stavci 44. i 46.).

D. Nadzor telekomunikacija u kaznenom kontekstu

475. Gore navedeni zahtjevi iz članka 8. stavka 2., naravno, moraju biti ispunjeni u ovom kontekstu (*Kruslin protiv Francuske*, stavak 26.; *Huvig protiv Francuske*, stavak 25.). Posebice, svrha takvog nadzora mora biti otkrivanje istine. Budući da predstavlja ozbiljno miješanje u pravo na poštovanje dopisivanja, mora se temeljiti na „zakonu“ koji je osobito precizan (*Huvig protiv Francuske*, stavak 32.) i mora biti sastavni dio zakonodavnog okvira koji pruža dovoljnu pravnu sigurnost (*ibid.*). Pravila moraju biti jasna i detaljna (tehnologija dostupna za korištenje neprestano postaje sve sofisticiranija), kao i dostupna i predvidljiva kako bi svatko mogao predvidjeti posljedice za sebe (*Valenzuela Contreras protiv Španjolske*, stavci 59. i 61.). Ova pretpostavka uspostavljanja dovoljno jasnih pravila odnosi se i na okolnosti i na uvjete pod kojima se nadzor ovlašćuje i provodi. Budući da provedba mjera tajnog nadzora komunikacije nije podložna nadzoru dotičnih pojedinaca ili cjelokupne javnosti, „zakon“ bi bio u suprotnosti s vladavinom prava ako ne bi bilo ograničenja zakonske diskrecijske ovlasti koja se dodjeljuje izvršnoj vlasti ili sucu. Slijedom toga, u zakonu se dovoljno jasno mora navesti opseg svake takve diskrecijske ovlasti i način izvršavanja te ovlasti kako bi se pojedincu osigurala primjerena zaštita od proizvoljnog miješanja (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 230.). Ako postoji opasnost od proizvoljnosti u njegovoj provedbi, zakon neće biti spojiv s pretpostavkom zakonitosti (*Bykov protiv Rusije* [VV], stavci 78. - 79.). U takvom osjetljivom području kao što je pribjegavanje tajnom nadzoru, nadležna vlast mora navesti uvjerljive razloge koji opravdavaju takvu nametljivu mjeru, a koji su u skladu s primjenjivim pravnim instrumentima (*Dragojević protiv Hrvatske*, stavci 94. - 98.).

476. Sud je utvrdio povredu prava na poštovanje dopisivanja u sljedećim slučajevima, primjerice: *Kruslin protiv Francuske*, stavak 36.; *Huvig protiv Francuske*, stavak 35.; *Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 79.; *Valenzuela Contreras protiv Španjolske*, stavci 60. - 61.; *Prado Bugallo protiv Španjolske*, stavak 30.; *Matheron protiv Francuske*, stavak 43.; *Dragojević protiv Hrvatske*, stavak 101.; *Šantare i Labazņikovs protiv Latvije*, stavak 62.

477. Osoba u odnosu na koju se primjenjuje telefonsko prisluškivanje mora imati pristup „učinkovitom nadzoru“ kako bi mogla osporavati predmetne mjere (*Marchiani protiv Francuske* (odl.)). Uskraćivanje mogućnosti osobi da prigovori presretanju svojih telefonskih razgovora, uz obrazloženje da se prisluškivala linija treće osobe, predstavlja povredu Konvencije (*Lambert protiv Francuske*, stavci 38. - 41.).

478. Sud je presudio da su zakoniti koraci koje je policija poduzela kako bi pribavila brojeve birane s telefona u stanu bili nužni u kontekstu istrage o sumnji na kazneno djelo (*P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 42. - 51.). Došao je do sličnog zaključka kada je prisluškivanje telefona bilo jedna od glavnih dokaznih radnji za utvrđivanje sudjelovanja pojedinaca u velikoj operaciji preprodaje droge i kada je mjera bila podložna „učinkovitom nadzoru“ (*Coban protiv Španjolske* (odl.)).

479. Općenito, Sud prepoznaje ulogu prisluškivanja telefona u kaznenom kontekstu kada je prisluškivanje u skladu sa zakonom i nužno u demokratskom društvu radi, *inter alia*, javne sigurnosti ili sprječavanja nereda ili zločina. Takve mjere pomažu policiji i sudovima u njihovoj zadaći sprječavanja i kažnjavanja kaznenih djela. Međutim, država mora organizirati njihovu praktičnu provedbu na takav način da spriječi zloupotrebu ili proizvoljnost (*Dumitru Popescu protiv Rumunjske* (br. 2)).

480. U kontekstu kaznenog predmeta, operacije prisluškivanja telefona koje je naložio sudac, a koje se provode pod njegovim nadzorom i uključuju odgovarajuće i dostatne mjere zaštite od zloupotrebe te su podložne naknadnom preispitivanju od strane suda, smatraju se razmjernima legitimnom cilju kojem se teži (*Aalmoes i drugi protiv Nizozemske* (odl.); *Coban protiv Španjolske* (odl.)). Sud je također utvrdio da nije došlo do povrede članka 8. kada ništa nije ukazivalo na to da

9. Vidi također poglavlje II. C. f.

su tumačenje i primjena pravnih odredbi na koje su se pozvale domaće vlasti bili tako proizvoljni ili očigledno neosnovani da bi se operacije prisluškivanja telefona smatrale nezakonitima (*İrfan Güzel protiv Turske*, stavak 88.).

481. Nadalje, država mora osigurati učinkovitu zaštitu tako dobivenih podataka i prava osoba čije su privatne razgovore presrela tijela nadležna za provedbu zakona (*Craxi protiv Italije (br. 2)*, stavci 75. i 83., povreda). U predmetu *Drakšas protiv Litve* Sud je utvrdio povredu zbog otkrivanja medijima i televizijskim kućama privatnog razgovora snimljenog uz odobrenje vlasti na telefonskoj liniji političara koji je bio pod istragom vlasti kaznenog progona (stavak 60.). Međutim, nije utvrđeno da je zakonito objavljivanje, u kontekstu ustavnog postupka, snimaka razgovora koji nisu bili privatni, već poslovni i politički predstavljalo povredu članka 8. (*Ibid.*, stavak 61.).

E. Dopisivanje privatnih osoba, stručnjaka i trgovačkih društava¹⁰

482. Pravo na poštovanje dopisivanja obuhvaća privatnu, obiteljsku i poslovnu sferu. U predmetu *Margareta i Roger Andersson protiv Švedske* Sud je utvrdio povredu zbog ograničenja komunikacije putem pisama i telefonom između majke i djeteta koje je bilo pod skrbništvom socijalnih službi, čime su bili lišeni gotovo svih sredstava za održavanje kontakta u razdoblju od otprilike godinu i pol dana (stavci 95. - 97.).

483. U predmetu *Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva* Sud je utvrdio povredu zbog praćenja, bez ikakve pravne osnove, telefonskih poziva, e-pošte i korištenja internetom državnog službenika (stavci 48. - 49.). U predmetu *Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, u pogledu praćenja na radnom mjestu od strane poslodavca iz javnog sektora, Sud je utvrdio povredu zbog činjenice da nijednim pravnim instrumentom nije bilo regulirano presretanje poziva na telefon dotičnog državnog službenika (stavak 51.).

484. Komunikacija iz privatnih poslovnih prostora može biti obuhvaćena pojmom „dopisivanja“ (*Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavak 74.). U ovom konkretnom predmetu, poslodavac je optužio zaposlenika da koristi internetsku uslugu za trenutačnu razmjenu poruka za privatne razgovore na poslovnom računalu. Sud je presudio da upute poslodavca ne mogu u potpunosti isključiti privatni društveni život na radnom mjestu. Pravo na poštovanje privatnog života i privatnosti dopisivanja i dalje postoji, čak i ako su oni ograničeni onoliko koliko je potrebno (*Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavak 80.).

485. Države ugovornice moraju imati „široku slobodu procjene“ u pogledu pravnog okvira za reguliranje uvjeta u kojima poslodavac može upravljati elektroničkom ili drugom komunikacijom neposlovne prirode svojih zaposlenika na radnom mjestu. S obzirom na to, diskrecijska ovlast država nije neograničena; postoji pozitivna obveza da vlasti osiguraju da poslodavac pri uvođenju mjera nadzora dopisivanja i ostale komunikacije, neovisno o njihovom opsegu i trajanju, osigura i „odgovarajuće i dostatne zaštite mjere od zloupotrebe“. U tom su pogledu bitni razmjernost i postupovna jamstva protiv proizvoljnosti (*Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavci 119. - 120.).

486. Sud je naveo detaljan popis čimbenika prema kojima se poštovanje te pozitivne obveze treba ocjenjivati: (i) je li zaposlenik jasno i unaprijed obaviješten o mogućnosti da bi poslodavac mogao pratiti dopisivanje i ostalu komunikaciju te o provedbi takvih mjera; (ii) opseg praćenja od strane poslodavca i stupanj zadiranja u privatnost zaposlenika (promet i sadržaj); (iii) je li poslodavac dao legitimne razloge koji opravdavaju praćenje komunikacije i pristup njezinom stvarnom sadržaju; (iv) postoji li mogućnost uspostave sustava praćenja na temelju manje nametljivih metoda i mjera; (v) težina posljedica praćenja za zaposlenika

¹⁰ Vidi također poglavlje od stavka 114.

koji mu je podvrgnut, kao i upotreba rezultata praćenja; i (vi) jesu li zaposleniku osigurane odgovarajuće zaštitne mjere, uključujući, posebice, i prethodnu obavijest o mogućnosti pristupa sadržaju komunikacije. U konačnici, zaposlenik čija se komunikacija prati mora imati pristup „pravnom sredstvu pred tijelom sudbene vlasti nadležnim za utvrđivanje, barem u biti, toga kako su se gore navedeni kriteriji poštovali i jesu li osporene mjere bile zakonite“ (*Bărbulescu protiv Rumunjske* [VV], stavci 121. - 122.).

487. Sudska praksa također obuhvaća praćenje dopisivanja u kontekstu poslovnog stečaja (*Foxley protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavci 30. i 43.). U predmetu *Luordo protiv Italije* Sud je utvrdio povredu članka 8. zbog posljedica pretjerano dugotrajnog stečajnog postupka za pravo stečajnika na poštovanje njegovog dopisivanja (stavak 78.). Međutim, uvođenje sustava za praćenje dopisivanja stečajnika nije samo po sebi podložno kritici (vidi također predmet *Narinen protiv Finske*).

488. Pitanje dopisivanja društava usko je povezano s pretragom njihovih prostora (upućuje se na poglavlje o Poslovnim prostorima). Primjerice, u predmetu *Bernh Larsen Holding AS i drugi protiv Norveške* Sud nije utvrdio povredu zbog odluke kojom je naloženo društvu da preda preslike svih podataka na računalnom poslužitelju koji je koristilo zajedno s drugim društvima. Iako mjerodavno pravo nije zahtijevalo prethodno sudsko odobrenje, Sud je uzeo u obzir postojanje učinkovitih i primjerenih mjera zaštite od zloupotrebe, interese društava i njihovih zaposlenika te javni interes za učinkovite porezne inspekcije (stavci 172. - 175.). Međutim, Sud je utvrdio povredu u predmetu *DELTA PEKÁRNÝ a.s. protiv Češke Republike*, u pogledu inspekcije poslovnih prostora s ciljem pronalaženja posrednih i materijalnih dokaza o nezakonitom sporazumu o utvrđivanju cijena protivnom pravilima tržišnog natjecanja. Sud je uputio na nedostatak prethodnog sudskog odobrenja, nepostojanje *ex post facto* preispitivanja nužnosti mjere i nedostatak pravila koja uređuju mogućnost uništavanja pribavljenih podataka (stavci 92. - 93.).

F. Poseban tajni nadzor građana/organizacija¹¹

489. U svojoj prvoj presudi u pogledu tajnog nadzora, *Klass i drugi protiv Njemačke*, stavak 48., Sud je, konkretno, naveo: „Demokratska društva našeg vremena našla su se pod prijetnjom vrlo sofisticiranih oblika špijunaže i terorizma, koji su doveli do toga da država, kako bi se uspješno suprotstavila tim prijetnjama, mora biti u mogućnosti poduzeti tajni nadzor nad subverzivnim elementima koji djeluju u okviru njezine jurisdikcije. Sud stoga mora prihvatiti da je postojanje određenih propisa koji daju ovlasti za tajni nadzor pisama, pošte i telekomunikacija, u izuzetnim okolnostima, nužno u demokratskom društvu u interesu državne sigurnosti i/ili radi sprječavanja nereda ili zločina.“ Međutim, ovlasti za tajni nadzor nad građanima, koje su karakteristične za policijske države, prihvatljive su samo u onoj mjeri u kojoj su nužne za zaštitu demokratskih institucija (*ibid.*, stavak 42.; *Szabó i Vissy protiv Mađarske*, stavci 72. - 73.). U potonjem predmetu, Sud je pojasnio pojam „nužnosti“. Stoga, mjera tajnog nadzora mora općenito biti nužna za zaštitu demokratskih institucija, a posebice za pribavljanje ključnih informacija u pojedinačnoj operaciji. U suprotnom dolazi do povrede od strane vlasti (stavak 73.).

490. U načelu, Sud ne priznaje *actio popularis*, zbog čega, kako bi mogao podnijeti zahtjev u skladu s člankom 34., pojedinac mora moći dokazati da je „izravno pogođen“ mjerom kojoj prigovara. Međutim, priznajući posebne značajke mjera tajnog nadzora i važnost osiguranja učinkovite kontrole i nadzora nad tim mjerama, Sud je dopustio opće osporavanje mjerodavnog zakonodavnog režima (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 165.). U navedenom predmetu, pojasnio je uvjete pod kojima bi podnositelj zahtjeva mogao tvrditi da je „žrtva“ povrede članka 8., a da ne mora dokazati da

11. Vidi također poglavlje o II. C. f.

su mjere tajnog nadzora stvarno bile primijenjene na njega. Svoj je pristup temeljio na pristupu koji je primijenio u predmetu *Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, a za koji je utvrdio da je najprikladniji za osiguravanje da tajnost mjera nadzora ne rezultira mjerama koje se ne mogu učinkovito osporiti i koje su izvan nadzora nacionalnih sudbenih vlasti i Suda. Sukladno tome, podnositelj zahtjeva može tvrditi da je žrtva povrede Konvencije ako se na njega primjenjuje zakonodavstvo koje dopušta mjere tajnog nadzora (bilo zato što pripada skupini osoba na koje je usmjereno to zakonodavstvo bilo zato što to zakonodavstvo izravno utječe na sve osobe) i ako ne postoje pravna sredstva za osporavanje tajnog nadzora. Nadalje, čak i kad postoje pravna sredstva, podnositelj zahtjeva može i dalje tvrditi da je žrtva zbog pukog postojanja tajnih mjera ili zakonodavstva koje ih dopušta ako može dokazati da je, zbog svoje osobne situacije, potencijalno izložen riziku da bude podvrgnut takvim mjerama (stavci 171. - 172.). Vidi također, u odnosu na položaj „žrtve“, predmet *Szabó i Vissy protiv Mađarske*, stavci 32. - 39. i u njemu citirane reference.

491. Presuda u predmetu *Roman Zakharov protiv Rusije* [VV] sadrži detaljan pregled sudske prakse Suda na temelju članka 8. u pogledu „zakonitosti“ („kvalitete prava“) i „nužnosti“ (primjerenost i učinkovitost jamstava protiv proizvoljnosti i rizika od zloupotrebe) sustava tajnog nadzora (stavci 227. - 303.). U tom predmetu pred Velikim vijećem, nedostaci u domaćem pravnom okviru kojim je uređen tajni nadzor komunikacije putem mobilnog telefona doveli su do utvrđivanja povrede članka 8. (stavci 302. - 303.).

492. Tajni nadzor osobe može se opravdati samo na temelju članka 8. ako je „u skladu sa zakonom“, teži jednom „legitimnom cilju“ ili više njih iz stavka 2. članka 8. i „nužan je u demokratskom društvu“ kako bi se postigli ti ciljevi (*Szabó i Vissy protiv Mađarske*, stavak 54.; *Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 130.).

493. U pogledu prve stavke, ona znači da mjera nadzora mora imati neku osnovu u domaćem zakonu i biti u skladu s vladavinom prava. Zakon stoga mora ispunjavati zahtjeve kvalitete: mora biti dostupan dotičnoj osobi i predvidljiv u pogledu učinaka (*Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 151.). U kontekstu presretanja komunikacije, „predvidljivost“ se ne može tumačiti na isti način kao u mnogim drugim područjima. Predvidljivost u posebnom kontekstu mjera tajnog nadzora ne može značiti da pojedinci trebaju moći predvidjeti kada bi vlasti vjerojatno mogle presresti njihovu komunikaciju kako bi mogli prilagoditi svoje ponašanje (*Weber i Saravia protiv Njemačke*, stavak 93.). Međutim, kako bi se izbjeglo proizvoljno miješanje, bitno je uspostaviti jasna, detaljna pravila o presretanju telefonskih razgovora. Zakon mora biti dovoljno jasan kako bi se građanima na odgovarajući način naznačilo u kojim okolnostima i pod kojim uvjetima javne vlasti imaju pravo pribjeći takvim tajnim mjerama (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 229.; *Udruženje za europsku integraciju i ljudska prava i Ekimdzhiev protiv Bugarske*, stavak 75.). Osim toga, u zakonu se dovoljno jasno mora navesti opseg diskrecijske ovlasti dane izvršnoj vlasti ili sucu te način izvršavanja te ovlasti kako bi se pojedincu osigurala primjerena zaštita od proizvoljnog miješanja (*ibid.*, stavak 230.; *Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 68.; *Huvig protiv Francuske*, stavak 29.; *Weber i Saravia protiv Njemačke* (odl.), stavak 94.).

Zakon o mjerama tajnog nadzora mora propisati sljedeće minimalne mjere zaštite od zloupotrebe ovlasti: definiciju prirode kaznenih djela koja mogu dovesti do naloga za presretanje i kategorije osoba podložnih mjeri prisluškivanja telefona; ograničenje trajanja mjere; postupak koji je potrebno slijediti za ispitivanje, korištenje i pohranjivanje dobivenih podataka; mjere opreza koje je potrebno poduzeti prilikom priopćavanja podataka drugim stranama; i okolnosti u kojima se snimke mogu ili moraju izbrisati ili uništiti (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 231. i 238. - 301.; *Amann protiv Švicarske* [VV], stavci 56. - 58.). Za režim presretanja koji se bavi isključivo pitanjima državne sigurnosti, vidi predmet *Centrum För Rättvisa protiv Švedske**, u nastavku.

494. U konačnici, korištenje tajnog nadzora mora težiti legitimnom cilju i biti „nužno u demokratskom društvu“ kako bi se ostvario taj cilj.

Nacionalne vlasti uživaju određenu slobodu procjene. Međutim, ta sloboda podliježe europskom nadzoru koji obuhvaća i zakonodavstvo i odluke koje ga primjenjuju. Sud mora biti uvjeren da postoje odgovarajuća i učinkovita jamstva protiv zloupotrebe (*Klass i drugi protiv Njemačke*, stavak 50.). Ocjena tog pitanja ovisi o svim okolnostima predmeta, kao što su priroda, opseg i trajanje mogućih mjera, osnove za njihovo donošenje, tijela nadležna za njihovo odobravanje, izvršavanje i nadziranje te vrsta pravnog lijeka propisanog nacionalnim zakonom. Postupci za nadziranje donošenja i provedbe ograničavajućih mjera moraju biti takvi da „miješanje“ ostane u okviru onog što je „nužno u demokratskom društvu“ (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 232. i u njemu citirane reference).

Do provedbe preispitivanja i nadzora mjera tajnog nadzora može doći u tri faze: kada je nadzor prvi put naložen, dok se provodi ili nakon što je ukinut (*Ibid.*, stavci 233. - 234. i u njemu citirane reference). U pogledu prvih dviju faza, postojeći postupci moraju sami pružiti odgovarajuća i istovjetna jamstva za zaštitu prava pojedinca. Budući da lako može doći do zloupotrebe, u načelu je poželjno povjeriti nadzornu kontrolu sucu, s obzirom na to da sudska kontrola pruža najbolja jamstva neovisnosti, nepristranosti i odgovarajućeg postupka. U pogledu treće faze – nakon ukidanja nadzora – pitanje naknadne obavijesti o mjerama nadzora neraskidivo je povezano s djelotvornošću pravnih sredstava pred sudovima, a time i s postojanjem djelotvornih mjera zaštite od zloupotrebe ovlasti za praćenje. Načelno, pojedinac nema mnogo prostora za obraćanje sudovima osim u slučajevima kada je obaviješten o mjerama poduzetim bez njegovog znanja te je stoga u mogućnosti retroaktivno osporavati njihovu zakonitost ili, alternativno, u slučajevima kada se svaka osoba koja sumnja da se njezina komunikacija presreće ili se presretala može obratiti sudovima koji su nadležni čak i kada predmet presretanja nije obaviješten o toj mjeri (*Ibid.*, stavci 233. - 234.).

495. Treba napomenuti da je, u slučajevima kada se osporava zakonodavstvo koje dopušta tajni nadzor, zakonitost miješanja usko povezana s pitanjem poštovanja testa „nužnosti“, te je stoga prikladno zajednički se baviti pretpostavkama „usklađenosti sa zakonom“ i „nužnosti“ (*Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 155.; *Kvasnica protiv Slovačke*, stavak 84.). „Kvaliteta prava“ u tom smislu podrazumijeva da domaći zakon mora biti ne samo dostupan i predvidljiv u svojoj primjeni već mora i osigurati da se mjere tajnog nadzora primjenjuju samo kada su „nužne u demokratskom društvu“, posebice osiguravanjem odgovarajuće i učinkovite zaštite i jamstva protiv zloupotrebe (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 236.). U navedenom predmetu nije bilo sporno da je presretanje komunikacije putem mobilnog telefona imalo osnovu u domaćem zakonu i da je težilo legitimnim ciljevima u smislu članka 8. stavka 2., odnosno zaštiti nacionalne i javne sigurnosti, sprječavanju zločina i zaštiti gospodarske dobrobiti zemlje. Međutim, to nije dovoljno. Potrebno je također ocijeniti dostupnost domaćeg zakona, opseg i trajanje mjera tajnog nadzora, postupke koje je potrebno slijediti za pohranu, pristupanje, ispitivanje, korištenje, prenošenje i uništavanje presretanih podataka, postupke odobravanja, dogovore o nadzoru provedbe mjera, sve mehanizme obavješćavanja i pravna sredstva predviđena nacionalnim zakonom (*Ibid.*, stavci 238. - 301.).

496. *Područje primjene mjera tajnog nadzora*: građanima se mora na odgovarajući način naznačiti u kojim okolnostima javne vlasti imaju pravo pribjeći takvim mjerama. Posebice, važno je jasno navesti prirodu kaznenih djela koja mogu dovesti do izdavanja naloga za presretanje te definiciju kategorija osoba podložnih mjeri prisluškivanja telefona (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 243. i 247.). U pogledu prirode kaznenog djela, uvjet predvidljivosti ne zahtijeva da države iscrpno, poimence,

navedu pojedina kaznena djela koja mogu dovesti do presretanja. Međutim, potrebno je pružiti dovoljno detalja o prirodi predmetnih kaznenih djela (*Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 159.). Mjere presretanja u odnosu na osobu koja nije osumnjičena za kazneno djelo, ali može posjedovati informacije o tom kaznenom djelu, mogu se opravdati temeljem članka 8. Konvencije (*Greuter protiv Nizozemske* (odl.), u pogledu prisluškivanja telefona koje je naložio i nadzirao sudac i o kojem je podnositelj zahtjeva bio obaviješten). Međutim, kategorije osoba podložnih mjeri prisluškivanja telefona nisu dovoljno jasno definirane ako obuhvaćaju ne samo osumnjičenike i okrivljenike već i „bilo koju drugu osobu uključenu u kazneno djelo“, bez ikakvog objašnjenja o tome kako se potonji pojam treba tumačiti (predmet *lordachi i drugi protiv Moldavije*, stavak 44., u kojem su podnositelji zahtjeva tvrdili da su bili izloženi ozbiljnom riziku da se njihovi telefoni prisluškuju jer su bili članovi nevladine organizacije specijalizirane za zastupanje podnositelja zahtjeva pred Sudom; vidi također predmete *Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 245.; *Szabó i Vissy protiv Mađarske*, stavci 67. i 73.). U predmetu *Amann protiv Švicarske* [VV], u pogledu datoteke koju su vlasti otvorile i pohranile nakon presretanja telefonskog razgovora, Sud je utvrdio povredu jer, između ostalog, mjerodavno pravo nije detaljno reguliralo slučajeve osoba koje su „slučajno“ praćene (stavak 61.).

497. *Trajanje nadzora*: pitanje cjelokupnog trajanja mjera presretanja može se prepustiti procjeni vlasti nadležnih za izdavanje i obnavljanje naloga za presretanje, pod uvjetom da postoje odgovarajuće zaštitne mjere, kao što je jasna naznaka u domaćem pravu razdoblja nakon kojeg nalog za presretanje prestaje, uvjeta pod kojima se nalog može obnoviti i okolnosti u kojima se mora ukinuti (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 250.; *Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 161.). U predmetu *lordachi i drugi protiv Moldavije* domaće je zakonodavstvo kritizirano jer nije propisivalo jasno vremensko ograničenje odobrenja mjere nadzora (stavak 45.).

498. *Postupci koje je potrebno slijediti za pohranu, pristupanje, ispitivanje, korištenje, prenošenje i uništavanje presretanih podataka* (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 253. - 256.). Automatsko pohranjivanje očito nevažnih podataka u razdoblju od šest mjeseci ne može se smatrati opravdanim na temelju članka 8. (*Ibid.*, stavak 255.). Predmet *Liberty i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* odnosio se na presretanje vanjske komunikacije organizacija za građanske slobode od strane Ministarstva obrane na temelju naloga. Sud je utvrdio povredu, posebice presudivši da nikakav postupak koji je potrebno slijediti za odabir presretanog materijala za ispitivanje, dijeljenje, pohranjivanje i uništavanje nije bio dostupan javnosti (stavak 69.).

499. *Postupak odobravanja*: pri ocjenjivanju toga mogu li postupci odobravanja osigurati da se tajni nadzor ne naloži slučajno, nezakonito ili bez propisanog i valjanog razmatranja, moraju se uzeti u obzir brojni čimbenici, posebice uključujući tijelo nadležno za odobravanje nadzora, opseg njegovog preispitivanja i sadržaj odobrenja za presretanje (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 257. - 267; vidi također predmet *Szabó i Vissy protiv Mađarske*, stavci 73. i 75. - 77., u pogledu mjera nadzora podložnih prethodnom odobrenju od strane Ministarstva pravosuđa i pitanja hitnih mjera, stavci 80. - 81.). Kada sustav dopušta tajnim službama i policiji da izravno presreću komunikaciju svakog građanina, a da ne moraju pružiti na uvid odobrenje za presretanje pružatelju komunikacijskih usluga ili bilo kome drugome, postoji posebno velika potreba za zaštitnim mjerama od proizvoljnosti i zloupotrebe (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 270.).

500. *Nadzor nad provedbom mjera tajnog nadzora*: obveza agencija za presretanje da vode evidenciju o presretanju osobito je važna kako bi se osiguralo da nadzorno tijelo ima učinkovit pristup podacima o poduzetim aktivnostima nadzora (*Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 165.; *Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 275. - 285.). Iako je u načelu poželjno povjeriti nadzornu kontrolu sucu, nadzor od strane nepravosudnih tijela može se smatrati sukladnim s Konvencijom, pod uvjetom da je nadzorno tijelo nezavisno od vlasti koje obavljaju nadzor i ima dovoljno ovlasti i nadležnost

za obavljanje učinkovitog i stalnog nadzora (*ibid.*, stavak 272.; *Klass i drugi protiv Njemačke*, stavak 56.). Ovlasti nadzornog tijela u pogledu otkrivenih povreda također su važan aspekt ocjene učinkovitosti njegovog nadzora (*ibid.*, stavak 53., u kojem je agencija za presretanje morala odmah prekinuti presretanje ako bi Povjerenstvo G10 utvrdilo da je presretanje nezakonito ili nepotrebno; predmet *Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 168., u kojem je bilo koji presretani materijal trebao biti uništen čim je Povjerenik za presretanje komunikacije otkrio da je presretanje bilo nezakonito; *Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 282.).

501. *Obavijest o presretanju komunikacije i dostupna pravna sredstva* (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 286. - 301.). Zbog prirode mjera tajnog nadzora otvara se pitanje obavješćavanja dotične osobe kako bi ta osoba mogla osporiti zakonitost tih mjera. Iako činjenica da osobe na koje se primjenjuju mjere tajnog nadzora nisu naknadno obaviještene nakon prestanka nadzora ne može sama po sebi predstavljati povredu, preporučljivo je obavijestiti ih nakon prestanka mjera „čim se obavijest može dostaviti bez ugrožavanja svrhe ograničenja“ (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavci 287. - 290.; *Cevat Özel protiv Turske*, stavci 34. - 37.). Pitanje je li nužno obavijestiti pojedinca da je podvrgnut mjerama presretanja neraskidivo je povezano s učinkovitošću domaćih pravnih sredstava (*Roman Zakharov protiv Rusije* [VV], stavak 286.).

502. Predmet *Centrum För Rättvisa protiv Švedske** konkretno se odnosio na provođenje režima masovnog presretanja koji se bavi isključivo pitanjima državne sigurnosti. Iako su države uživale veliku slobodu procjene pri odlučivanju o tome kakav je režim presretanja nužan za zaštitu državne sigurnosti, diskrecijska ovlast koja im je dodijeljena za provođenje režima presretanja nužno je bila manja (stavci 179. - 181.). Sud je ocjenjivao osporeno miješanje sa stajališta sljedećih kriterija: dostupnost domaćeg zakona, opseg i trajanje prikupljanja obavještajnih podataka elektroničkim izviđanjem, odobrenje mjera, postupci koje je potrebno slijediti za pohranu, pristupanje, ispitivanje, korištenje, prenošenje i uništavanje presretanih podataka, dogovori o nadzoru provedbe mjera, svi mehanizmi obavješćavanja i pravna sredstva predviđena nacionalnim zakonom (stavci 111. - 114. i dalje).

503. U pogledu tajnih protuterorističkih operacija nadzora, Sud prihvaća da je prirodna posljedica terorizma kakvog danas susrećemo da vlade pribjegavaju najsuvremenijim tehnologijama, uključujući masovno nadziranje komunikacije, kako bi spriječile predstojeće incidente. Ipak, zakonodavstvo kojim se uređuju takve operacije mora osigurati potrebne mjere zaštite od zloupotrebe u pogledu donošenja i provedbe mjera nadzora i eventualne naknade štete (*Szabó i Vissy protiv Mađarske*, stavci 64., 68. i 78. - 81.). Iako Sud prihvaća da mogu postojati iznimno hitni slučajevi u kojima bi zahtjev ishođenja prethodnog odobrenja od strane tijela sudbene vlasti podrazumijevao rizik od gubitka dragocjenog vremena, u takvim se slučajevima sve mjere koje unaprijed odobri nepravosudno tijelo moraju podvrgnuti *ex post facto* sudskom preispitivanju (stavak 81.).

504. Predmet *Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva* odnosio se na bivšeg zatvorenika koji je vodio kampanju protiv pogrešne primjene prava i tvrdio da je žrtva mjera nadzora. Sud je istaknuo da ovlast za tajni nadzor građana nije prihvatljiva na temelju članka 8. osim ako postoje odgovarajuća i učinkovita jamstva protiv zloupotrebe.

505. U predmetu *Udruženje za europsku integraciju i ljudska prava i Ekimdzhev protiv Bugarske*, neprofitna udruga i odvjetnik koji je zastupao podnositelja zahtjeva u postupcima pred Strasburškim sudom tvrdili su da bi mogli biti podvrgnuti nadzoru u bilo kojem trenutku bez ikakve obavijesti. Sud je primijetio da mjerodavno domaće zakonodavstvo nije osiguralo dostatna jamstva protiv rizika od zloupotrebe svojstvene bilo kojem sustavu tajnog nadzora te da miješanje u prava podnositelja zahtjeva iz članka 8. stoga nije „u skladu sa zakonom“.

506. Predmet *Udruga „21. prosinca 1989.“ i drugi protiv Rumunjske* odnosio se na udrugu koja štiti interese sudionika i žrtava prosvjeda protiv vlade. Sud je utvrdio povredu članka 8. (stavci 171. - 175.; usporedi predmet *Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavak 169., nema povrede).

Popis citiranih predmeta

Sudska praksa citirana u ovom Vodiču odnosi se na presude ili odluke koje je donio Sud te na odluke i izvješća Europske komisije za ljudska prava („Komisija“).

Ako nije drugačije naznačeno, sva upućivanja odnose se na presude o osnovanosti zahtjeva koje su donijeli vijeće ili Sud. Kratica „(odl.)“ znači da se citat odnosi na odluku Suda, a „[VV]“ da je predmet bio pred Velikim vijećem.

Presude vijeća koje nisu postale konačne u smislu članka 44. Konvencije prije objavljivanja ovog ažuriranja označene su zvjezdicom (*) na popisu u nastavku. Članak 44. stavak 2. Konvencije propisuje: „Presuda vijeća je konačna: a) kad stranke izjave da neće uložiti zahtjev za podnošenje predmeta Velikom vijeću; ili b) tri mjeseca nakon dana donošenja presude, ako nije uložena zahtjev za podnošenje predmeta Velikom vijeću; ili c) kad odbor Velikoga vijeća odbaci zahtjev o podnošenju na temelju članka 43.“ U slučajevima kada Veliko vijeće prihvati zahtjev za podnošenjem, konačnom postaje naknadna presuda Velikog vijeća, a ne presuda vijeća.

Hiperveze na predmete citirane u elektroničkoj inačici Vodiča upućuju na bazu HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) koja omogućuje uvid u sudsku praksu Suda (u presude i odluke Velikog vijeća, vijeća i Odbora, predmete o kojima je dostavljena obavijest, savjetodavna mišljenja i pravne sažetke iz Informativne bilješke o sudskoj praksi) i Komisije (odluke i izvješća) te na rezolucije Odbora ministara.

Sud svoje presude i odluke donosi na engleskom i/ili francuskom, svoja dva službena jezika. HUDOC sadrži i prijevode mnogih važnih predmeta na više od trideset neslužbenih jezika te poveznice na oko stotinu *online* zbirki prakse Suda koje su izradile treće strane.

—A—

A protiv Hrvatske, br. 55164/08, 14. listopada 2010.

A. protiv Francuske, 23. studenog 1993., Serija A br. 277-B

A, B i C protiv Latvije, br. 30808/11, 31. ožujka 2016.

A, B i C protiv Irske [VV], br. 5579/05, ECHR 2010

A.B. protiv Nizozemske, br. 37328/97, 29. siječnja 2002.

A.B. i drugi protiv Francuske, br. 11593/12, 12. srpnja 2016.

A.D. i O.D. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 28680/06, 16. ožujka 2010.

A.D.T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 35765/97, ECHR 2000-IX

A.H. i drugi protiv Rusije, br. 6033/13 i 15 drugih, 17. siječnja 2017.

A.H. Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 6222/10, 20. prosinca 2011.

A.K. protiv Latvije, br. 33011/08, 24. lipnja 2014.

A.K. i L. protiv Republike Hrvatske, br. 37956/11, 8. siječnja 2013.

A.M. i A.K. protiv Mađarske (odl.), br. 21320/15 i 35837/15, 4. travnja 2017.

A.M. i drugi protiv Francuske, br. 24587/12, 12. srpnja 2016.

A.M.M. protiv Rumunjske, br. 2151/10, 14. veljače 2012.

A.-M.V. protiv Finske, br. 53251/13, 23. ožujka 2017.

A.N. protiv Litve, br. 17280/08, 31. svibnja 2016.

A.P., Garçon i Nicot protiv Francuske, br. 79885/12 i dva druga predmeta, ECHR 2017 (izvadci)

A.S. protiv Švicarske, br. 39350/13, 30. lipnja 2015.

Aalmoes i drugi protiv Nizozemske (odl.), br. 16269/02, 25. studenog 2004.

Abdulaziz, Cabales i Balkandali protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 28. svibnja 1985., Serija A br. 94

Aboufadda protiv Francuske (odl.), br. 28457/10, 4. studenog 2014.

Acmanne i drugi protiv Belgije, br. 10435/83, odluka Komisije od 10. prosinca, Odluka i izvješća (OI)

40

Ageyevy protiv Rusije, br. 7075/10, 18. travnja 2013.

Agraw protiv Švicarske, br. 3295/06, 29. srpnja 2010.

Ahmut protiv Nizozemske, 28. studenog 1996., *Izvješća o presudama i odlukama* 1996-VI

Ahrens protiv Njemačke, br. 45071/09, 22. ožujka 2012.

Airey protiv Irske, 9. listopada 1979., Serija A br. 32

Ajayi i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 27663/95, 22. lipnja 1999.

Akdivar i drugi protiv Turske, 16. rujna 1996., *Izvješća o presudama i odlukama* 1996-IV

Akinnibosun protiv Italije, br. 9056/14, 16. srpnja 2015.

Aksu protiv Turske [VV], br. 4149/04 i 41029/04, ECHR 2012

Al-Nashif protiv Bugarske, br. 50963/99, 20. lipnja 2002.

Aldeguer Tomás protiv Španjolske, br. 35214/09, 14. lipnja 2016.

Aleksanyan protiv Rusije, br. 46468/06, 22. prosinca 2008.

Alexandru Enache protiv Rumunjske, br. 16986/12, 3. listopada 2017.

Aliiev protiv Ukrajine, br. 41220/98, 29. travnja 2003.

Alkaya protiv Turske, br. 42811/06, 9. listopada 2012.

Alves da Silva protiv Portugala, br. 41665/07, 20. listopada 2009.

Amann protiv Švicarske [VV], br. 27798/95, ECHR 2000-II

Anayo protiv Njemačke, br. 20578/07, 21. prosinca 2010.

Anchev protiv Bugarske (odl.), br. 38334/08 i 68242/16, 5. prosinca 2017.

André i drugi protiv Francuske, br. 18603/03, 24. srpnja 2008.

Andreou Papi protiv Turske, br. 16094/90, 22. rujna 2009.

Andrey Medvedev protiv Rusije, br. 75737/13, 13. rujna 2016.

Anghel protiv Italije, br. 5968/09, 25. lipnja 2013.

Animal Defenders International protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 48876/08, ECHR 2013 (izvadci)

Antović i Mirković protiv Crne Gore, br. 70838/13, 28. studenog 2017.

Apanasewicz protiv Poljske, br. 6854/07, 3. svibnja 2011.

Argenti protiv Italije, br. 56317/00, 10. studenog 2005.

Armstrong protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 48521/99, 25. rujna 2001.

Asselbourg i drugi protiv Luksemburga (odl.), br. 29121/95, ECHR 1999-VI

Udruga „21. prosinca 1989.“ i drugi protiv Rumunjske, br. 33810/07 i 18817/08, 24. svibnja 2011.

Udruženje za europsku integraciju i ljudska prava i Ekimdzhiyev protiv Bugarske, br. 62540/00, 28. lipnja 2007.

August protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 36505/02, 21. siječnja 2003.

Avilkina i drugi protiv Rusije, br. 1585/09, 6. lipnja 2013.

Axel Springer AG protiv Njemačke [VV], br. 39954/08, 7. veljače 2012.

Aycaguer protiv Francuske, br. 8806/12, 22. lipnja 2017.

—B—

B. protiv Francuske, 25. ožujka 1992., Serija A br. 232-C

B.B. protiv Francuske, br. 5335/06, 17. prosinca 2009.

B. protiv Moldavije, br. 61382/09, 16. srpnja 2013.

B. protiv Rumunjske (br. 2), br. 1285/03, 19. veljače 2013.

B. B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 8. srpnja 1987., Serija A br. 121

B.A.C. protiv Grčke, br. 11981/15, 13. listopada 2016.

B.B. i F.B. protiv Njemačke, br. 18734/09 i 9424/11, 14. ožujka 2013.

B.C. protiv Švicarske, br. 21353/93, odluka Komisije od 27. veljače 1995.

Babiarz protiv Poljske, br. 1955/10, 10. siječnja 2017.

Babylonová protiv Slovačke, br. 69146/01, ECHR 2006-VIII

Băcilă protiv Rumunjske, br. 19234/04, 30. ožujka 2010.

Bagdonavicius i drugi protiv Rusije, br. 19841/06, 11. listopada 2016.

Bagiyeva protiv Ukrajine, br. 41085/05, 28. travnja 2016.

Bah protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 56328/07, ECHR 2011

Bărbulescu protiv Rumunjske [VV], br. 61496/08, ECHR 2017 (izvadci)

Baybaşın protiv Nizozemske (odl.), br. 13600/02, 6. listopada 2005.

Baytüre i drugi protiv Turske (odl.), br. 3270/09, 12. ožujka 2013.

Beard protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 24882/94, 18. siječnja 2001.

Beck i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 48535/99 i dva druga predmeta, 22. listopada 2002.

Bédat protiv Švicarske [VV], br. 56925/08, ECHR 2016

Benhebba protiv Francuske, br. 53441/99, 10. srpnja 2003.

Benedik protiv Slovenije, br. 62357/14, 24. travnja 2018.

Benediktsdóttir protiv Islanda (odl.), br. 38079/06, 16. lipnja 2009.

Benes protiv Austrije, br. 18643/91, odluka Komisije od 6. siječnja 1992., OI 72

Bensaid protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 44599/98, ECHR 2001-I

Berger-Krall i drugi protiv Slovenije, br. 14717/04, 12. lipnja 2014.

Berisha protiv Švicarske, br. 948/12, 30. srpnja 2013.

Bernh Larsen Holding AS i drugi protiv Norveške, br. 24117/08, 14. ožujka 2013.

Berrehab protiv Nizozemske, 21. lipnja 1988., Serija A br. 138

Bevacqua i S. protiv Bugarske, br. 71127/01, 12. lipnja 2008.

Bianchi protiv Švicarske, br. 7548/04, 22. lipnja 2006.

Biao protiv Danske [VV], br. 38590/10, ECHR 2016

Biao protiv Danske, br. 38590/10, 25. ožujka 2014.

Bigaeva protiv Grčke, br. 26713/05, 28. svibnja 2009.

Biržietis protiv Litve, br. 49304/09, 14. lipnja 2016.

Birzniaks protiv Latvije, br. 65025/01, 31. svibnja 2011.

Bistieva i drugi protiv Poljske, br. 75157/14, 10. travnja 2018.

Bjedov protiv Hrvatske, br. 42150/09, 29. svibnja 2012.

Blaga protiv Rumunjske, br. 54443/10, 1. srpnja 2014.

Boffa i drugi protiv San Marina, br. 26536/95, odluka Komisije od 15. siječnja 1998., OI 27

Bohlen protiv Njemačke, br. 53495/09, 19. veljače 2015.

Bondavalli protiv Italije, br. 35532/12, 17. studenog 2015.

Bor protiv Mađarske, br. 50474/08, 18. lipnja 2013.

Boris Popov protiv Rusije, br. 23284/04, 28. listopada 2010.

Borysiewicz protiv Poljske, br. 71146/01, 1. srpnja 2008.

Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske [VV], br. 45036/98, 30. lipnja 2005.

Botta protiv Italije, 24. veljače 1998., *Izvešća o presudama i odlukama 1998-I*

Boughanemi protiv Francuske, 24. travnja 1996., *Izvešća o presudama i odlukama 1996-II*

Boujlifa protiv Francuske, 21. listopada 1997., *Izvešća o presudama i odlukama 1997-VI*

Boyle protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 28. veljače 1994., Serija A br. 282-B

Boyle i Rice protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 27. travnja 1988., Serija A br. 131

Brândușe protiv Rumunjske, br. 6586/03, 7. travnja 2009.

Brecknell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 32457/04, 27. studenog 2007.

Bremner protiv Turske, br. 37428/06, 13. listopada 2015.

Brežec protiv Republike Hrvatske, br. 7177/10, 18. srpnja 2013.

Brito Ferrinho Bexiga Villa-Nova protiv Portugala, br. 69436/10, 1. prosinca 2015.

Brüggemann i Scheuten protiv Njemačke, br. 6959/75, odluka Komisije od 19. svibnja 1976., OI 5

Buck protiv Njemačke, br. 41604/98, 28. travnja 2005.

Buckland protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 40060/08, 18. rujna 2012.

Buckley protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 25. rujna 1996., *Izvešća o presudama i odlukama 1996-IV*

Buglov protiv Ukrajine, br. 28825/02, 10. srpnja 2014.

Burghartz protiv Švicarske, 22. veljače 1994., Serija A br. 280-B

Buscemi protiv Italije, br. 29569/95, ECHR 1999-VI
Butt protiv Norveške, br. 47017/09, 4. prosinca 2012.
Bykov protiv Rusije [VV], br. 4378/02, 10. ožujka 2009.

—C—

C. protiv Belgije, 7. kolovoza 1996., *Izvešća o presudama i odlukama* 1996-III
C.A.S. i C.S. protiv Rumunjske, br. 26692/05, 20. ožujka 2012.
C.C. protiv Španjolske, br. 1425/06, 6. listopada 2009.
Călin i drugi protiv Rumunjske, br. 25057/11 i dva druga predmeta, 19. srpnja 2016.
Calogero Diana protiv Italije, 15. studenog 1996., *Izvešća o presudama i odlukama* 1996-V
Camenzind protiv Švicarske, 16. prosinca 1997., *Izvešća o presudama i odlukama* 1997-VIII
Camp i Bourimi protiv Nizozemske, br. 28369/95, ECHR 2000-X
Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 25. ožujka 1992., Serija A br. 233
Canonne protiv Francuske (odl.), br. 22037/13, 2. lipnja 2015.
Carlson protiv Švicarske, br. 49492/06, 6. studenog 2008.
*Centrum För Rättvisa protiv Švedske**, br. 35252/08, 19. lipnja 2018.
Cevat Özel protiv Turske, br. 19602/06, 7. lipnja 2016.
Chadimová protiv Češke Republike, br. 50073/99, 18. travnja 2006.
Chapin i Charpentier protiv Francuske, br. 40183/07, 9. lipnja 2016.
Chapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 27238/95, ECHR 2001-I
Chappell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 30. ožujka 1989., Serija A br. 152-A
Chauvy i drugi protiv Francuske, br. 64915/01, ECHR 2004-VI *Chaykovskiy protiv Ukrajine*, br. 2295/06, 15. listopada 2009.
Chbihi Loudoudi i drugi protiv Belgije, br. 52265/10, 16. prosinca 2014.
Chelu protiv Rumunjske, br. 40274/04, 12. siječnja 2010.
Chiragov i drugi protiv Armenije [VV], br. 13216/05, ECHR 2015
Chiş protiv Rumunjske (odl.), br. 55396/07, 9. rujna 2014.
Chishti protiv Portugala (odl.), br. 57248/00, 2. listopada 2003.
Christie protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 21482/93, odluka Komisije od 27. lipnja 1994., OI 78-B
Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 28957/95, ECHR 2002-VI
Chukayev protiv Rusije, br. 36814/06, 5. studenog 2015.
Čiapas protiv Litve, br. 4902/02, 16. studenog 2006.
Cincimino protiv Italije, br. 68884/13, 28. travnja 2016.
Ciszewski protiv Poljske (odl.), br. 38668/97, 13. srpnja 2004.
Ciubotaru protiv Moldavije, br. 27138/04, 27. travnja 2010.
Coban protiv Španjolske (odl.), br. 17060/02, 25. rujna 2006.
Codarcea protiv Rumunjske, br. 31675/04, 2. lipnja 2009.
Codona protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 485/05, 7. veljače 2006.
Concetta Schembri protiv Malte (odl.), br. 66297/13, 19. rujna 2017.
Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 66746/01, 27. svibnja 2004.
Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 62617/00, ECHR 2007-I
Coşcodar protiv Rumunjske (odl.), br. 36020/06, 9. ožujka 2010.
Cossey protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 27. rujna 1990., Serija A br. 184
Cotleţ protiv Rumunjske, br. 38565/97, 3. lipnja 2003.
Couderc i Hachette Filipacchi Associés protiv Francuske [VV], br. 40454/07, ECHR 2015 (izvadci)
Ćosić protiv Hrvatske, br. 28261/06, 15. siječnja 2009.
Costa i Pavan protiv Italije, br. 54270/10, 28. kolovoza 2012.
Costello-Roberts protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 25. ožujka 1993., Serija A br. 247-C
Coster protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 24876/94, 18. siječnja 2001.
Cotleţ protiv Rumunjske, br. 38565/97, 3. lipnja 2003.
Courten protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 4479/06, 4. studenog 2008.

Craxi protiv Italije (br. 2), br. 25337/94, 17. srpnja 2003.
Crémieux protiv Francuske, 25. veljače 1993., Serija A br. 256-B
Cronin protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 15848/03, 6. lipnja 2004.
Csoma protiv Rumunjske, br. 8759/05, 15. siječnja 2013.
Cvijetić protiv Hrvatske, br. 71549/01, 26. veljače 2004.
Cipar protiv Turske [VV], br. 25781/94, 10. svibnja 2001.

—D—

D. i drugi protiv Belgije (odl.), br. 29176/13, 8. srpnja 2014.
D.L. protiv Bugarske, br. 7472/14, 19. svibnja 2016.
Dadouch protiv Malte, br. 38816/07, 20. srpnja 2010.
Daniliuc protiv Rumunjske (odl.), br. 7262/06, 2. listopada 2012.
Davison protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 52990/08, 2. ožujka 2010.
De Souza Ribeiro protiv Francuske [VV], br. 22689/07, ECHR 2012
Deés protiv Mađarske, br. 2345/06, 9. studenog 2010.
DELTA PEKÁRNY a.s. protiv Češke Republike, br. 97/11, 2. listopada 2014.
Demades protiv Turske, br. 16219/90, 31. srpnja 2003.
Demirtepe protiv Francuske, br. 34821/97, ECHR 1999-IX (izvadci)
Demopoulos i drugi protiv Turske (odl.) [VV], br. 46113/99 i sedam drugih predmeta, ECHR 2010
Diamante i Pelliccioni protiv San Marina, br. 32250/08, 27. rujna 2011.
Di Giovine protiv Italije, br. 39920/98, 26. srpnja 2001.
Di Sarno i drugi protiv Italije, br. 30765/08, 10. siječnja 2012.
Di Trizio protiv Švicarske, br. 7186/09, 2. veljače 2016.
Dickson protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 44362/04, ECHR 2007-V
Doerga protiv Nizozemske, br. 50210/99, 27. travnja 2004.
Doğan i drugi protiv Turske [VV], br. 62649/10, 26. travnja 2016.
Domenichini protiv Italije, 15. studenog 1996., *Izvešća o presudama i odlukama 1996-V*
Đorđević protiv Hrvatske, br. 41526/10, ECHR 2012
Dragojević protiv Hrvatske, br. 68955/11, 15. siječnja 2015.
Drakšas protiv Litve, br. 36662/04, 31. srpnja 2012.
Draon protiv Francuske (pravična naknada – brisanje zahtjeva) [VV], br. 1513/03, ECHR 2006-IX
Drakšas protiv Litve, br. 36662/04, 31. srpnja 2012.
Dubetska i drugi protiv Ukrajine, br. 30499/03, 10. veljače 2011.
Dubská i Krejzová protiv Češke Republike [VV], br. 28859/11 i 28473/12, 15. studenog 2016.
Dudgeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 22. listopada 1981., Serija A br. 45
Dumitru Popescu protiv Rumunjske (br. 2), br. 71525/01, 26. travnja 2007.
Đurđević protiv Hrvatske, br. 52442/09, ECHR 2011 (izvadci)
Durisotto protiv Italije (odl.), br. 62804/13, 6. svibnja 2014.
Dzemyuk protiv Ukrajine, br. 42488/02, 4. rujna 2014.

—E—

E.B. protiv Francuske [VV], br. 43546/02, 22. siječnja 2008.
Ebcin protiv Turske, br. 19506/05, 1. veljače 2011.
Egill Einarsson protiv Islanda, br. 24703/15, 7. studenog 2017.
Ekinci i Akalin protiv Turske, br. 77097/01, 30. siječnja 2007.
Elberte protiv Latvije, br. 61243/08, ECHR 2015
El Boujaïdi protiv Francuske, 26. rujna 1997., *Izvešća o presudama i odlukama 1997-VI*
El-Masri protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije [VV], br. 39630/09, ECHR 2012
Ellis Poluhas Dödsbo protiv Švedske, br. 61564/00, ECHR 2006-I
Elsholz protiv Njemačke [VV], br. 25735/94, ECHR 2000-VIII
Emonet i drugi protiv Švicarske, br. 39051/03, 13. prosinca 2007.

Enea protiv Italije [VV], br. 74912/01, ECHR 2009
Erdem protiv Njemačke, br. 38321/97, ECHR 2001-VII (izvadci)
Eremia protiv Republike Moldavije, br. 3564/11, 28. svibnja 2013.
Eriksson protiv Švedske, 22. lipnja 1989., Serija A br. 156
Ernst i drugi protiv Belgije, br. 33400/96, 15. srpnja 2003.
Ernst August von Hannover protiv Njemačke, br. 53649/09, 19. veljače 2015.
Eryiğit protiv Turske, br. 18356/11, 10. travnja 2018.
Imovina Krestena Filtenborga Mortensena protiv Danske (odl.), br. 1338/03, ECHR 2006-V
Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 6339/05, ECHR 2007-I

—F—

Fadeyeva protiv Rusije, br. 55723/00, ECHR 2005-IV
Fägerskiöld protiv Švedske (odl.), br. 37664/04, 26. veljače 2008.
Fawsie protiv Grčke, br. 40080/07, 28. listopada 2010.
Faulkner protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 37471/97, 18. rujna 2001.
Fazil Ahmet Tamer protiv Turske, br. 6289/02, 5. prosinca 2006.
Fernández Martínez protiv Španjolske [VV], br. 56030/07, ECHR 2014 (izvadci)
Flamenbaum i drugi protiv Francuske, br. 3675/04 i 23264/04, 13. prosinca 2012.
Folgerø i drugi protiv Norveške [VV], br. 15472/02, ECHR 2007-III
Foulon i Bouvet protiv Francuske, br. 9063/14 i 10410/14, 21. srpnja 2016.
Foxley protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 33274/96, 20. lipnja 2000.
Frankowski protiv Poljske (odl.), br. 25002/09, 20. rujna 2011.
Frérot protiv Francuske, br. 70204/01, 12. lipnja 2007.
Fretté protiv Francuske, br. 36515/97, ECHR 2002-I
Friend i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 16072/06 i 27809/08, 24. studenog 2009.
*Fröhlich protiv Njemačke**, br. 16112/15, 26. srpnja 2018.
Funke protiv Francuske, 25. veljače 1993., Serija A br. 256-A
Furlepa protiv Poljske (odl.), br. 62101/00, 18. ožujka 2008.
Fürst-Pfeifer protiv Austrije, br. 33677/10 i 52340/10, 17. svibnja 2016.

—G—

G.B. protiv Litve, br. 36137/13, 19. siječnja 2016.
G.N. protiv Poljske, br. 2171/14, 19. srpnja 2016.
G.S. protiv Gruzije, br. 2361/13, 21. srpnja 2015.
G.S.B. protiv Švicarske, br. 28601/11, 22. prosinca 2015.
Gagiu protiv Rumunjske, br. 63258/00, 24. veljače 2009.
Galev i drugi protiv Bugarske (odl.), br. 18324/04, 29. rujna 2009.
Galović protiv Republike Hrvatske (odl.), br. 54388/09, 5. ožujka 2013.
Gard i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 39793/17, 27. lipnja 2017.
Gardel protiv Francuske, br. 16428/05, ECHR 2009
Garib protiv Nizozemske [VV], br. 43494/09, ECHR 2017
Garnaga protiv Ukrajine, br. 20390/07, 16. svibnja 2013.
Gas i Dubois protiv Francuske (odl.), br. 25951/07, 31. kolovoza 2010.
Gas i Dubois protiv Francuske, br. 25951/07, 15. ožujka 2012.
Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 7. srpnja 1989., Serija A br. 160
Genovese protiv Malte, br. 53124/09, 11. listopada 2011.
Georgel i Georgeta Stoicescu protiv Rumunjske, br. 9718/03, 26. srpnja 2011.
Giacomelli protiv Italije, br. 59909/00, ECHR 2006-XII
Gillan i Quinton protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 4158/05, ECHR 2010 (izvadci)
Gillberg protiv Švedske [VV], br. 41723/06, 3. travnja 2012.
Gillow protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 24. studenog 1986., Serija A br. 109

Giorgi Nikolaishvili protiv Gruzije, br. 37048/04, 13. siječnja 2009.
Giorgioni protiv Italije, br. 43299/12, 15. rujna 2016.
Girard protiv Francuske, br. 22590/04, 30. lipnja 2011.
Gladysheva protiv Rusije, br. 7097/10, 6. prosinca 2011.
Glass protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 61827/00, ECHR 2004-II
Gnahoré protiv Francuske, br. 40031/98, ECHR 2000-IX
Godelli protiv Italije, br. 33783/09, 25. rujna 2012.
Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 21. veljače 1975., Serija A br. 18
Golovan protiv Ukrajine, br. 41716/06, 5. srpnja 2012.
Gough protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 49327/11, 28. listopada 2014.
Gözüm protiv Turske, br. 4789/10, 20. siječnja 2015.
Grace protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 11523/85, izvješće Komisije od 15. prosinca 1988.
Grant protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 32570/03, ECHR 2006-VII
Greenpeace e.V. i drugi protiv Njemačke (odl.), br. 18215/06, 12. svibnja 2009.
Greuter protiv Nizozemske (odl.), br. 40045/98, 19. ožujka 2002.
Grimkovskaya protiv Ukrajine, br. 38182/03, 21. srpnja 2011.
Guerra i drugi protiv Italije, 19. veljače 1998., *Izvješća o presudama i odlukama 1998-I*
Guillot protiv Francuske, 24. listopada 1996., *Izvješća o presudama i odlukama 1996-V*
Gül protiv Švicarske, 19. veljače 1996., *Izvješća o presudama i odlukama 1996-I*
Gutsanovi protiv Bugarske, br. 34529/10, ECHR 2013 (izvadci)
Güzel Erdagöz protiv Turske, br. 37483/02, 21. listopada 2008.

—H—

H.E. protiv Turske, br. 30498/96, 22. prosinca 2005.
H.M. protiv Turske, br. 34494/97, 8. kolovoza 2006.
Haas protiv Nizozemske, br. 36983/97, ECHR 2004-I
Haas protiv Švicarske, br. 31322/07, ECHR 2011
Haase protiv Njemačke, br. 11057/02, ECHR 2004-III (izvadci)
Hachette Filipacchi Associés protiv Francuske, br. 71111/01, 14. lipnja 2007.
Hadri-Vionnet protiv Švicarske, br. 55525/00, 14. veljače 2008.
Hadzhieva protiv Bugarske, br. 45285/12, 1. veljače 2018.
Hajduová protiv Slovačke, br. 2660/03, 30. studenog 2010.
Haldimann i drugi protiv Švicarske, br. 21830/09, ECHR 2015
Halford protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 25. lipnja 1997., *Izvješća o presudama i odlukama 1997-III*
Hämäläinen protiv Finske [VV], br. 37359/09, ECHR 2014
Hanzelkovi protiv Češke Republike, br. 43643/10, 11. prosinca 2014.
Haralambie protiv Rumunjske, br. 21737/03, 27. listopada 2009.
Hardy i Maile protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 31965/07, 14. veljače 2012.
Harroudj protiv Francuske, br. 43631/09, 4. listopada 2012.
Hartung protiv Francuske (odl.), br. 10231/07, 3. studenog 2009.
Hatton i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 36022/97, ECHR 2003-VIII
Havelka i drugi protiv Češke Republike, br. 23499/06, 21. lipnja 2007.
Heino protiv Finske, br. 56720/09, 15. veljače 2011.
Helander protiv Finske (odl.), br. 10410/10, 10. rujna 2013.
Henry Kismoun protiv Francuske, br. 32265/10, 5. prosinca 2013.
Herczegfalvy protiv Austrije, 24. rujna 1992., Serija A br. 244
Hode i Abdi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 22341/09, 6. studenog 2012.
Hofmann protiv Njemačke (odl.), br. 1289/09, 23. veljače 2010.
Hoffmann protiv Austrije, 23. lipnja 1993., Serija A br. 255-C
Hokkanen protiv Finske, 23. rujna 1994., Serija A br. 299-A
Hoti protiv Republike Hrvatske, br. 63311/14, 26. travnja 2018.

Howard protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 10825/84, odluka Komisije od 18. listopada 1985., OI 52
Hristozov i drugi protiv Bugarske, br. 47039/11 i 358/12, ECHR 2012 (izvadci)
Hromadka i Hromadkova protiv Rusije, br. 22909/10, 11. prosinca 2014.
Huvig protiv Francuske, 24. travnja 1990., Serija A br. 176-B

— I —

İrfan Güzel protiv Turske, br. 35285/08, 7. veljače 2017.
I. protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 25680/94, 11. srpnja 2002.
I.G. i drugi protiv Slovačke, br. 15966/04, 13. studenog 2012.
I.S. protiv Njemačke, br. 31021/08, 5. lipnja 2014.
Iambor protiv Rumunjske (br. 1), br. 64536/01, 24. lipnja 2008.
İbrahim Keskin protiv Turske, br. 10491/12, 27. ožujka 2018.
Idalov protiv Rusije [VV], br. 5826/03, 22. svibnja 2012.
Iglesias Gil i A.U.I. protiv Španjolske, br. 56673/00, ECHR 2003-V
Ignaccolo-Zenide protiv Rumunjske, br. 31679/96, ECHR 2000-I
Igors Dmitrijevs protiv Latvije, br. 61638/00, 30. studenog 2006.
Ilašču i drugi protiv Moldavije i Rusije [VV], br. 48787/99, ECHR 2004-VII
Iliya Stefanov protiv Bugarske, br. 65755/01, 22. svibnja 2008.
Iordachi i drugi protiv Republike Moldavije, br. 25198/02, 10. veljače 2009.
Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 18. siječnja 1978, Serija A br. 25
Irina Smirnova protiv Ukrajine, br. 1870/05, 13. listopada 2016.
Işıldak protiv Turske, br. 12863/02, 30. rujna 2008.
Ivan Atanasov protiv Bugarske, br. 12853/03, 2. prosinca 2010.
Ivanova i Cherkeзов protiv Bugarske, br. 46577/15, 21. travnja 2016.
Ivanovski protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije, br. 29908/11, 21. siječnja 2016.

— J —

Jacquier protiv Francuske (odl.), br. 45827, 1. rujna 2009.
Jane Smith protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 25154/94, 18. siječnja 2001.
Jankauskas protiv Litve, br. 59304/00, 24. veljače 2005.
Jankauskas protiv Litve (br. 2), br. 50446/09, 27. lipnja 2017.
Jeronovičs protiv Latvije [VV], br. 44898/10, ECHR 2016
Jeunesse protiv Nizozemske [VV], br. 12738/10, 3. listopada 2014.
Jöcks protiv Njemačke (odl.), br. 23560/02, 23. ožujka 2006.
Joanna Szulc protiv Poljske, br. 43932/08, 13. studenog 2012.
Johansen protiv Norveške, 7. kolovoza 1996., *Izvjешća o presudama i odlukama 1996-III*
Johansson protiv Finske, br. 10163/02, 6. rujna 2007.
Johnston i drugi protiv Irske, 18. prosinca 1986., Serija A br. 112
Jolie i drugi protiv Belgije, br. 11418/85, odluka Komisije od 14. svibnja 1986., OI 47
Jovanovic protiv Švedske, br. 10592/12, 22. listopada 2015.
Jucius i Juciuvienė protiv Litve, br. 14414/03, 25. studenog 2008.
Jurica protiv Hrvatske, br. 30376/13, 2. svibnja 2017.

— K —

K2 protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 42387/13, 7. veljače 2017.
K.A. protiv Finske, br. 27751/95, 14. siječnja 2003.
K.H. i drugi protiv Slovačke, br. 32881/04, ECHR 2009 (izvadci)
K.J. protiv Poljske, br. 30813/14, 1. ožujka 2016.
K. i T. protiv Finske [VV], br. 25702/94, ECHR 2001-VII
K.S. i M.S. protiv Njemačke, br. 33696/11, 6. listopada 2016.

K.U. protiv Finske, br. 2872/02, ECHR 2008
Kacper Nowakowski protiv Poljske, br. 32407/13, 10. siječnja 2017.
Kahn protiv Njemačke, br. 16313/10, 17. ožujka 2016.
Kalucza protiv Mađarske, br. 57693/10, 24. travnja 2012.
Kaftailova protiv Latvije (brisanje zahtjeva) [VV], br. 59643/00, 7. prosinca 2007.
Karashev protiv Finske (odl.), br. 31414/96, ECHR 1999-II
Karner protiv Austrije, br. 40016/98, ECHR 2003-IX
Karrer protiv Rumunjske, br. 16965/10, 21. veljače 2012.
Kay i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 37341/06, 21. rujna 2010.
Kearns protiv Francuske, br. 35991/04, 10. siječnja 2008.
Keegan protiv Irske, 26. svibnja 1994., Serija A br. 290
Keegan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 28867/03, ECHR 2006-X
Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 26839/05, 18. svibnja 2010.
Kent Pharmaceuticals Limited i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 9355/03, 11. listopada 2005.
Kepeneklioğlu protiv Turske, br. 73520/01, 23. siječnja 2007.
Keslassy protiv Francuske (odl.), br. 51578/99, ECHR 2002-I
Khamidov protiv Rusije, br. 72118/01, 15. studenog 2007.
Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 35394/97, ECHR 2000-V
Khmel protiv Rusije, br. 20383/04, 12. prosinca 2013.
Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije, br. 11082/06 i 13772/05, 25. srpnja 2013.
Khoroshenko protiv Rusije [VV], br. 41418/04, ECHR 2015
Khuzhin i drugi protiv Rusije, br. 13470/02, 23. listopada 2008.
Kilyen protiv Rumunjske, br. 44817/04, 25. veljače 2014.
Király i Dömötör protiv Mađarske, br. 10851/13, 17. siječnja 2017.
Klass i drugi protiv Njemačke, 6. rujna 1978., Serija A br. 28
Klyakhin protiv Rusije, br. 46082/99, 30. studenog 2004.
Knecht protiv Rumunjske, br. 10048/10, 2. listopada 2012.
Koceniak protiv Poljske (odl.), br. 1733//06, 17. lipnja 2014.
Koch protiv Njemačke, br. 497/09, 19. srpnja 2012.
Kocherov i Sergeyeva protiv Rusije, br. 16899/13, 29. ožujka 2016.
Kolesnichenko protiv Rusije, br. 19856/04, 9. travnja 2009.
Kolonja protiv Grčke, br. 49441/12, 19. svibnja 2016.
Kolyadenko i drugi protiv Rusije, br. 17423/05 i pet drugih predmeta, 28. veljače 2012.
Konovalova protiv Rusije, br. 37873/04, 9. listopada 2014.
Konstantin Markin protiv Rusije [VV], br. 30078/06, ECHR 2012 (izvadci)
Kopf i Liberda protiv Austrije, br. 1598/06, 17. siječnja 2012.
Kopp protiv Švicarske, 25. ožujka 1998., *Izvešća o presudama i odlukama 1998-II*
Korelc protiv Slovenije, br. 28456/03, 12. svibnja 2009.
Kornakovs protiv Latvije, br. 61005/00, 15. lipnja 2006.
Kotiy protiv Ukrajine, br. 28718/09, 5. ožujka 2015.
Kozak protiv Poljske, br. 13102/02, 2. ožujka 2010.
Kroon i drugi protiv Nizozemske, 27. listopada 1994., Serija A br. 297-C
Kruslin protiv Francuske, 24. travnja 1990., Serija A br. 176-A
Kruškić protiv Hrvatske (odl.), br. 10140/13, 25. studenog 2014.
Krušković protiv Republike Hrvatske, br. 46185/08, 21. lipnja 2011.
Kryvitska i Kryvitsky protiv Ukrajine, br. 30856/03, 2. prosinca 2010.
Kuppinger protiv Njemačke, br. 62198/11, 15. siječnja 2015.
Kučera protiv Slovačke, br. 48666/99, 17. srpnja 2007.
Kurić i drugi protiv Slovenije [VV], br. 26828/06, ECHR 2012 (izvadci)
Kurkowski protiv Poljske, br. 36228/06, 9. travnja 2013.

Kurochkin protiv Ukrajine, br. 42276/08, 20. svibnja 2010.
Kutzner protiv Njemačke, br. 46544/99, ECHR 2002-I
Kvasnica protiv Slovačke, br. 72094/01, 9. lipnja 2009.
Kwakyé-Nti i Dufie protiv Nizozemske (odl.), br. 31519/96, 7. studenog 2000.
Kwiek protiv Poljske, br. 51895/99, 30. svibnja 2006.
Kyrtatos protiv Grčke, br. 41666/98, ECHR 2003-VI (izvadci)

—L—

L. protiv Finske, br. 25651/94, 27. travnja 2000.
L. protiv Litve, br. 27527/03, ECHR 2007-IV
L. protiv Nizozemske, br. 45582/99, ECHR 2004-IV
L.M. protiv Italije, br. 60033/00, 8. veljače 2005.
Labassee protiv Francuske, br. 65941/11, 26. lipnja 2014.
Labita protiv Italije [VV], br. 26772/95, ECHR 2000-IV
La Parola i drugi protiv Italije (odl.), br. 39712/98, 30. studenog 2000.
Lambert protiv Francuske, 24. kolovoza 1998., *Izvešća o presudama i odlukama* 1998-V
Lambert i drugi protiv Francuske [VV], br. 46043/14, ECHR 2015 (izvadci)
Larkos protiv Cipra [VV], br. 29515/95, ECHR 1999-I
Laurent protiv Francuske, br. 28798/13, 24. svibnja 2018.
Laskey, Jaggard i Brown protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 19. veljače 1997., *Izvešća o presudama i odlukama* 1997-I
Lavents protiv Latvije, br. 58442/00, 28. studenog 2002.
Lazoriva protiv Ukrajine, br. 6878/14, 17. travnja 2018.
Zajmodavac protiv Švedske, 26. ožujka 1987., Serija A br. 116
Lee protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 25289/94, 18. siječnja 2001.
Leveau i Fillon v. France, br. 63512/00 i 63513/00, ECHR 2005-X
Libert protiv Francuske, br. 588/13, 22. veljače 2018.
Liberty i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 58243/00, 1. srpnja 2008.
Lipkowsky i Mc Cormack protiv Njemačke (odl.), br. 26755/10, 18. siječnja 2011.
Loizidou protiv Turske (osnovanost), 18. prosinca 1996., *Izvešća o presudama i odlukama* 1996-VI
Losonci Rose i Rose protiv Švicarske, br. 664/06, 9. studenog 2010.
López Guió protiv Slovačke, br. 10280/12, 3. lipnja 2014.
López Ostra protiv Španjolske, 9. prosinca 1994., Serija A br. 303-C
Lozovyye protiv Rusije, br. 4587/09, 24. travnja 2018.
Lüdi protiv Švicarske, 15. lipnja 1992., Serija A br. 238
Luordo protiv Italije, br. 32190/96, ECHR 2003-IX
Lustig-Prean i Beckett protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 31417/96 i 32377/96, 27. rujna 1999.

—M—

M.A.K. i R.K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 45901/05, 23. ožujka 2010.
M. protiv Švicarske, br. 41199/06, 26. travnja 2011.
M. i drugi protiv Bugarske, br. 41416/08, 26. srpnja 2011.
M.B. protiv Francuske, br. 22115/06, 17. prosinca 2009.
M.C. protiv Bugarske, br. 39272/98, ECHR 2003-XII
M.D. i drugi protiv Malte, br. 64791/10, 17. srpnja 2012.
M.G. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 39393/98, 24. rujna 2002.
M.K. protiv Francuske, br. 19522/09, 18. travnja 2013.
M. i M. protiv Hrvatske, br. 10161/13, ECHR 2015 (izvadci)
*M.L. i W.W. protiv Njemačke**, br. 60798/10 i 65599/10, 28. lipnja 2018.
M.M. protiv Nizozemske, br. 39339/98, 8. travnja 2003.
M.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 24029/07, 13. studenog 2012.

M.N. i drugi protiv San Marina, br. 28005/12, 7. srpnja 2015.
M.R. i L.R. protiv Estonije (odl.), br. 13429/12, 15. svibnja 2012.
M.W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 11313/02, 23. lipnja 2009.
M.G.C. protiv Rumunjske, br. 61495/11, 15. ožujka 2016.
M.S. protiv Švedske, 27. kolovoza 1997., stavak 35., Izvješća 1997-IV
Macalin Moxamed Sed Dahir protiv Švicarske (odl.), br. 12209/10, 15. rujna 2015.
Macready protiv Češke Republike, br. 4824/06 i 15512/08, 22. travnja 2010.
Maire protiv Portugala, br. 48206/99, ECHR 2003-VII
Maksym protiv Poljske, br. 14450/02, 19. prosinca 2006.
Malec protiv Poljske, br. 28623/12, 28. lipnja 2016.
Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 2. kolovoza 1984., Serija A br. 82
Mamchur protiv Ukrajine, br. 10383/09, 16. srpnja 2015.
Mandet protiv Francuske, br. 30955/12, 14. siječnja 2016.
Marchiani protiv Francuske (odl.), br. 30392/03, 27. svibnja 2008.
Marckx protiv Belgije, 13. lipnja 1979., Serija A br. 31
Margareta i Roger Andersson protiv Švedske, br. 12963/87, 25. veljače 1992.
Marinis protiv Grčke, br. 3004/10, 9. listopada 2014.
Martínez Martínez protiv Španjolske, br. 21532/08, 18. listopada 2011.
Martínez Martínez i Pino Manzano protiv Španjolske, br. 61654/08, 3. srpnja 2012.
Maslák i Micháľková protiv Češke Republike, br. 52028/13, 14. siječnja 2016.
Maslov protiv Austrije, br. 1638/03, 23. lipnja 2008.
Matheron protiv Francuske, br. 57752/00, 29. ožujka 2005.
Maumousseau i Washington protiv Francuske, br. 39388/05, 6. prosinca 2007.
Maurice protiv Francuske [VV], br. 11810/03, ECHR 2005-IX
Mazurek protiv Francuske, br. 34406/97, ECHR 2000-II
McCallum protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 30. kolovoza 1990., Serija A br. 183
McCann protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 19009/04, ECHR 2008
McDonald protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 4241/12, 20. svibnja 2014.
McGinley i Egan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 9. lipnja 1998., *Izvješća o presudama i odlukama* 1998-III
McKay-Kopecka protiv Poljske (odl.), br. 45320/99, 19. rujna 2006.
McLeod protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 23. rujna 1998., *Izvješća o presudama i odlukama* 1998-VII
McMichael protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 24. veljače 1995., Serija A br. 307-B
Medžlis Islamske Zajednice Brčko i drugi protiv Bosne i Hercegovine [VV], br. 17224/11, ECHR 2017
Mehmet Nuri Özen i drugi protiv Turske, br. 15672/08 i 10 drugih predmeta, 11. siječnja 2011.
Mehmet Salih i Abdülsamet Çakmak protiv Turske, br. 45630/99, 29. travnja 2004.
Meimanis protiv Latvije, br. 70597/11, 21. srpnja 2015.
Mengesha Kimfe protiv Švicarske, br. 24404/05, 29. srpnja 2010.
Mennesson protiv Francuske, br. 65192/11, ECHR 2014 (izvadci)
Menteş i drugi protiv Turske, 28. studenog 1997., *Izvješća o presudama i odlukama* 1997-VIII
Mentzen protiv Latvije (odl.), br. 71074/01, ECHR 2004-XII
Messina protiv Italije, 26. veljače 1993., Serija A br. 257-H
Messina protiv Italije (br. 2), br. 25498/94, ECHR 2000-X
M.P. i drugi protiv Bugarske, br. 22457/08, 15. studenog 2011.
Maslov protiv Austrije [VV], br. 1638/03, ECHR 2008
MGN Limited protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 39401/04, 18. siječnja 2011.
Mialhe protiv Francuske (br. 1), 25. veljače 1993., Serija A br. 256-C
Michael Edward Cooke protiv Austrije, br. 25878/94, 8. veljače 2000.
Michaud protiv Francuske, br. 12323/11, ECHR 2012
Mikolajová protiv Slovačke, br. 4479/03, 18. siječnja 2011.
Mikulić protiv Hrvatske, br. 53176/99, ECHR 2002-I

Mileva i drugi protiv Bugarske, br. 43449/02 i 21475/04, 25. studenog 2010.
Milka protiv Poljske, br. 14322/12, 15. rujna 2015.
Mitchell protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 40447/98, 24. studenog 1998.
Mitovi protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije, br. 53565/13, 16. travnja 2015.
Mockutė protiv Litve, br. 66490/09, 27. veljače 2018.
Modestou protiv Grčke, br. 51693/13, 16. ožujka 2017.
Moisejevs protiv Latvije, br. 64846/01, 15. lipnja 2006.
Mokrani protiv Francuske, br. 52206/99, 15. srpnja 2003.
Moldovan i drugi protiv Rumunjske (br. 2), br. 41138/98 i 64320/01, ECHR 2005-VII (izvadci)
Móika protiv Poljske (odl.), br. 56550/00, 11. travnja 2006.
Monory protiv Rumunjske i Mađarske, br. 71099/01, 5. travnja 2005.
Moreno Gómez protiv Španjolske, br. 4143/02, ECHR 2004-X
Moretti i Benedetti protiv Italije, br. 16318/07, 27. travnja 2010.
Mosley protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 48009/08, 10. svibnja 2011.
Moustaquim protiv Belgije, 18. veljače 1991., Serija A br. 193
Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije [VV], br. 11138/10, ECHR 2016 *Mubilanzila*
Mayeka i Kaniki Mitunga protiv Belgije, br. 13178/03, ECHR 2006-XI *Murray protiv*
Ujedinjenog Kraljevstva, 28. listopada 1994., Serija A br. 300-A
Mustafa i Armağan Akın protiv Turske, br. 4694/03, 6. travnja 2010.
Mutlu protiv Turske, br. 8006/02, 10. listopada 2006.

—N—

Nada protiv Švicarske [VV], br. 10593/08, ECHR 2012
Narinen protiv Finske, br. 45027/98, 1. lipnja 2004.
Nasr i Ghali protiv Italije, br. 44883/09, 23. veljače 2016.
Nacionalni savez sportskih udruga i saveza (FNASS) i drugi protiv Francuske, br. 48151/11 i 77769/13, 18. siječnja 2018.
Naydyon protiv Ukrajine, br. 16474/03, 14. listopada 2010.
Nazarenko protiv Rusije, br. 39438/13, ECHR 2015 (izvadci)
Negrepontis-Giannisis protiv Grčke, br. 56759/08, 3. svibnja 2011.
Neulinger i Shuruk protiv Švicarske [VV], br. 41615/07, ECHR 2010
Nicklinson i Lamb protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 2478/15 i 1787/15, 23. lipnja 2015.
Niedbała protiv Poljske, br. 27915/95, 4. srpnja 2000.
Niemietz protiv Njemačke, 16. prosinca 1992., Serija A br. 251-B
Nikowitz i Verlagsgruppe News GmbH protiv Austrije, br. 5266/03, 22. veljače 2007.
Nitecki protiv Poljske (odl.), br. 65653/01, 21. ožujka 2002.
Noack i drugi protiv Njemačke (odl.), br. 46346/99, ECHR 2000-VI
Noveski protiv bivše jugoslavenske republike Makedonije (odl.), br. 25163/08 i dva druga predmeta, 13. rujna 2016.
Novoselelskiy protiv Ukrajine, 47148/99, ECHR 2005-II (izvadci)
Nusret Kaya i drugi protiv Turske, br. 43750/06 i četiri druga predmeta, 22. travnja 2014.
Nuutinen protiv Finske, br. 32842/96, ECHR 2000-VIII
Nylund protiv Finske (odl.), br. 27110/95, ECHR 1999-VI

—O—

O. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 8. srpnja 1987., Serija A br. 120
Odièvre protiv Francuske [VV], br. 42326/98, ECHR 2003-III
Oleksandr Volkov protiv Ukrajine, br. 21722/11, ECHR 2013
Oleynik protiv Rusije, br. 23559/07, 21. lipnja 2016.
Oliari i drugi protiv Italije, br. 18766/11 i 36030/11, 21. srpnja 2015.
Olsson protiv Švedske (br. 1), 24. ožujka 1988., Serija A br. 130

Olsson protiv Švedske (br. 2), 27. studenog 1992., Serija A br. 250
Oluić protiv Republike Hrvatske, br. 61260/08, 20. svibnja 2010.
Öneryıldız protiv Turske [VV], br. 48939/99, 30. studenog 2004.
Onur protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 27319/07, 17. veljače 2009.
O'Rourke protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 39022/97, 26. lipnja 2001.
Orlandi i drugi protiv Italije, br. 26431/12 i tri druga predmeta, 14. prosinca 2017.
Orlić protiv Hrvatske, br. 48833/07, 21. lipnja 2011.
Osman protiv Danske, br. 38058/09, 14. lipnja 2011.
Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 28. listopada 1998., *Izvešća o presudama i odlukama 1998-VIII*
Ospina Vargas protiv Italije, br. 40750/98, 14. listopada 2004.
Özpınar protiv Turske, br. 20999/04, 19. listopada 2010.

—P—

P.B. i J.S. protiv Austrije, br. 18984/02, 22. srpnja 2010.
P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 44787/98, ECHR 2001-IX
P. i S. protiv Poljske, br. 57375/08, 30. listopada 2012.
Pannullo i Forte protiv Francuske, br. 37794/97, ECHR 2001-X
Panteleyenkov protiv Ukrajine, br. 11901/02, 29. lipnja 2006.
Pajić protiv Hrvatske, br. 68453/13, 23. veljače 2016.
Palfreeman protiv Bugarske (odl.), br. 59779/14, 16. svibnja 2017.
Paposhvili protiv Belgije [VV], br. 41738/10, ECHR 2016
Paradiso i Campanelli protiv Italije [VV], br. 25358/12, 24. siječnja 2017.
Parrillo protiv Italije [VV], br. 46470/11, ECHR 2015
Paulić protiv Hrvatske, 3572/06, 22. listopada 2009.
Paulík protiv Slovačke, br. 10699/05, ECHR 2006
Peck protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 44647/98, ECHR 2003-I
Peers protiv Grčke, br. 28524/95, ECHR 2001-III
Penchevi protiv Bugarske, br. 77818/12, 10. veljače 2015.
Pentiacova i drugi protiv Moldavije (odl.), br. 14462/03, ECHR 2005-I
Perkins i R. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 43208/98 i 44875/98, 22. listopada 2002.
Peruzzo i Martens protiv Njemačke (odl.), br. 7841/08 i 57900/12, 4. lipnja 2013. *Peters protiv Nizozemske*, br. 21132/93, odluka Komisije od 6. travnja 1994.
Petri Sallinen i drugi protiv Finske, br. 50882/99, 27. rujna 2005.
Petrina protiv Rumunjske, br. 78060/01, 14. listopada 2008.
Petrov protiv Bugarske, br. 15197/02, 22. svibnja 2008.
Petrova protiv Latvije, br. 4605/05, 24. lipnja 2014.
Petrovic protiv Austrije, 27. ožujka 1998., *Izvešća o presudama i odlukama 1998-II*
Pfeifer protiv Austrije, br. 12556/03, 15. studenog 2007.
Phinikaridou protiv Cipra, br. 23890/02, 20. prosinca 2007.
Pibernik protiv Hrvatske, br. 75139/01, 4. ožujka 2004.
Piechowicz protiv Poljske, br. 20071/07, 17. travnja 2012.
Pihl protiv Švedske (odl.), br. 74742/14, 7. veljače 2017.
Pini i drugi protiv Rumunjske, br. 78028/01 i 78030/01, ECHR 2004-V (izvadci)
Pla i Puncernau protiv Andore, br. 69498/01, ECHR 2004-VIII
Plóski protiv Poljske, br. 26761/95, 12. studenog 2002.
Polanco Torres i Movilla Polanco protiv Španjolske, br. 34147/06, 21. rujna 2010.
Poleshchuk protiv Rusije, br. 60776/00, 7. listopada 2004.
Poltoratskiy protiv Ukrajine, br. 38812/97, 29. travnja 2003.
Polyakova i drugi protiv Rusije, br. 35090/09 i tri druga predmeta, 7. ožujka 2017.
Popa protiv Rumunjske (odl.), br. 4233/09, 18. lipnja 2013.
Popov protiv Francuske, br. 39472/07 i 39474/07, 19. siječnja 2012.

Popovi protiv Bugarske, br. 39651/11, 9. lipnja 2016.
Posevini protiv Bugarske, br. 63638/14, 19. siječnja 2017.
Powell i Rayner protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 21. veljače 1990., Serija A br. 172
Prado Bugallo protiv Španjolske, br. 58496/00, 18. veljače 2003.
Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 2346/02, ECHR 2002-III
Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 12402/86, odluka Komisije od 9. ožujka 1988., OI 55
Prokopovich protiv Rusije, br. 58255/00, ECHR 2004-XI (izvadci)
Putistin protiv Ukrajine, br. 16882/03, 21. studenog 2013.
Puzinas protiv Litve (br. 2), br. 63767/00, 9. siječnja 2007.

—R—

R.B. protiv Mađarske, br. 64602/12, 12. travnja 2016.
R.C. i V.C. protiv Francuske, br. 76491/14, 12. srpnja 2016.
R.E. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 62498/11, 27. listopada 2015.
R.K. i A.K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 38000/05, 30. rujna 2008.
R.K. i drugi protiv Francuske, br. 68264/14, 12. srpnja 2016.
R.L. i drugi protiv Danske, br. 52629/11, 7. ožujka 2017.
R.M.S. protiv Španjolske, br. 28775/12, 18. lipnja 2013.
R.R. protiv Poljske, br. 27617/04, ECHR 2011 (izvadci)
R.S. protiv Poljske, br. 63777/09, 21. srpnja 2015.
Raban protiv Rumunjske, br. 25437/08, 26. listopada 2010.
Rachwalski i Ferenc protiv Poljske, br. 47709/99, 28. srpnja 2009.
Radomilja i drugi protiv Hrvatske, br. 37685/10 i 22768/12, 20. ožujka 2018.
Ramadan protiv Malte, br. 76136/12, ECHR 2016 (izvadci)
Raninen protiv Finske, 16. prosinca 1997., *Izvešća o presudama i odlukama 1997-VIII*
Rasmussen protiv Danske, 28. studenog 1984., Serija A br. 87
Ratushna protiv Ukrajine, br. 17318/06, 2. prosinca 2010.
Raw i drugi protiv Francuske, br. 10131/11, 7. ožujka 2013.
Rees protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 17. listopada 1986., Serija A br. 106
Reklos i Davourlis protiv Grčke, br. 1234/05, 15. siječnja 2009.
Ribić protiv Hrvatske, br. 27148/12, 2. travnja 2015.
Robathin protiv Austrije, br. 30457/06, 3. srpnja 2012.
Roche protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 32555/96, ECHR 2005-X
Rodrigues da Silva i Hoogkamer protiv Nizozemske, br. 50435/99, ECHR 2006-I
Rodzevillo protiv Ukrajine, br. 38771/05, 14. siječnja 2016.
Roemen i Schmit protiv Luksemburga, br. 51772/99, 25. rujna 2003.
Roman Zakharov protiv Rusije [VV], br. 47143/06, ECHR 2015
Rotaru protiv Rumunjske [VV], br. 28341/95, ECHR 2015-V
Rouiller protiv Švicarske, br. 3592/08, 22. srpnja 2014.
Rousk protiv Švedske, br. 27183/04, 25. srpnja 2013.

—S—

S.A.S. protiv Francuske [VV], br. 43835/11, ECHR 2014 (izvadci)
Šantare i Labazņikovs protiv Latvije, br. 34148/07, 31. ožujka 2016.
S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 30562/04 i 30566/04, ECHR 2008
S.H. i drugi protiv Austrije [VV], br. 57813/00, ECHR 2011
S.H. protiv Italije, br. 52557/14, 13. listopada 2015.
Sabanchiyeva i drugi protiv Rusije, br. 38450/05, 6. lipnja 2013.
Sahin protiv Njemačke [VV], br. 30943/96, ECHR 2003-VIII
Şahin Kuş protiv Turske, br. 33160/04, 7. lipnja 2016.
Saint-Paul Luxembourg S.A. protiv Luksemburga, br. 26419/10, 18. travnja 2013.

Salman protiv Turske [VV], br. 21986/93, ECHR 2000-VII
Salontaji-Drobnjak protiv Srbije, br. 36500/05, 13. listopada 2009.
Salvetti protiv Italije (odl.), br. 42197/98, 9. srpnja 2002.
Sandra Janković protiv Hrvatske, br. 38478/05, 5. ožujka 2009.
Santos Nunes protiv Portugala, br. 61173/08, 22. svibnja 2012.
Sargsyan protiv Azerbajdžana [VV], br. 40167/06, ECHR 2015
Sarumi protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 43279/98, 26. siječnja 1999.
Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy protiv Finske [VV], br. 931/13, ECHR 2017 (izvadci)
Saviny protiv Ukrajine, br. 39948/06, 18. prosinca 2008.
Sayoud protiv Francuske, br. 70456/01, 26. srpnja 2007.
Schalk i Kopf protiv Austrije, br. 30141/04, ECHR 2010
Schönenberger i Durmaz protiv Švicarske, 20. lipnja 1988., Serija A br. 137
Sciacca protiv Italije, br. 50774/99, ECHR 2005-I
Schlumpf protiv Švicarske, br. 29002/06, 8. siječnja 2009.
Scozzari i Giunta protiv Italije [VV], br. 39221/98 i 41963/98, ECHR 2000-VIII
Segerstedt-Wiberg i drugi protiv Švedske, br. 62332/00, ECHR 2006-VII
Selçuk i Asker protiv Turske, 24. travnja 1998., *Izvešća o presudama i odlukama 1998-II*
Sen protiv Nizozemske, br. 31465/96, 21. prosinca 2001.
Sentges protiv Nizozemske (odl.), br. 27677/02, 8. srpnja 2003.
Serce protiv Rumunjske, br. 35049/08, 30. lipnja 2015.
Şerife Yiğit protiv Turske [VV], br. 3976/05, 2. studenog 2010.
Sérvulo & Associados Sociedade de Advogados, RL i drugi protiv Portugala, br. 27013/10, 3. rujna 2015.
Sevastianov protiv Rusije, br. 37024/02, 22. travnja 2010.
Shavdarov protiv Bugarske, br. 3465/03, 21. prosinca 2010.
Shchebetov protiv Rusije, br. 21731/02, 10. travnja 2012.
Sheffield i Horsham protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 30. srpnja 1998., *Izvešća o presudama i odlukama 1998-V*
Shell protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 23800/06, 4. siječnja 2008.
Shebashov protiv Latvije (odl.), br. 50065/99, 9. studenog 2000.
Sher i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 5201/11, 20. listopada 2015.
Shimovolos protiv Rusije, br. 30194/09, 21. lipnja 2011.
Shofman protiv Rusije, br. 74826/01, 24. studenog 2005.
Shopov protiv Bugarske, br. 11373/04, 2. rujna 2010.
Shtukurov protiv Rusije, br. 44009/05, ECHR 2008
Sidabras i Džiautas protiv Litve, br. 55480/00 i 59330/00, ECHR 2004-VIII
Silver i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 25. ožujka 1983., Serija A br. 61
Siskina i Siskins protiv Latvije (odl.), br. 59727/00, 8. studenog 2001.
Slivenko protiv Latvije [VV], br. 48321/99, ECHR 2003-X
Slivenko i drugi protiv Latvije (odl.) [VV], br. 48321/99, ECHR 2002-II (izvadci)
Smirnov protiv Rusije, br. 71362/01, 7. lipnja 2007.
Smirnova protiv Rusije, br. 46133/99 i 48183/99, ECHR 2003-IX (izvadci)
Smith i Grady protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 33985/96 i 33986/96, ECHR 1999-VI
Soares de Melo protiv Portugala, br. 72850/14, 16. veljače 2016.
Société Canal Plus i drugi protiv Francuske, br. 29408/08, 21. prosinca 2010.
Société Colas Est i drugi protiv Francuske, br. 37971/97, 16. travnja 2002.
Sodan protiv Turske, br. 18650/05, 2. veljače 2016.
Söderman protiv Švedske [VV], br. 5786/08, ECHR 2013
Solomon protiv Nizozemske (odl.), br. 44328/98, 5. rujna 2000.
Sommerfeld protiv Njemačke [VV], br. 31871/96, ECHR 2003-VIII (izvadci)
Sõro protiv Estonije, br. 22588/08, 3. rujna 2015.

Sousa Goucha protiv Portugala, br. 70434/12, 22. ožujka 2016.
Spyra i Kranczkowski protiv Poljske, br. 19764/07, 25. rujna 2012.
Steeg protiv Njemačke (odl.), br. 9676/05 i dva druga predmeta, 3. lipnja 2008.
Stenegry i Adam protiv Francuske (odl.), br. 40987/05, 22. svibnja 2007.
Stjerna protiv Finske, 25. studenog 1994., Serija A br. 299-B
Storck protiv Njemačke, br. 61603/00, ECHR 2005-V
Strömblad protiv Švedske, br. 3684/07, 5. travnja 2012.
Strumia protiv Italije, br. 53377/13, 23. lipnja 2016.
Strunjak i drugi protiv Republike Hrvatske (odl.), br. 46934/99, ECHR 2000-X
Stübing protiv Njemačke, br. 43547/08, 12. travnja 2012.
Surikov protiv Ukrajine, br. 42788/06, 26. siječnja 2017.
Surugiu protiv Rumunjske, br. 48995/99, 20. travnja 2004.
Süß protiv Njemačke, br. 40324/98, 10. studenog 2005.
Szabó i Vissy protiv Mađarske, br. 37138/14, 12. siječnja 2016.
Szafrański protiv Poljske, br. 17249/12, 15. prosinca 2015.
Szula protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 18727/06, 4. siječnja 2007.
Szuluk protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 36936/05, ECHR 2009

—T—

T.P. i K.M. protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 28945/95, ECHR 2001-V (izvadci)
Taddeucci i McCall protiv Italije, br. 51362/09, 30. lipnja 2016.
Tamiz protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 3877/14, 19. rujna 2017.
Tamosius protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 62002/00, ECHR 2002-VIII
Tanda-Muzinga protiv Francuske, br. 2260/10, 10. srpnja 2014.
Tapia Gasca i D. protiv Španjolske, br. 20272/06, 22. prosinca 2009.
Taşkın i drugi protiv Turske, br. 46117/99, ECHR 2004-X
Tătar protiv Rumunjske, br. 67021/01, 27. siječnja 2009.
Taylor-Sabori protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 47114/99, 22. listopada 2002.
Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. i drugi protiv Nizozemske, br. 39315/06, 22. studenog 2012.
Ternovszky protiv Mađarske, br. 67545/09, 14. prosinca 2010.
Tiğ protiv Turske (odl.), br. 8165/03, 24. svibnja 2005.
Tlapak i drugi protiv Njemačke, br. 11308/16 i 11344/16, 22. ožujka 2018.
Toma protiv Rumunjske, br. 42716/02, 24. veljače 2009.
Topčić-Rosenberg protiv Hrvatske, br. 19391/11, 14. studenog 2013.
Touroude protiv Francuske (odl.), br. 35502/97, 3. listopada 2000.
Tsonyo Tsonev protiv Bugarske, br. 33726/03, 1. listopada 2009.
Tsvetelin Petkov protiv Bugarske, br. 2641/06, 15. srpnja 2014.
Turek protiv Slovačke, br. 57986/00, ECHR 2006-II (izvadci)
Tysiāc protiv Poljske, br. 5410/03, ECHR 2007-I

—U—

Udeh protiv Švicarske, br. 12020/09, 16. travnja 2013.
Udovičić protiv Hrvatske, br. 27310/09, 24. travnja 2014.
Ünal Tekeli protiv Turske, br. 29865/96, ECHR 2004-X (izvadci)
Üner protiv Nizozemske [VV], br. 46410/99, ECHR 2006-XII
Ustyantsev protiv Ukrajine, br. 3299/05, 12. siječnja 2012.
Uzun protiv Njemačke, br. 35623/05, ECHR 2010 (izvadci)

—V—

V.C. protiv Slovačke, br. 18968/07, ECHR 2011 (izvadci)
V.P. protiv Rusije, br. 61362/12, 23. listopada 2014.
Valašinas protiv Litve, br. 44558/98, ECHR 2001-VIII
Vallianatos i drugi protiv Grčke [VV], br. 29381/09 i 32684/09, ECHR 2013 (izvadci)
Valenzuela Contreras protiv Španjolske, 30. srpnja 1998., *Izvešća o presudama i odlukama* 1998-V
Van der Heijden protiv Nizozemske [VV], br. 42857/05, 3. travnja 2012.
Van der Velden protiv Nizozemske (odl.), br. 29514/05, ECHR 2006-XV
Van der Ven protiv Nizozemske, br. 50901/99, ECHR 2003-II
Van Kuck protiv Njemačke, br. 35968/97, 12. lipnja 2003.
Van Rossem protiv Belgije, br. 41872/98, 9. prosinca 2004.
Van Vondel protiv Nizozemske, br. 38258/03, 25. listopada 2007.
Varga protiv Rumunjske, br. 73957/01, 1. travnja 2008.
Vasileva protiv Bugarske, br. 23796/10, 17. ožujka 2016.
Vasiliy Ivashchenko protiv Ukrajine, br. 760/03, 26. srpnja 2012.
Vasylchuk protiv Ukrajine, br. 24402/07, 13. lipnja 2013.
Versini-Campinchi i Crasnianski protiv Francuske, br. 49176/11, 16. lipnja 2016.
Vidish protiv Rusije, br. 53120/08, 15. ožujka 2016.
Vilnes i drugi protiv Norveške, br. 52806/09 i 22703/10, 5. prosinca 2013.
Vinci Construction i GTM Génie Civil et Services protiv Francuske, br. 63629/10 i 60567/10, 2. travnja 2015.
Vintman protiv Ukrajine, br. 28403/05, 23. listopada 2014.
Vlasov protiv Rusije, br. 78146/01, 12. lipnja 2008.
Von Hannover protiv Njemačke (br. 2) [VV], br. 40660/08 i 60641/08, ECHR 2012
Vorozhba protiv Rusije, br. 57960/11, 16. listopada 2014.
Vrzić protiv Hrvatske, br. 43777/13, 12. srpnja 2016.
Vukota-Bojić protiv Švicarske, br. 61838/10, 18. listopada 2016.

—W—

W. protiv Nizozemske (odl.), br. 20689/08, 20. siječnja 2009.
W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 8. srpnja 1987., Serija A br. 121
Wagner i J.M.W.L. protiv Luksemburga, br. 76240/01, 28. lipnja 2007.
Wainwright protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 12350/04, ECHR 2006-X
Wakefield protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 15817/89, odluka Komisije od 1. listopada 1990., OI 66
Walkuska protiv Poljske (odl.), br. 6817/09, 29. travnja 2008.
Wallová i Walla protiv Češke Republike, br. 23848/04, 26. listopada 2006.
Ward protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 31888/03, 9. studenog 2004.
Weber i Saravia protiv Njemačke (odl.), br. 54934/00, ECHR 2006-XI
Welsh i Silva Canha protiv Portugala, br. 16812/11, 17. rujna 2013.
Wetjen i drugi protiv Njemačke, br. 68125/14 i 72204/14, 22. ožujka 2018. *Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH protiv Austrije*, br. 74336/01, 16. listopada 2007.
William Faulkner protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 37471/97, 4. lipnja 2002.
Winterstein i drugi protiv Francuske, br. 27013/07, 17. listopada 2013.
Wisse protiv Francuske, br. 71611/01, 20. prosinca 2005.
Wolland protiv Norveške, br. 39731/12, 17. svibnja 2018.

—X—

X i drugi protiv Austrije [VV], br. 19010/07, ECHR 2013
X i Y protiv Belgije, br. 8962/80, odluka Komisije od 13. svibnja 1982., OI 28
X i Y protiv Nizozemske, 26. ožujka 1985., Serija A br. 91

X protiv Austrije, br. 8278/78, odluka Komisije od 13. prosinca 1979., OI 154
X protiv Latvije [VV], br. 27853/09, ECHR 2013
X protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 7308/75, odluka Komisije od 12. listopada 1978., OI 16
X, Y i Z protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 22. travnja 1997., *Izvešća o presudama i odlukama 1997-II*
X. protiv Finske, br. 34806/04, 3. srpnja 2012.
X. protiv Francuske br. 9993/82, odluka Komisije od 5. listopada 1982., OI 31
X. protiv Islanda, br. 6825/74, odluka Komisije od 18. svibnja 1976., OI 5
Xavier Da Silveira protiv Francuske, br. 43757/05, 21. siječnja 2010.

—Y—

Y.C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 4547/10, 13. ožujka 2012.
Y.F. protiv Turske, br. 24209/94, ECHR 2003-IX
Y. protiv Slovenije, br. 41107/10, ECHR 2015 (izvadci)
Y. protiv Turske (odl.), br. 648/10, 17. veljače 2015.
Y.Y. protiv Turske, br. 14793/08, ECHR 2015 (izvadci)
Yefimenko v. Russia, br. 152/04, 12. veljače 2013.
Yıldırım protiv Austrije (odl.), br. 34308/96, 19. listopada 1999.
Yonchev protiv Bugarske, br. 12504/09, 7. prosinca 2017.
Yordanova i drugi protiv Bugarske, br. 25446/06, 24. travnja 2012.

—Z—

Z protiv Finske, 25. veljače 1997., *Izvešća o presudama i odlukama 1997-I*
Z i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [VV], br. 29392/95, ECHR 2001-V
Z.H. i R.H. protiv Švicarske, br. 60119/12, 8. prosinca 2015.
Zaiet protiv Rumunjske, br. 44958/05, 24. ožujka 2015.
Zammit Maempel protiv Malte, br. 24202/10, 22. studenog 2011.
Zehentner protiv Austrije, br. 20082/02, 16. srpnja 2009.
Zehnalova i Zehnal protiv Češke Republike (odl.), br. 38621/97, 14. svibnja 2002.
Zhou protiv Italije, br. 33773/11, 21. siječnja 2014.
Znamenskaya protiv Rusije, br. 77785/01, 2. lipnja 2005.
Zorica Jovanović protiv Srbije, br. 21794/08, ECHR 2013
Zubaľ protiv Slovačke, br. 44065/06, 9. studenog 2010.